130 01/17

5 Ф/1

130 01/17

Народне Мистецтво Галичини и Буковини

130 01/17

Народное искусство Галиции и Буковины и Земскій (о)юзъ въ 1916 1917 годахъ войны

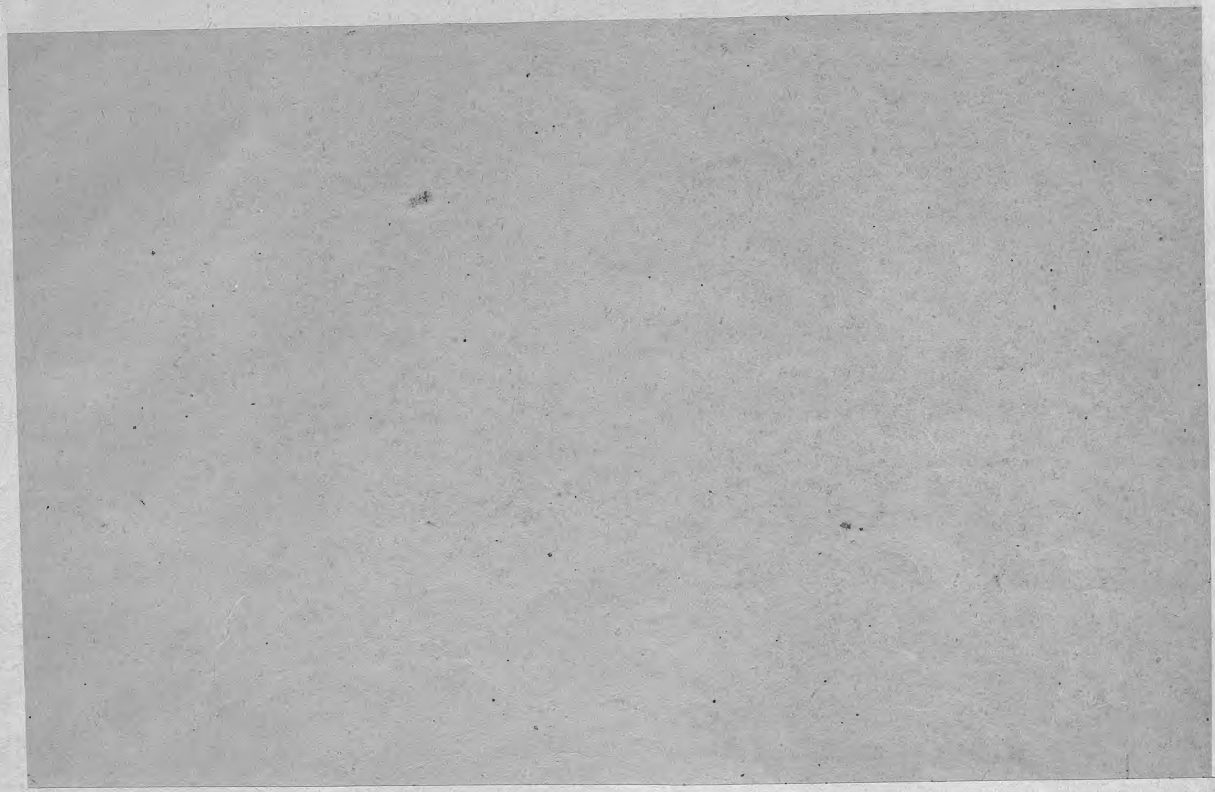

130 01/17

126/1

130 01/17
нов

НАРОДНЄ МИСТЕЦТВО
ГАЛИЧИНИ Й БУКОВИНИ.

НАРОДНОЕ ИСКУССТВО ГАЛИЦІИ И БУКОВИНЫ И ЗЕМСКІЙ СОЮЗЪ
ВЪ 1916—1917 Г.Г. ВОЙНЫ.

ИЗДАНІЕ КОМИТЕТА ЮГО-ЗАПАДНАГО ФРОНТА
ВСЕРОССІЙСКАГО ЗЕМСКАГО СОЮЗА
(ОТДѢЛЪ ПОМОЩИ НАСЕЛЕНІЮ, ПОСТРАДАВШЕМУ ОТЪ ВОЙНЫ).

Кіевъ.
Типографія Художественно-Ремесленной Школы-Мастерской Печатнаго Дѣла.
1919

ГОСУД. РОССК. ИСТОРИЧЕСКІЙ МУЗЕЙ
№
БИБЛІОТЕКА.

БИБЛІОТЕКА РОССІЙСКАГО ИСТОРИЧЕСКАГО МУЗЕЯ
№ 10739

Изданіе книги закончено въ 1919 г. Центральнымъ Архивомъ Отдѣла по ликвидаціи организацій военнаго времени при Совнархозѣ

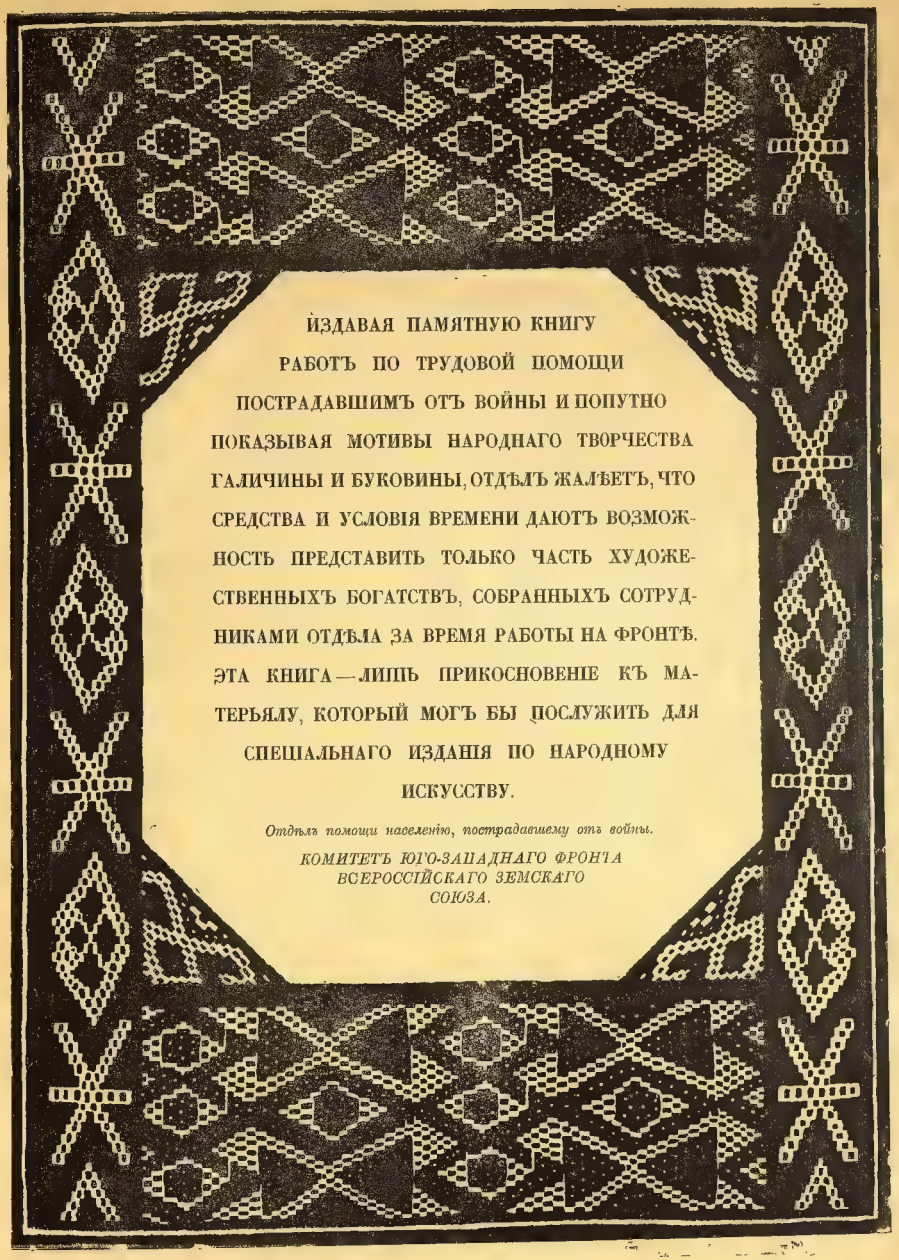

ИЗДАВАЯ ПАМЯТНУЮ КНИГУ РАБОТЪ ПО ТРУДОВОЙ ПОМОЩИ ПОСТРАДАВШИМЪ ОТЪ ВОЙНЫ И ПОПУТНО ПОКАЗЫВАЯ МОТИВЫ НАРОДНАГО ТВОРЧЕСТВА ГАЛИЧИНЫ И БУКОВИНЫ, ОТДѢЛЪ ЖАЛѢЕТЪ, ЧТО СРЕДСТВА И УСЛОВІЯ ВРЕМЕНИ ДАЮТЪ ВОЗМОЖНОСТЬ ПРЕДСТАВИТЬ ТОЛЬКО ЧАСТЬ ХУДОЖЕСТВЕННЫХЪ БОГАТСТВЪ, СОБРАННЫХЪ СОТРУДНИКАМИ ОТДѢЛА ЗА ВРЕМЯ РАБОТЫ НА ФРОНТѢ. ЭТА КНИГА — ЛИШЬ ПРИКОСНОВЕНІЕ КЪ МАТЕРЬЯЛУ, КОТОРЫЙ МОГЪ БЫ ПОСЛУЖИТЬ ДЛЯ СПЕШАЛЬНАГО ИЗДАНІЯ ПО НАРОДНОМУ ИСКУССТВУ.

Отдѣлъ помощи населенію, пострадавшему отъ войны.

КОМИТЕТЪ ЮГО-ЗАПАДНАГО ФРОНТА ВСЕРОССІЙСКАГО ЗЕМСКАГО СОЮЗА.

Часто бува—одно добре діло виклика друге, відкрива новий простір для праці. Так було й тут: цілком утілітарне завдання, що взяв на себе «Отдѣлъ помощи населенію, пострадавшему отъ войны» Київського Комітету Всерос. Земського Союзу—дати заробіток тим, кого захопили страшні події війни,—примусило близче підійти до народа, придивитись до його життя.

І відкрилась одна з сторін цього життя, частина душі народньої— краса. Чуйність осіб, що стояли біля діла помочі, їх енергія—перетворили почуття в діло—і знов віджив цілий парост праці, пригніченої війною, праці, що має такий тісний звязок з мистецтвом.

Місцевости, що на цей раз були осягнені російським військом, оселені, за незначним винятком (південна частина Буковини), українцями,—серед них і прийшлося працювати. Завдяки цілком слушно, з самого початку, зазначеному шляху—робота відразу пішла жваво, бадьоро, дала наслідки: у народа бралося те гарне, що він мав,—зоставалося тільки як слід його використувати. А позаяк запас цього гарного був великий, то стоїло тільки трохи його торкнутись—і не треба було вносити нічого чужого. В такій взаємності і йшла робота.

Заняті місцевости—Буковина й південна частина Східньої Галичини, як і більшість країн решти України, відносно до народнього мистецтва ще зберегли невичерпані скарби. Прав-

Часто бываетъ такъ,—одно доброе дѣло даетъ импульсъ другому, открываетъ арену для совершенно новой работы. Такъ было и въ данномъ случаѣ: всецѣло утилитарное заданіе, взятое на себя «Отдѣломъ помощи населенію, пострадавшему отъ войны» (Кіевскаго Комитета Всероссійскаго Земскаго Союза)—дать заработокъ жертвамъ всѣхъ ужасовъ военныхъ дѣйствій,—принудило подойти ближе къ народу и присмотрѣться къ жизни его, и тогда открылась та сторона жизни, въ которой отразилась душа народа -красота Чуткость людей, ставшихъ у дѣла помощи, ихъ энергія—претворили чувства въ дѣло, и снова ожила цѣлая отрасль труда, погребеннаго было войной, труда такъ тѣсно связаннаго съ искусствомъ.

Мѣста, занятыя на этотъ разъ русскими войсками, населены, за незначительнымъ исключеніемъ (южная часть Буковины), украинцами,—среди нихъ то и пришлось работать. Благодаря съ самаго начала правильно намѣченному пути,—работа сразу пошла дружно, бодро и дала прекрасные результаты:—у народа бралось то хорошее, что онъ имѣлъ,—оставалось только правильно использовать этотъ цѣнный матеріалъ. А такъ какъ запасъ хорошаго былъ великъ, то достаточно было ограничиться имъ однимъ, не внося ничего чужого. Въ такомъ направленіи и началась работа.

Занятыя мѣстности, Буковина и западная часть Восточной Галиціи, какъ и большинство остальной Украины, еще сберегаютъ неисчерпаемыя сокровища, въ области народнаго искусства. Правда, годъ отъ году, благодаря гря-

да, рік від року, завдяки простуючому з заходу процесу нівеляції, цих скарбів стає менш і менш, проте, лишилося їх ще досить.

Випадково сталося так, що заняті місцевости як раз становлять дуже цікаву країну, де зійшлося, поступово переходячи одна в другу, кілька галузів українського племени. Одміни, то незначні, то більш глибокі, торкаються мови, характеру будівль, строю, загального побуту; торкаються й народніх виробів, що

дущему съ запада процессу нивеляціи, этихъ сокровищъ становится меньше и меньше, но ихъ все таки еще достаточно.

Случайно вышло такъ, что занятыя мѣста представляютъ какъ разъ очень любопытный край, гдѣ сошлись, постепенно переходящія одна въ другую, нѣсколько вѣтвей украинскаго племени. Особенности, болѣе или менѣе значительныя, касаются языка, характера построекъ, убранства, общественной жизни, а также и народныхъ издѣлій, имѣющихъ

В святочний день.
Галичина (Покуття).

Въ праздникъ.
(Галиція).

мають риси мистецтва. Розуміється, спільного богато, але богато й одмін, що дає широкий простір для спостережень, порівнань, що дає, нарешті, можливість усюди збірати зразки збірної творчости, з яких і складається народнє мистецтво. Походження одмін залежало від ріжних чинників—характеру місцевости, клімату, економічних та загально-культурних обставин життя і навить обставин політичних: чим менш було пригніту, як матеріального, так і політичного, тим свобідніш розвивалась і ця частина

черты искусства. Разумѣется, много общаго, но много и различій, что даетъ широкій просторъ для наблюденій, сравненій и, наконецъ, даетъ возможность всюду находить образцы коллективнаго творчества, которыми характеризуется народное искусство. Происхожденіе этихъ отличій зависѣло отъ разныхъ факторовъ: характера мѣстности, климата, экономическихъ и общественно-культурныхъ условій жизни, а также отъ обстановки политической: чѣмъ меньше было угнетенія, какъ матеріальнаго,

народнього духа, тим міцніш трімалася вона в побуті народа, тим яскравіш виявлялася племінна індівідуальність. І коли ми бачим, як поволі, але непохібно, дешеві німецькі фабрикати випірають місцеві вироби в Галичині, як здержується цей натиск в більш культурній Буковині і як ще повним життям живе народнє мистецтво в Карпатах, серед гірняків-українців—Гуцулів, то кожен, хто зна обставини народнього життя в отсіх країнах, повинен признати, що вищенаведені чинники мають безумовне значіння.

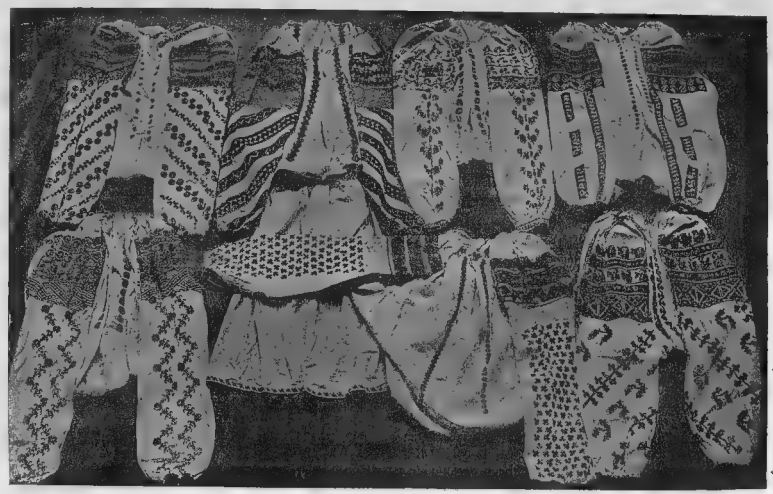

Сорочки Буковини і Галичини.
(Власність Київськ. Город. Музею).

В Галичині, в самій північній частині занятої місцевости, індівідуальна краса, заховуючись ще в старосвітських зразках, особливо в чудовому деревляному церковному будівництві, в сучасному побуті, як це ми допіро що зауважили, поволі зника. Вона й раніше не була тут дуже яскравою, тепер же пережива той час, коли народнє мистецтво з його стародавніми мотивами, поступається перед новим, де занесені первістки, хоч і перетворюються народом

такъ и политическаго, тѣмъ свободнѣе развивалась и эта сторона народнаго духа, тѣмъ крѣпче держалась она въ народномъ быту, тѣмъ ярче проявлялась племенная индивидуальность. И когда мы видимъ, какъ медленно, но планомѣрно, дешевые нѣмецкіе фабрикаты вытѣсняютъ мѣстныя издѣлія въ Галиціи, какъ сдерживается этотъ натискъ въ болѣе культурной Буковинѣ, и какой полной жизнью живетъ еще народное искусство въ Карпатахъ, среди украинскихъ горцевъ—Гуцуловъ, то,

Рубахи Буковины и Галиціи.
(Собств. Кіев. Город. Музея).

зная условія народной жизни въ этихъ краяхъ, должны признать, что вышеозначенные факторы имѣютъ безусловное значеніе.

Въ Галиціи, въ самой сѣверной части занятой мѣстности, индивидуальная красота, сохраняясь еще въ старинныхъ образцахъ, особенно въ чудесномъ деревянномъ церковномъ строительствѣ, въ обыденномъ быту, какъ мы только что указывали, постепенно исчезаетъ. Она и раньше не была ярка, теперь же переживаетъ то время, когда народное искусство, съ его стародавними мотивами, отступаетъ передъ новыми вѣяніями, когда

на свій власний смак, проте, все-ж зостаються йому чужими—процес, якому вже цілком підлягла уся центральна й західна Європа.

Спускаючись нижче, на південь, в долину Дністра, знаходимо в мистецтві вже більш безпосереднього, свіжого. Народнє мистецтво тут є продовженням такого-ж мистецтва сусіднього Поділля, заселеного південним одмінком українського племени, що найбільш виразно і повно

наносные элементы, хоть и претворяются народомъ на свой собственный вкусъ, но остаются все таки чуждыми ему-процессъ, которому всецѣло подпала вся центральная и западная Европа.

Спускаясь на югъ, въ долину Днѣстра, находимъ въ искусствѣ уже болѣе непосредственнаго, свѣжаго. Тутъ народное искусство является продолженіемъ такого же искусства сосѣдней Подоліи, заселенной южной вѣтвью

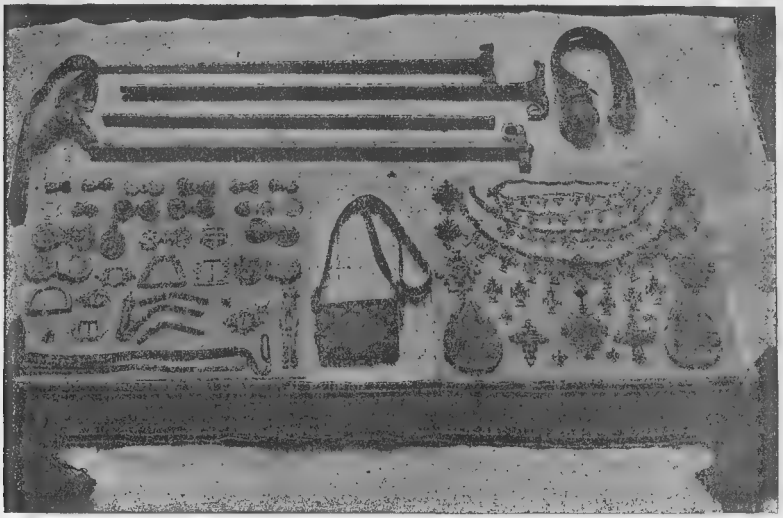

Прикраси святочного одягу Гуцула.
(Власність Київськ. Город. Музею).

Издѣлія изъ металла.
(Собств. Кіев. Город. Музея).

виявило в ріжних галузях народнього життя свою індівідуальність.

Ще далі на південь, в Буковині, по долинам Прута й Серета,—знов одміни, спольчені з сусідством Румунів, що часто-густо жиють мішма з українцями. Тут варто зазначити цікавий факт: на Буковині серед української людности південні румунські мотиви підлягли такому багатому обробленню, набрали таку ріжноманітність фарб і рисунка, яких не стрінете в їх рідному краї, в сусідній Молдаві.

украинскаго племени, и здѣсь наиболѣе выразительно и всесторонне проявляетъ свою индивидуальность въ различныхъ областяхъ народной жизни.

Еще дальше на югъ, въ Буковинѣ, по долинамъ Прута и Серета, вновь особенности, заимствованныя отъ непосредственныхъ сосѣдей Румынъ, которые живутъ близко соприкасаясь, мѣшаясь съ украинцами. Тутъ важно отмѣтить любопытный фактъ: на Буковинѣ среди украинскаго населенія южные румынскіе мотивы поддались такой богатой обработкѣ,

Усе повищесказане торкається лише долин. Увесь західний край занятої місцевости займають Карпати, підіймаючись усе вижче й вижче до самого угорського кордону. Тут живуть Гуцули. Входючи в їх країну, пробираючись долинами гірських бистрих річок серед величезних скель та похмурих віковічних лісів, ви вступаєте в цілком окремий світ, наскрізь пройнятий могутньою красою.

Гори, віддаленність від центрів, розкиданність осель, зберегли в цілости стародавнє обличчя життя, таке несхоже до всього того, до чого призвичаїлося наше око в ріваинах, зберегли гордий дух народа, дали можливість розвинутися його особливостям. І одною з самих яскравих прояв духа є якесь стихійне замилування до краси, що проняло увесь народній побут, утворило саме фізічне обличчя племени з його високим зростом, зграбністю, гордою постаттю. Почувається ця любов до краси й далі—в мальовничому вбранні, для котрого Гуцул не жаліє нічого. В окрасах хати, в ріжних промислах, як гончарство, різьба й випалювання на дереві й кості, ткацтво, вишивання, окраси шкуряних кептарів, вироби з металів і т. д.—усюди ми бачимо красу, скрізь вона почувається... За останні часи умови життя в горах погіршали—народ почав бідніти, війна в богатьох місцях цілком знищила життя. Сумно стає, коли подумаєш, що принесе будучина для цього гордого племени, що так закоханий в красі...

1917 р.

пріобрѣли такое разнообразіе красокъ и рисунка, какихъ не встрѣтить на ихъ родинѣ, сосѣдней Молдавіи.

Все вышесказанное касается лишь долинъ. Весь западный край занятыхъ мѣстностей покрываютъ Карпаты, поднимающіяся все выше и выше, до самой венгерской границы. Тутъ живутъ Гуцулы. Попадая въ этотъ край, пробираясь долинами быстрыхъ горныхъ рѣчекъ, среди величественныхъ скалъ и пасмурныхъ вѣковѣчныхъ лѣсовъ, вы вступаете въ совсѣмъ особый міръ, насквозь проникнутый могучей красотою.

Горы, отдаленность отъ центровъ, раскиданность поселковъ, способствовали сохраненію въ цѣлости стародавняго облика жизни, такой непохожей на все то, къ чему приглядѣлся нашъ глазъ въ долинахъ, сохранили гордую душу народа, дали возможность развиться его особенностямъ. И одно изъ самыхъ яркихъ проявленій духа—какая-то стихійная любовь къ красотѣ; она проникаетъ весь бытъ народа и претворила даже самый обликъ племени, надѣливши его высокимъ ростомъ, стройностью и гордой постатью. Чувствуется эта любовь къ красотѣ и въ красочномъ убранствѣ, для котораго Гуцулъ не жалѣетъ ничего, въ росписи хаты, въ разныхъ промыслахъ, въ гончарствѣ, рѣзьбѣ и выжиганьи по дереву и кости, ткачествѣ, вышиваньи, окраскѣ кожаныхъ киптарей и т. д.—всюду мы видимъ красоту, всюду она чувствуется. Въ послѣднее время условія жизни въ горахъ измѣнились къ худшему, народъ началъ бѣднѣть, а война въ богатыхъ мѣстностяхъ совершенно заглушила жизнь. Становится грустно, когда задаешь себѣ вопросъ: что принесетъ будущее этому гордому племени, поистинѣ влюбленному въ красоту.

Печальной памяти лѣтомъ и осенью 1915 г. населеніе Галичины переживало тяжкія испытанія—стихійное бѣгство, принудительное выселеніе, разореніе, болѣзни и голодъ. Тогдашнее правительство, въ лицѣ центральныхъ и мѣстныхъ властей, не въ силахъ было справиться съ этимъ катастрофическимъ и, въ значительной степени, имъ же усугубленнымъ бѣдствіемъ. Земскій Союзъ, движимый интеллигенціей и молодежью, счелъ своимъ долгомъ откликнуться на эти злосчастья гражданскаго населенія, хотя непосредственнымъ призваніемъ его было служеніе больнымъ и раненымъ воинамъ. Стараясь задержать выселеніе и внести порядокъ въ бѣженскій потокъ, питая, лѣча, давая кровъ дѣтямъ и матерямъ, мѣстный Юго-Западный Комитетъ Земскаго Союза посильно пришелъ на помощь жителямъ Галичины, къ какой бы національности и «оріентаціи» они не принадлежали. Такъ народился спеціальный Отдѣлъ—Помощи населенію, пострадавшему отъ войны. Когда бѣженская волна улеглась, надо было помочь и тому населенію, которое осѣло или осталось на своихъ мѣстахъ—надо было спасти и его отъ голода и обнищанія. Вмѣстѣ съ тѣмъ, уже нельзя было ограничиваться одной лишь даровой и чисто филантропической помощью: слѣдовало принесть и помощь трудовую. Въ интересахъ самого народа, для сбереженія его жизненной энергіи и самоуваженія, необходимо было дать возможность работы тѣмъ его элементамъ, которыя были еще дѣеспособны. Такъ возникли Бюро Труда въ Кіевѣ и рядъ мастерскихъ на фронтѣ—бѣльевыя, починочныя и, наконецъ, художественно-промышленныя.

Сумної пам'яти літо та осінь 1915 року принесли населенню Галичини богато тяжкого горя: стіхійне біженство, примусове виселення, розор, хвороби, голод. Уряду тих часів, в лиці осередкових та місцевих влад, було над-силу здолати це катастрофичне і в великій мірі по його-ж вині збільшене лихо.

Всеросійський Земський Союз, керовниками якого була інтелегенція та молодь, признав за свій обовязок йти на порятунок і цивільної частини людности, хоча безпосереднім завданням його була допомога хворим та раненим воякам.

Вживаючи всіх можливих заходів, щоб спинйти виселення, та внести якийсь лад в біженську лаву, годуючи, організуючи медичну допомогу, даючи притулок дітям та матерям, Земський Союз допомогав таким чином всім мешканцям Галичини, до якої-б нації чи «оріентації» вони не належали.

Так утворився спеціальний «Відділ допомоги людності, потерпівшій од войни».

Коли біженська хвиля спала, треба було подбати про те населення, що осіло, або залишилося на своіх місцях, треба було рятувати од голоду та з'убожіння. Разом з тим, вже не можно було обмежитися самою чисто філантропичною допомогою, треба було організувати ще постачання праці. В вигодах самого народу, для того, щоб зберегти його життєву енергію та почуття самоповаги, треба було дати можливість заробляти тим його елементам, що були ще здатні до праці. Так утворилося Бюро праці в Київі, а на фронті

Открытіе вышивальныхъ мастерскихъ произошло по частному почину и на собственный страхъ и рискъ молодыхъ силъ—сотрудницъ Земскаго Союза. Первая такая мастерская организована была г. Шумаковой въ Островѣ—Бугневѣ; въ мартѣ 1916 г. другой піонершей этого дѣла, г-жей Спасской, открыта была «робітня» и въ Тарнополѣ. Первые шаги въ этомъ направленіи сопровождались большими трудностями: не было ни матеріала, ни опыта, ни соотвѣтствующаго сочувствія. Совершенно естественно, что въ такой же степени, въ какой бѣльевыя починочныя мастерскія казались необходимыми для нуждъ самой арміи, вышивальныя мастерскія на фронтѣ могли показаться роскошью. «Какъ-то неловко было на войнѣ рукодѣліями заниматься», говоритъ г. Спасская. Однако, это первоначальное чувство неловкости было осилено властнымъ соображеніемъ: надо было дать средства къ жизни не только тѣмъ женщинамъ, которыя могли только шить и чинить, но и тѣмъ, которыя были болѣе способны къ рукодѣлію—горожанкамъ, оставшимся безъ всякихъ средствъ, и крестьянкамъ, этимъ искуснымъ художницамъ домашняго очага.

Вишивальні майстерні організували за власний риск та відповідальність молоді сили—співробітниці Земського Союзу. Перша така майстерня була відчинена д-кою Шумаковою в Острові-Бугнівi; другою піонершою цієї справи, д-кою Спаською, відчинена була в березні 1915 року „робітня“ в Тарнополі. Перші кроки в цьому напрямі були дуже трудні: бракувало матеріалу, не було ні досвіду, ні відповідного співчуття. Цілком природна річ, що поскільки майстерні, де латалася та шилася білизна, признавалися потрібною для армії, постільки робітні вишивальниць на фронті вважалися роскішю.

Мастерицы изъ села Волковцы.

Робітниці з села Волківці.

«Якось то ніяково було на фронті вишивати», каже д-ка Спаська. Одначе це перше почуття ніяковости швидко зникло перед вимогами дійсного стану речей: треба було дати засоби до життя не тільки тому жіноцтву, що могло шити та латати білизну, а і більш талановитим робітницям—городянкам, що зісталися були без всяких засобів до життя,

И дѣйствительно, «рукодѣліе на войнѣ» оказалось не роскошью и не праздной затѣей. Желающихъ работать нашлось столько, что не хватало мѣста. Вслѣдъ за Тарнопольской мастерской были открыты такія же мастерскія въ Микулинцахъ, Збаражѣ, Трембовлѣ, Чертковѣ, Озерянахъ, Борщевѣ, Ягельницахъ, Устечкѣ, Городенкѣ, затѣмъ въ горной Галичинѣ—Коломыѣ, Косовѣ, Делятынѣ, Надворной и Снятынѣ. Съ сентября 1916 г. эта дѣятельность Земскаго Союза распространилась и на Буковину: Черновицы, Серетъ, Раддауцъ, Гуру-Гумору, Сучаву и Ваму. Помимо постоянныхъ мастерскихъ, развилась цѣлая сѣть раздаточныхъ пунктовъ для приходящихъ изъ окрестностей и часто издалека крестьянокъ; здѣсь онѣ получали заказъ, необходимый матеріалъ, а нерѣдко и муку. Къ руководству раздаточными пунктами привлечена была мѣстная интеллигенція—учительницы, жены священниковъ, монахини. Съ другой стороны, къ общему руководству мастерскими Земскій Союзъ привлекъ художниковъ-спеціалистовъ. И, несмотря на безконечныя трудности въ полученіи и перевозкѣ матеріаловъ на фронтъ, дѣло стало на твердую почву и выросло до неожиданныхъ размѣровъ.

Такимъ образомъ, нѣсколько тысячъ обездоленныхъ женщинъ Галичины и Буковины различныхъ слоевъ и національностей, полекъ, евреекъ, и, по преимуществу, крестьянокъ-украинокъ, получили хлѣбъ насущный и, въ то же время,—возможность душевнаго отдыха отъ тревогъ и заботъ окружающаго. Онѣ какъ бы снова пріобщились къ тому интимному ручному труду, который былъ прерванъ войною, но искони являлся неотъемлемой частью народной жизни.

Часто въ исторіи войнъ происходило такъ, что завоеватели прививали завоеваннымъ свои собственные вкусы. На этотъ разъ произошло обратное. Оказавшись, по праву войны, въ областяхъ Австро-Венгріи, представители русскаго земства не только не навязывали мѣстному населенію своихъ «державныхъ» вкусовъ, но съ величайшимъ интересомъ и благоговѣніемъ отнеслись ко всему мѣстному, внутренне выросшему. Эта «эстетическая пози-

та селянкам, цім фаховцям мистецтва свого рідного гнізда.

І дійсно, як виявилося, „вишивки на війні“ не були ні роскішю, ні забавкою. Охочих робити знайшлося стільки, що не постачало місця. Услід за Тарнопольською майстернею, були відчинені такі-ж майстерні в Микулинцях, Збаражі, Теребовлі, Чорткові, Озерянах, Борщеві, Ягольниці, Устечку, Городенці, затим в гірській Галичині—Коломиї, Косові, Делятині, Надвірній, та Снятині. З вересня 1916 року діяльність Земського Союзу поширилася і на Буковину: Чернівці, Серет, Радівці, Гуру-Гумору, Сучаву та Ваму. Опріч постійних майстерень, заснувалася ціла сітка роздаточних пунктів для селянок, що приходили з околиць і навіть здалеки; тут ім замовляли роботу, давали матеріал, часто і борошно. За розпорядчиць ціх пунктів була наставлена місцева інтелегенція з кола вчительок, дружин пан-отців, черниць. Загальне ж керування доручено було запрохaним з Росії фаховцям мистецтва. І не вважаючи на величезні перешкоди в справі добування та постачання матеріалу, організація стала на твердий грунт і розрослася до цілком несподіваного розміру.

Таким чином, кількість тисяч скривджених долею жінок Галичини та Буковини, всяких верств, всяких націй—полячок, жидівок, а здебільше українок—отримували з «хлібом насущним» і змогу відпочити од того клопоту та всяких турбот житьових. Вони знову причалилися до тієї інтімної праці, що увірвалася була під час війни, але не могла цілком згинути, як необхідний елемент народнього життя. Часто трапляється в батальній історії, що переможці накидають свій смак завойованому народу. На цей раз трапилося не так. Здобувши право переможців на австро-венгерських землях, представники російського земства не тільки не накидали населенню свого «державного» смаку, а, навпаки, віднеслися з великою цікавістю та побожністю до всього місцевого, органічно звязаного з народнім мистецтвом. Ця естетична позіція не була наслідком тільки

ція» обусловлена была отнюдь не тѣмъ, что иначе и нельзя было поступить. Наоборотъ, линія наименьшаго сопротивленія пролегала въ другомъ направленіи. Сами тарнопольскія вышивальщицы, напримѣръ, не понимали на первыхъ порахъ, чего отъ нихъ хотятъ, и удивлялись «москалямъ», предпочитающимъ «хлопски взорцы» и «деревенскій гафтъ» образцамъ модныхъ витринъ. Трафареты ремесленныхъ школъ, узоры мыльныхъ обертокъ, стиль различныхъ «Луи» и «Модернъ»—все это успѣло уже значительно обезцвѣтить былые народные вкусы. Но то немногое, что еще сохранилось въ деревенской Галичинѣ, говорило о здоровой красотѣ и свѣжей самобытности народнаго инстинкта,—надо было пробудить и поддержать его искру. Вотъ почему, оказавшись въ Галичинѣ, этой древней колыбели общеславянской культуры, земскіе дѣятели поставили своей цѣлью не только помочь населенію экономически, но и помочь ему выявить его **собственное лицо** изъ-подъ маски лже-національнаго и городского штампа. А для этого надо было дойти до истоковъ, приникнуть къ самому роднику народнаго творчества,—роднику, который нерѣдко былъ скрытъ подъ землей; надо было углубиться въ гущу народной массы, надо было стать піонерами—искателями кладовъ. Въ поискахъ этой народной красоты земскія дѣятельницы объѣзжали деревни, зарисовывали крестьянскіе узоры, собирали старинные лоскутки и старинную, часто разбитую обстрѣломъ, утварь, розыскивали стариковъ, «гончарей» и «рѣзбарей», хранителей старинняго мастерства, и скупали предметы у бѣженокъ съ Карпатъ. Все это, переработанное, должно было послужить образцомъ для дѣятельности земскихъ мастерскихъ.

Эти усилія не пропали даромъ, эта работа, въ такой же степени романтическая, какъ и реальная, не оказалась донъ-кихотствомъ. Исканіе подлиннаго народнаго стиля, борьба за очищеніе его отъ примѣсей и наслоеній, борьба съ «Имперскимъ» вліяніемъ не были безплодны. Дѣло будущихъ этнографовъ научно разобраться въ томъ, что собрано и сдѣлано на фронтѣ: различныя ученыя общества Россіи уже заинтересовались этой рабо-

якогось особливого складу обставин, через які не можно було инакше поступитися. Навпаки, лінія «найменьшаго сопротивленія» проходила зовсім в иншому напрямі. Самі тарнопольські вишивальщиці, наприклад, ніяк не розуміли перш, чого од них вимогають і дивувалися «москалям», що віддають перевагу «хлопським» взірцям та селянському «гафту» перед модними зразками вітрин, трафаретами ремесних шкіл, малюнками з обгорток од мила, стілем «Луі» та «Модерн»—все це встигло вже досить зіпсувати старо-світський смак народа. Але та невеличка остача, що збереглася в селах Галичини, свідчила про здорову красу, свіжу самобутність стародавнього мистецтва та народнього інстинкту. Треба було тільки розбурхати його та розжеврити його искру. Ось через що земські діячі, опинившись коло первісного джерела загально-слявянськоі культури, поставили своім завданням не тільки порятувати людність економично, але й пособити йому виявити своє власне обличчя зпід машкари штучно-національного та міського штампу. А задля цього треба було дійсно наблизитися до самого джерела народньоі творчости, джерела, що часто ховалося під землею, треба було пірнути в саму гущавину народньоі маси,-треба було стати піонерами в справі вишукання кладу. Вишукуючи цю народню красу, земські діячки об'іздили околиці, перемальовували селянські взірці, збірали клаптики старосвітського вбрання та часто побиту знаряддям дідівську посуду, розшукували дідів-гончарів, різьбарів, що стояли на варті стародавнього мистецтва, та скуповували всілякі речі у біженців з Карпатів. Все це мусіло бути оброблением та принятим як зразок для роботи в земських майстернях.

Ці заходи не пропали марно, ця праця, постільки романтична, як і реальна, небула дон-кишотством, шукання дійсно народнього стілю, боротьба за знищення всяких додатків та наростків не була да-

той. Но зерна уже найдены, мѣстами очищены и выращены. Въ деревняхъ сѣверной Галичины найденъ подлинно-народный, гладьевой орнаментъ—яркій и цвѣтущій. «Гафтъ», который былъ почти вытѣсненъ городскими и банальными вышивками «крестомъ»; этотъ мотивъ легъ въ основу работъ Тарнопольской, Микулинецкой и Збаражской мастерскихъ. Особенно благодарной почвой для развитія художественныхъ ремеслъ оказалась нагорная Гуцульщина, гдѣ сохранилось столько залежей декоративной самобытности, гдѣ населеніе болѣе всего сберегло—даже въ мельчайшихъ и будничныхъ подробностяхъ своего обихода —живую любовь къ красотѣ. Правда, гуцульское искусство уже пользуется европейской извѣстностью. Зато въ долинѣ Днѣстра и Серета открытъ былъ цѣлый непочатый художественный край, столь близкій по духу Подоліи и Бессарабіи; здѣсь, въ средней Галичинѣ, найдены были чудесные по своей свѣжей первобытности геометрическіе мотивы и своеобычная техника шитья.

Въ Буковинѣ вопросъ о поддержаніи народнаго искусства былъ поднятъ еще до войны—украинскимъ и румынскимъ обществами, серьезно приступившими къ собиранію этнографическаго матеріала. Но общества эти исчезли вмѣстѣ съ войной. Съ другой стороны, лишь теперь впервые въ земскихъ мастерскихъ этотъ разрозненный этнографическій матеріалъ былъ переработанъ композиціонно и технически, претворяясь въ художественно-промышленный стиль. Ибо для того, чтобы могла развиваться массовая художественная промышленность, недостаточно копировать этнографическіе образцы—необходимо примѣнить ихъ къ новому матеріалу, къ новымъ потребностямъ. Душа народа таитъ въ себѣ неисчерпаемыя творческія возможности—ее нельзя «консервировать», какъ нельзя задержать колеса исторіи. Именно въ этомъ бережномъ сочетаніи старой традиціи съ новыми запросами—залогъ жизненности кустарнаго дѣла.

Земскій Союзъ не сложилъ здѣсь своего мирнаго оружія, пока его работа была полезна для населенія. Эта работа на фронтѣ, въ

ремна. По селах південної Галичини знайдено яскравий кольоровий „гафт“, що мусів був зовсім поступитися перед міськими банальними шитками хрестом; цей мотив взяли за основу для всіх своїх робот Тарнопольська, Микулинська та Збаражська майстерні. Особливо сприяючими умовинами для розвитку мистецького ремесництва визначилася гірська Гуцульщина, де ще збереглося багато непорушеного, самобутнього, декоративного матеріалу, де людність найкраще зберегла навіть в найнезначніших, буденних, побутових дрібничках живу любов до краси. Правда, гуцульське мистецтво вже придбало собі славу в Європі.

В долині ж Серета та Дністра знайшли цілий край цілком чистого мистецтва, дуже близького по духу Поділлю та Бесарабії; тут, в середній Галичині, розшукані були: чудесні по своїй первісній свіжости і геометричні мотиви, та оригінальна техника шитя. В Буковині питання про підтримання народнього мистецтва порушено було ще до війни українськими та руминськими товариствами, роспочавших було збірку етнографічного матеріалу, але товариства ці зникли, як тільки розпочалася війна. З другого боку тільки тепер, саме в земських майстернях, був вперше розроблений як з техничного, так і з композиційного боку цей розпорошений матеріал, та перетворився в мистецько-промисловий стиль, позаяк для розвитку промислового мистецтва ще не досить тільки перемалювати етнографічні зразки, а треба ще вміти пристосувати їх до нового матеріалу, та нових вимог. Душа народня таїть в собі безмежну силу творчих можливостий і їх не можно консервувати, як не можливо спинити колесо історії, тільки в обережньому єднанні старих традіцій з новими вимогами—саме забезпечення життьової сталости дрібної промисловости. —Земський Союз не випустив з рук своїх знаряддя мирної боротьби, доки його праця йшла на користь людности. Ця робота на фронті стала вже по-

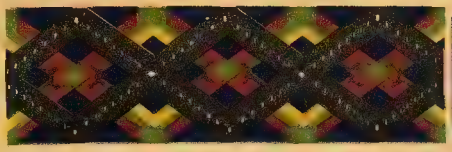
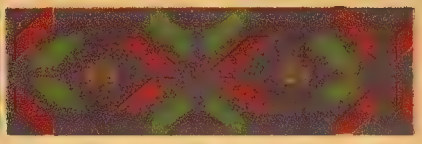

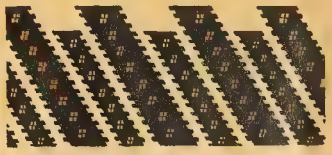

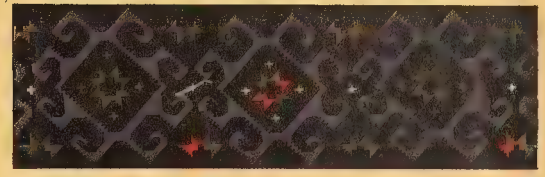
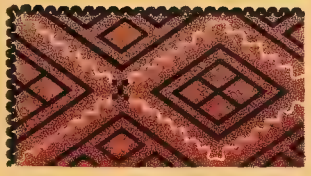
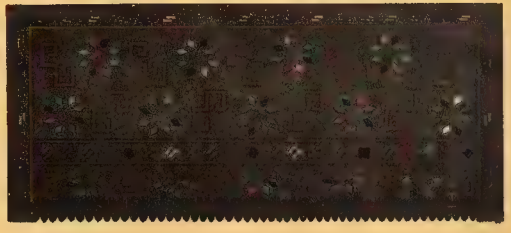
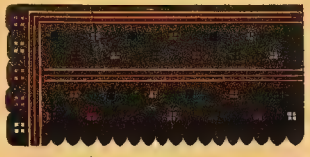

извѣстномъ смыслѣ, уже достояніе исторіи. Скоро возрожденіе народнаго искусства изъ подъ пепла войны станетъ здѣсь дѣломъ самого мѣстнаго общества. Въ области «фронтового» искусства, какъ и въ области фронтовой школы, Земскій Союзъ работалъ, не нарушая правъ народа на его національное своеобразіе.

1917 г.

части належати історії. Народне-ж мистецтво, пробивши паростки зпід попілу війни, стане справою, про яку дбатиме саме місцеве громадянство.

В сфері фронтового мистецтва, як і в сфері фронтової школи, Земський Союз працював весь час, не порушаючи ніде прав народа на його національну самобутню оригінальність.

I.

Осенью 1915 года, въ П. стоялъ питательно-перевязочный отрядъ В. З. С. Шли бои. Съ фронта, по узкой колеѣ, поѣзда привозили сотни тяжело и тысячи легко раненыхъ, разгружались въ П. и уходили обратно. Отрядъ кормилъ и перевязывалъ раненыхъ, которымъ случалось по нѣсколько дней дожидаться въ пакгаузахъ и на вокзалѣ тыловыхъ поѣздовъ широкой колеи. Работы было много и очень трудной. «Земляки» пріѣзжали израненные, голодные, плохо одѣтые, озлобленные,—безъ снарядовъ тогда воевали.

Потомъ перешили узкую колею на широкую, стали поѣзда ходить до самыхъ позицій, не перегружаясь въ П. Нѣтъ у отряда работы, тоска разбираетъ. Кто работалъ на фронтѣ въ медико-санитарномъ отдѣлѣ, знаетъ это сознаніе тоски и безполезности въ затишье. Отъ нечего дѣлать я много бродила по изрытымъ окопами окрестностямъ.

Среди однообразно-холмистыхъ полей сѣверной Галиціи до поздней осени цвѣтутъ мелкіе красные маки; въ оврагахъ виднѣются деревни съ деревянными старенькими церквами и трафаретно-красными костелами; вдоль дорогъ и на перекресткахъ много грубо высѣченныхъ изъ камня статуй святыхъ и мадоннъ; при чемъ однѣ изъ нихъ въ звѣздныхъ коронахъ-это польскія «Царицы Небесныя», другія безъ коронъ, въ простомъ покрывалѣ-русинскія «Святыя Дѣвы», какъ объяснила мнѣ

I.

В осени 1915 року в П. заснував Всеросійський Земський Союз пункт, в якому годували та перевязували ранених. З фронту на вузькій колії привозили потяги сотні тяжко, та тисячі легко ранених, висажували іх в П. та повертали назад.

Отряд годував, перевязував ранених, яким доводилося по кількись день чекати в пакгаузах та на вокзалі позафронтових потягів широкої колії. Праці було багато і праці до того важкої дуже. «Земляки» приїздили поранені, голодні, погано одягнені, розлютовані—тоді без знаряддя воювали.

Затим переробили вузьку колію на широку, потяги почали ходити до самої позиції, не перегружуючись в П. Не стало у отряда роботи, напосіла нудьга. Хто працював на фронті в медіко-санітарному відділі, той добре знає те почуття досади та своєї непридатности, в часи перерви боів.

Байдикуючи, я почала блукати по побаюрених окопами околицях. По одноманітних горбастих полях північної Галичини до пізньої осени красуються дрібненькі червоні маки, по яругах визирають села з деревяними старенькими храмами та традиційно червоними костьолами. Понад дорогами, на перехрестях, стоять грубо висічені з каменю статуї святих Мадон; одні з них в вінцях з зірок—то поль-

разъ одна богомольная старушка въ уніатской церкви въ П.

Въ Средней и Южной Галиціи, ближе къ горамъ, въ деревняхъ, вдоль дорогъ и на распутьяхъ часто встрѣчаются каменные кресты разныхъ формъ и маленькія часовни, въ которыхъ среди священныхъ изображеній находятся иногда и небольшія глиняныя статуэтки святыхъ. Еще южнѣе, въ горахъ и лѣсахъ Буковины, во множествѣ разбросаны высокія деревянныя распятія, хранящія путника отъ грабителей и вампировъ...

У креста (Галиція).

Разъ подъ вечеръ, уйдя далеко отъ П., я набрела на какой-то большой и шумный таборъ: повозки, лошади, собаки, а вокругъ костровъ дѣти, женщины и старики, все народъ рослый и красивый, одѣтый тоже красиво и необычно. Разспрашиваю—бѣженцы, все больше съ Карпатъ, изъ-за Долины, Жидачова, Журавна. Живутъ среди поля, а кормятся на питательномъ пунктѣ З. С. въ П., и всего человѣкъ 900 ихъ здѣсь. Понравилось мнѣ съ ними разговаривать, хотя вначалѣ не очень-то до-

ські «Цариці небесні», другі без вінця, в простеньких намітках—русинські «Святі Діви», як пояснила мені якась одна богомільна бабуся в уніатській церкві.

В середній та південній Галичині, блище до гір, по селах, вздовж шляхів та на роздоріжжях, досить часто розставлені хрести кам'яні всяких форм та маленькі каплички, в яких поміж святих образів побачите маленькі глиняні статуетки; ще більш на південь, в горах та лісах Буковини, роскидані високі деревяні

Біля хреста (Галичина).

роспяття, що мають захищати подорожнього од злодіїв та вампірів.

Раз над вечір я одійшла далеченько од П. і натрапила якось-то на великий буйний табір; повозки, коні, собаки, а навколо кострів діти, жінки, діди—все народ статурний, вродливий, убраний теж добре, в гарну незвичайну одежу.

Роспитуюся—все біженці, здебільшого з Карпатів, зза Долини, Жидачова, Журавна. Жи-

вѣрчиво они къ моей косынкѣ относились, потомъ привыкли, особенно дѣти, скоро ко мнѣ во множествѣ стали за «цукерками» бѣгать.

А тутъ случилось, что поѣздъ какой-то съ ранеными заказалъ намъ обѣдъ, да и прошелъ, не останавливаясь, обѣдать на слѣдующую станцію, въ отрядъ кн. В. Жалко намъ: супъ хорошій пропадаетъ, въ большомъ котлѣ на 400 человѣкъ заварили. Послали скорехонько къ завѣдующему бѣженскимъ пунктомъ гонца съ вѣстью: не варите, молъ, обѣда на всѣхъ, пришлите половину бѣженцевъ вашихъ къ намъ, накормимъ. Къ обѣду стали собираться наши гости и устанавливаться въ очередь. Старики высокіе, съ длинными волосами, молчаливые, важные, въ свиткахъ бѣлыхъ, съ неизмѣнной люлькой въ зубахъ. Женщины тоже рослыя, крѣпкія, въ мѣховыхъ безрукавкахъ, рубахахъ вышитыхъ, изъ-подъ повязокъ видны волосы густые и стриженые. А больше всего дѣтей, до всего новаго падкихъ, набѣжало, и нигдѣ я не видѣла такой ребятни очаровательной, какъ эта изъ горной Галиціи. Залюбовались, глядя на нихъ, мы съ товаркой моей по работѣ. Одна черноглазая дѣвочка лѣтъ 8, получивши супъ и хлѣбъ, тутъ же и усѣлась обѣдать; бойкая была, сразу намъ все разсказала: «батько на войни, матка вмерлы», одна одинехонька Настуня съ сосѣдями пришла сюда. Пока она ѣла и разсказывала, мы достали блок-ноты, и стали срисовывать узоры съ кафтанчика ея коричневаго, пестрой шерстью расшитаго. Только плохіе мы художники, да и карандашомъ, а не краской, плохіе получились у насъ рисунки, особенно карманы и воротникъ, гдѣ гуще узоръ былъ. Понравились намъ узоры и на свиткахъ у стариковъ: на спинѣ вродѣ деревца развѣтвляется, а въ углахъ завитки и цвѣты; и на женскихъ безрукавкахъ орнаменты кожаные, и на рубахахъ, небольшіе, но очень густые узоры, —но все это срисовать, не умѣя, отъ руки, намъ уже и вовсе не по силамъ было.

Съ этого дня я часто стала бывать на питательномъ пунктѣ для бѣженцевъ, а потомъ, оттого что безработица въ отрядѣ длилась, а товарка моя уѣхала, я почти все время проводила съ бѣженцами.

вуть серед поля, а годуються на пункті Земського Союзу в П., і таких людей тут 900 душ. Подобалося мені з ними балакати, хоча вони сперш не дуже то довірчиво відносилися до моєї хусточки. Далі призвичаялися, особливо дітвора; ця стала незабаром до мене цілими табунцями бігати «за цукерками».

А тут трапилося якось, що один потяг з раненими замовив нам обід тай проїхав, не зупиняючись у нас, обідати до другої станції, в отряд Кн. В. Шкода нам стало, що добра нашого пропаде, а ще ж і у великому толані -аж на 400 душ наварили; послали хутенько нарочитого до завідуючого біженським пунктом з закликом; «не варіть обіду на всіх, пришліть половину біженців до нас—ми їх нагодуємо». Наші гості стали збиратися на обід і устанавлюватися в чергу.

Діди статурні, високі, з довгим волоссям, мовчазні, поважні, в білих свитках, з нерозлучною люлькою в зубах. Жінки теж високого стану, дебелі, в хутряних безрукавках, вишитих сорочках, з під хусток вибивається густе стрижене волосся. Але найбільш дітвори набігло, до всього нового завжди цікавої, і ніде я не бачила такої дітвори чудесної, як оця з гірської Галичини. Ми з співробітницею моєю задивилися на ту дітвору. Одна кароока дівчинка років 8, одержавши свою пайку юшки та хліба, тут же й сіла обідати. Жвава дівчинка все враз нам про себе оповіла: «батько на війні, мати вмерла»—сама самісенька Настуня за сусідами прибігла до нас. Поки вона їла та росповідала, ми дістали блокнот, та почали перемальовувати взірці з її руденького, всілякого кольору вовною помережаного каптанця. Тільки поганенькі були з нас мистці, а ще до того олівцем, а не фарбами малювали—поганенькі вийшли і визирунки, особливо ті, що на комірі та на кишенях. Подобалися нам і ті взірці, що були на спинах свиток у дідів: наче деревце з рясними гілками, а по кутках закрутки якісь та квіти.

Взірці шкіряних орнаментів безрукавок, та шитки на сорочках жіночих, не дуже вели-

Женщины охотно разсказывали о своей жизни, о брошенномъ въ горныхъ деревняхъ хозяйствѣ, дѣвушки по моей просьбѣ напѣвали мнѣ и заунывныя пѣсни, и веселыя плясовыя коломыйки,—дѣти, кстати сказать, въ совершенствѣ изучили солдатскія пѣсни и охотнѣе всего распѣвали ихъ. А старуха одна разсказала мнѣ не мало сказокъ, и забавныхъ и грустныхъ, но больше всего страшныхъ, про разбойниковъ и вампировъ.

Очень мнѣ нравилось смотрѣть на нихъ и слушать ихъ говоръ. Въ самыхъ названіяхъ ихъ деревень—Яворивъ, Яблонивъ, Княжилуки, въ именахъ всегда уменьшительныхъ: Настуня, Марійка, Петрикъ,—было что-то привѣтливое и красивое. Все, что касалось этого народа, съ его разнообразнымъ, богатымъ и величавымъ, какъ горы его родины, творчествомъ, заинтересовало и увлекло меня. Поэтому, когда завѣдующій пунктомъ задумалъ провести среди своихъ бѣженцевъ анкету историко-экономическаго характера, въ которой центральное мѣсто занималъ вопросъ о трудоспособности и спеціальности питаемыхъ, т. к. и тогда уже казалась неправильной система безплатнаго питанія, я съ большой охотой вызвалась помогать ему. Обходя дома, гдѣ съ началомъ холодовъ бѣженцы были разселены, опрашивая ихъ и разговаривая подолгу, видѣла я у нихъ очень много красивыхъ и сплошь самодѣльныхъ вещей. Праздничныя рубахи мужскія и женскія, богато вышитыя; покрывала, полотенца, подушки расшитыя; тканые пояса, передники, запаски; чулки и рукавицы, пестрымъ узоромъ связанные; безрукавки и свитки кожаныя, кожей и украшенныя; пояса, люльки, сумки, металломъ отдѣланные; кресты, палки рѣзные,

Деревянная церковь (Галиція).

Дерев'яна церква (Галичина).

кі, але дуже густі, і все це добре перемалювати та ще й од руки, нам зовсім не під силу було.

З цього дня я почала часто одвідувати біженський пункт, а далі, позаяк безробіття в нашому отряді тяглося, а співробітниця моя геть поїхала, я майже увесь час проводила у біженців.

Жінки оповідають охоче про своє життя, своє десь серед гір покинуте господарство, дівчата співали по мойому проханню і сумних пісень і веселих коломийок, діти, до речі мовити, чудесно перейняли жовнірських пісень і з найбільшою охотою їх співали. А одна бабуся росповіла мені не мало казок і веселих і сумних, а найбільш страшних про розбійників та вампірів.

Дуже подобалися вони всі мені і залюбки дослухалася я до іхньої мови.

В самих назвисках іхніх сел: Яворів, Яблонів, Княжий луг, в призвищах, завжди ласкавих, Настуня, Марійка, Петрик, було щось надзвичайно привабливе.

Все, що стосувалося до цього народу з його такою ріжноманітною, багатою та величною, як і рідні гори його, творчістю, захоплювало мене. Через це, коли завідуючому пунктом прийшло на думку зробити поміж своіх біженців історично-економічну анкету, в якій головне місце займало питання про здатність до праці та фах тих осіб, що годувалися на пункті, бо вже тоді виявилася недоцільною безплатна сістема харчування, я з великою охотою згодилась помогати йому.

Обіходячи хати, де осіли біженці, як тільки почалися холода, роспитуючи та балакаючи з ними, я придивлялася до всього і бачи-

—словомъ, всѣ предметы обихода, всѣ части одежды, сдѣланные любовно, руками природныхъ художниковъ, тщательно, изъ поколѣнія въ поколѣніе передающихъ свои стародавніе узоры, чутье къ красотѣ и умѣнье. Какъ я ни хотѣла, ничего не удалось мнѣ купить у нихъ. Одинъ былъ отвѣтъ—«продамо, а самимъ де купить?». Одна рубаха такъ понравилась мнѣ, что выписала я полотна изъ Кіева и нитокъ и просила знакомую искусницу вышить мнѣ точно такую же. Выписала также краски и бумагу, чтобы срисовывать; что сумѣю. Но тутъ измѣнилось что-то на фронтѣ, пришелъ приказъ, и всѣ мои новые знакомцы, въ ноябрьскій холодъ, по непролазной грязи, запрягли свои повозки, уложили добро, и съ плачемъ потянулись на новое, чужое мѣсто, все дальше отъ горъ, все несбыточнѣй надежда вернуться домой, все горше проклиная войну, оторвавшую отъ привычнаго житья и мыкающую по свѣту. А вскорѣ и я уѣхала изъ П. на другую работу.

II.

Слѣдующіе два мѣсяца мы съ товаркой провели въ разъѣздахъ по Сѣв. Галиціи. Во многихъ маленькихъ, зачастую сильно разрушенныхъ городкахъ и деревняхъ на питательныхъ пунктахъ В. З. С. кормилось большое количество не только обѣднѣвшихъ мѣстныхъ жителей, но и осѣвшихъ бѣженцевъ и выселенцевъ, размѣщенныхъ кое-какъ, въ синагогахъ, тюрьмахъ, фольваркахъ, даже конюшняхъ и амбарахъ. Въ неописуемой тѣснотѣ, холодѣ и грязи жили они, много было больныхъ, сильно умирала дѣтвора. Всю эту питающуюся на счетъ З. С. массу надо было точно зарегистрировать, объѣхавъ всѣ пункты. Отдѣлъ помощи бѣженцамъ, начавъ свою дѣятельность лѣтомъ 15 г. съ элементарной помощи отходящимъ въ глубь Россіи массамъ, съ теченіемъ времени неизбѣжно долженъ былъ расчленить и измѣнить свою работу, т. к. для осѣвшихъ бѣженцевъ и бѣднѣйшаго населенія фронтовой полосы помощь филантропически-питательная являлась чаще всего недостаточной, а иногда и вредной. Ясно было это видно даже изъ нашихъ неудачно со-

ла багато дуже гарних і завжди власними руками зроблених речей.

Святошні сорочки—чоловічі та жіночі, роскішно вишиті намітки, рушники, подушки, виткані пояси, попередники, запаски, панчохи, рукавиці пестрими виплетені взірцями, шкіряні безрукавки, свитки шкірою-ж і пооблямовані, пояси, торбинки, люльки метальом поцяцьковані, хрести, ціпки вкриті різбарськими визирунками—одно слово, всяка звичайно побутова річ, всяка одежина зроблена з великою любовю, руками природженного мистця, ретельно, з роду в рід передававшого, разом з старосвітськими взірцями, своє велике почуття краси та свій хист, робили велике враження.

Як я не добивалася купити що небудь, мені не продали нічого,—одну відповідь чула я скрізь: «продамо, а сами де купимо?». Одна сорочка так уподобалася мені, що я замовила вислати мені з Києву і полотно і заполочі, та попрохала одну знайому мені добру швачку вишити таку саму сорочку.

Замовила теж і фарбів і паперу в Києві, щоб перемалювати те, що подужаю. Аж саме в цей час трапилась якась-то зміна на фронті, прийшов наказ, і всі мої нові знайомі під холоднечу днів листопаду запрягли свої повозки, поскидали на них своє збіжжя і рушили з плачем по невилазній грязюці на нові чужі місця, все далі од рідних гір, од незбутньої вже надії повернутися до дому і вже душе проклинаючи війну, що вирвала їх з рідної оселі та погнала мандрувати по білому світу. А незабаром виїхала і я з П. на иншу роботу.

II.

Далі два місяці ми з співробітницею моєю увесь час їздили по північній Галичині. По багатьох маленьких, часто дуже зруйнованих містах та селах, поживних пунктах З. С. харчувалося велике число збіднілих місцевих мешканців, але й осілих біженців та виселенців, ростасованих либи як по синагогах, вязницях, фольварках, навіть стайнях та коморах.

ставленныхъ регистраціонныхъ карточекъ. На всѣхъ собраніяхъ Отдѣла, во всѣхъ докладахъ съ фронта, все чаще слышится это мнѣніе, и сообразно съ нимъ измѣняется дѣятельность Отдѣла: сильно растетъ число дѣтскихъ пріютовъ и яслей, гдѣ дѣти не только живутъ и питаются, но гдѣ ихъ одѣваютъ, и лѣчатъ и, по мѣрѣ возможности, учатъ; изъ числа взрослыхъ мужчинъ (ихъ въ завоеванныхъ мѣстностяхъ не такъ много) отбираются работоспособные, и организуются лѣсопильныя, окопныя, дорожныя дружины, набирается большое количество санитаровъ, конюховъ, носильщиковъ при складахъ. Въ это же время для зарабатывающихъ открываются экономическія лавки З. С. Мало по малу на питательныхъ пунктахъ остаются лишь больные, старики, дѣти, не попавшія въ ясли и пріюты, и больше всего женщинъ. На очереди была задача помочь тѣмъ изъ нихъ, кто посвободнѣе и можетъ зарабатывать себѣ на жизнь.

III.

Въ началѣ 1916 года, вмѣстѣ съ переименованіемъ Отдѣла «Помощи бѣженцамъ» въ «Отдѣлъ помощи населенію, пострадавшему отъ военныхъ дѣйствій», измѣняются задачи и масштабъ работы; прежніе фронтовые питательные отряды стремятся превратиться въ отряды всесторонней помощи, и намѣчаются главные виды ея: питательная (безплатная и платная), дѣтская и трудовая.

Первая попытка организовать женскую трудовую артель сдѣлана была въ д. Островѣ на питательномъ пунктѣ, которымъ завѣдывала моя товарка по работѣ въ П. и по регистраціи, О. П. Ш-ва. Купили мы съ нею въ склад-

Крестъ въ полѣ (Галиція).

Хрест у полі (Галичина).

В страшенній тісноті, гидоті та холоді перебували тут вони. Сила була хворих, сила дітвори помірало...

Всіх ціх годоваників З. С. треба було докладно зарегіструвати, об'іхавши всі пункти. Відділ допомоги біженцям, роспочавши свою роботу літом 15 року з елементарної допомоги тій хвилі людській, що справилася в осередкові губернії Росії, мусів на далі обов'язково розділити та змінити свою роботу, бо для осілих біженців та найбіднішої частини людности фронтового району, допомога філантропично-поживна була замалою або навіть шкодливою. Це доводили навіть наші далеко непевні регістраційні картки. На всіх зборах Відділу, у всіх звітах з фронту, все частіш та частіш висловлюється ця думка і разом з тим напрям діяльности Відділу змінюється; значно побільшується число дитячих захоронок та яслів, де не тільки дають притулок, харч, од'ягу, лікарську допомогу дітям, а ще, по змозі, вчать грамоті. З кола дорослих чоловіків (іх не так багацько в завойованих місцевостях) вибірають здатніх до роботи, і з них організуються гуртки пильщиків, грабарів, а при складах— гуртки санітарів, стайничих, носіів. В той же час З. С. одчиняє для робітників ціх крамниці, і помалу поживні пункти стають притулками тільки для хворих та дітей, не попавших в ясли та захоронки,і найбільш для жінок. Тепер на черзі стало питання, як пособити тим з них, що були вільніші та мали змогу жити з власноі праці.

чину нитокъ и матерій на 70 рублей и, помня красивые узоры Подволочискихъ бѣженокъ, рѣшили дать нѣсколькимъ женщинамъ вышить по мѣстнымъ узорамъ рубахи для насъ и нашихъ друзей. Нужно сознаться, что первый этотъ блинъ комомъ вышелъ: д. Островъ въ 7-ми верстахъ отъ большого города Тарнополя, и оттого всѣ пестрые узоры, шитые крестикомъ, сначала такъ намъ понравившіеся, оказались взятыми съ альбома Д. М. С. и лишь расцвѣченными согласно мѣстному вкусу. Для начала это былъ хорошій урокъ, такъ какъ съ этихъ поръ мы стали осторожны и искали правдивыхъ народныхъ узоровъ подальше отъ городовъ. Тѣмъ не менѣе и въ этой деревнѣ въ концѣ концовъ отыскали старые узоры, и къ февралю 1916 года скромно, съ 10—15 работницъ въ Островѣ, началось наше дѣло, выросшее за полтора года, къ іюню 1917 г. (къ моменту эвакуаціи изъ Галиціи и Буковины) до 40 мастерскихъ съ болѣе чѣмъ 8000 работницъ. Островская мастерская казалась намъ самимъ на первыхъ порахъ небольшой причудливой попыткой, допустимой лишь въ ряду другихъ попытокъ найти заработокъ для работоспособныхъ и снять ихъ съ безплатнаго питанія. Въ Островѣ, кромѣ мастерской, изъ другихъ измышленій подобнаго сорта можно вспомнить прачешную, огородъ, скупку молока и картофеля, организованную для Тарнопольскихъ госпиталей, такъ или иначе дающія населенію возможность зарабатывать себѣ на покупку пайка въ лавкѣ, открытой при пунктѣ же.

Идея организаціи кустарныхъ мастерскихъ по деревнямъ была встрѣчена очень радушно въ Кіевѣ въ «Отдѣлѣ». Помню, что уполномоченный Отдѣла П. К. Линниченко совершенно ошеломилъ насъ, когда, пріѣхавъ въ мартѣ въ Тарнополь, сказалъ, что на кустарное дѣло уже ассигновано 10000 рублей, и надо его начать по всей Галиціи. Сумма показалась громадной, да и какъ начинать трудовую помощь съ кустарнаго дѣла въ городѣ, въ Тарнополѣ, напримѣръ, когда въ немъ на 3-хъ питательныхъ пунктахъ кормилось болѣе 9000 бѣженцевъ, выселенцевъ и мѣстной бѣдноты? Какъ занять вышиваньемъ горожанокъ и матерій на 70 рублей и, помня красивые узоры Подволочискихъ бѣженокъ, рѣшили дать нѣсколькимъ женщинамъ вышить по мѣстнымъ узорамъ рубахи для насъ и нашихъ друзей. Нужно сознаться, что первый этотъ блинъ комомъ вышелъ: д. Островъ въ 7-ми верстахъ отъ большого города Тарнополя, и оттого всѣ пестрые узоры, шитые крестикомъ, сначала такъ намъ понравившіеся, оказались взятыми съ альбома Д. М. С. и лишь расцвѣченными согласно мѣстному вкусу. Для начала это былъ хорошій урокъ, такъ какъ съ этихъ поръ мы стали осторожны и искали правдивыхъ народныхъ узоровъ подальше отъ городовъ. Тѣмъ не менѣе и въ этой деревнѣ въ концѣ концовъ отыскали старые узоры, и къ февралю 1916 года скромно, съ 10—15 работницъ въ Островѣ, началось наше дѣло, выросшее за полтора года, къ іюню 1917 г. (къ моменту эвакуаціи изъ Галиціи и Буковины) до 40 мастерскихъ съ болѣе чѣмъ 8000 работницъ. Островская мастерская казалась намъ самимъ на первыхъ порахъ небольшой причудливой попыткой, допустимой лишь въ ряду другихъ попытокъ найти заработокъ для работоспособныхъ и снять ихъ съ безплатнаго питанія. Въ Островѣ, кромѣ мастерской, изъ другихъ измышленій подобнаго сорта можно вспомнить прачешную, огородъ, скупку молока и картофеля, организованную для Тарнопольскихъ госпиталей, такъ или иначе дающія населенію возможность зарабатывать себѣ на покупку пайка въ лавкѣ, открытой при пунктѣ же.

III

На початку 1916 року разом з тим, як змінилася назва «Відділу Допомоги Біженцям» на «Відділ допомоги людности, потерпівшій од війни», змінюються й завдання й масштаб праці: існувавші раніш поживні фронтові отряди прагнуть перетворення в отряди всілякої допомоги й одразу зазначаються головні види її: поживна (платна та безплатна), дитяча та постачання праці.

Перша спроба організувати жіночу робітничу артіль зроблена була в с. Острівці на поживному пункті, на чолі якого стояла моя співробітниця по праці в П. та по реєстрації — О. П. Ш—ва. Ми склалися з нею на 70 карбованців, купили на них заполочі та полотна і, пам'ятаючи вразивші нас своєю красою взірці Підволочанських біженок, замовили кількомсь швачкам пошити нам та нашим приятелям сорочки. Одже, треба признатися, цей перший млинець сів на скориці: річ у тому, що Острів в 7 верствах од великого міста Тарнополя і, як виявилося потім, ті барвисті, виконані хрестиком шитки, що так подобалися нам, були взяті цілком з альбому Д. М. С. і тільки роскольоровані відповідно місцевому смаку. На почин це була добра наука, бо після цього досвіду ми переконалися, що треба бути дуже обережними і шукали однині справжніх народніх орнаментів як найдалі од міст. Одначе і в цьому селі нам пощастило в решті решт розшукати старосвітські зразки і к лютому 1916 року ми розпочали дуже стримано, з 10—15 робітницями, справу, якій щасливо судилося за яких-небудь 1½ року — к червню 1917 року (часу евакуації з Галичини та Буковини) поширитися аж на 40 майстерень з 600 робітницями. А тим часом ця Острівська майстерня здавалася нам самим на припочатку утворення її таким маленьким, навіть дивним заходом, якого можно було вжити хіба поруч з иншими засобами допомоги працею жінкам, яких слід було вилучити з складу тих, що мусіли годуватися безплатно. Опріч цієї, Острівської, майстерні, з числа таких «вигадок»

1

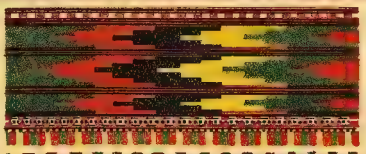
3

4

5

6

7

8

9

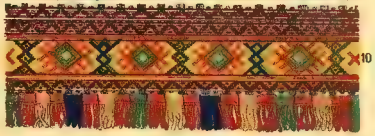
10

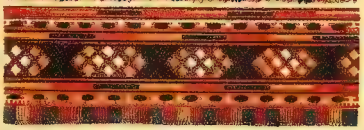
11

12

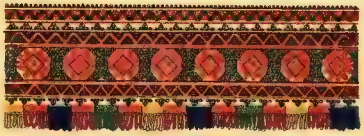
13

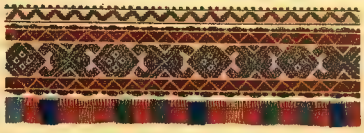
14

2

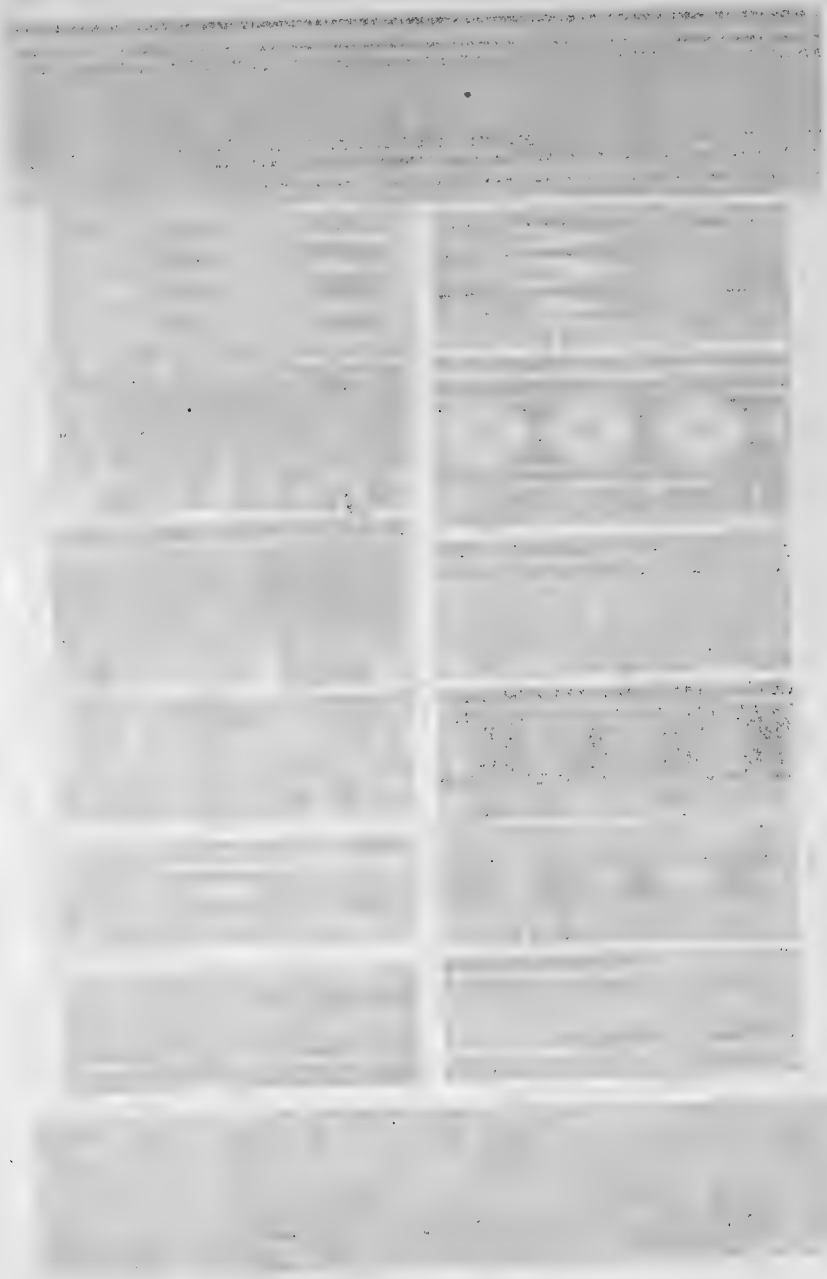

нокъ съ ихъ испорченнымъ нѣмецкими школами вкусомъ и, главнымъ образомъ, массу евреекъ бѣженокъ и выселенокъ, не имѣющихъ и отдаленнаго представленія о народномъ галиційскомъ искусствѣ? Та же трудность встала передъ нами и въ Чертковѣ и въ другихъ городахъ, гдѣ главнымъ образомъ сосредоточены были въ большомъ количествѣ и пришлыя, и мѣстныя женщины, нуждающіяся въ заработкѣ. Надо было для этихъ неумѣлыхъ подыскать дѣло простое и особаго искусства не требующее. Вскорѣ исходъ былъ найденъ: послѣ недолгихъ колебаній изъ-за трудности доставки матеріаловъ на фронтъ, рѣшено было открывать въ городахъ швейныя мастерскія, гдѣ и заготовлялось бы бѣлье для бань и госпиталей Земскаго же Союза.

19-го марта 1916 года въ Тарнополѣ открылась первая швейная мастерская «Швальня». Желающихъ шить сразу явилось множество, а машинъ удалось достать въ Магистратѣ всего 7 и шили на нихъ по очереди около 30-ти женщинъ, не имѣющихъ машинъ дома, остальнымъ приходилось раздавать работу на домъ въ закроеномъ видѣ. Въ апрѣлѣ открылась «Швальня» въ Чертковѣ: число желающихъ работать вездѣ далеко превосходило возможность всѣхъ удовлетворить работой, надо было искать и другихъ способовъ зарабатывать. Въ апрѣлѣ и въ Тарнополѣ, и въ Чертковѣ пришлось открыть починочныя, гдѣ «латали» бѣлье, присылаемое на починку банными отрядами. Въ такихъ мастерскихъ находили заработокъ главнымъ образомъ безмашинныя выселенки, преимущественно еврейки, такъ какъ починка производилась ручнымъ способомъ и была по силамъ даже самымъ старымъ и неумѣлымъ; кромѣ того работа въ починочныхъ не зависѣла отъ доставки матеріаловъ изъ Кіева, какъ въ «Швальняхъ», и шла безостановочно.

Островская кустарная тѣмъ временемъ изъ нашей частной превратилась въ отрядную, а вскорѣ послѣ этого открылась кустарная и въ Тарнополѣ. Если при устройствѣ швейныхъ можно зазначити ще пральню, горо́д, організований задля Тарнопольських лікарень, скуп молока та картоплі—заходи, дававші все-ж таки людям змогу заробити собі так чи инакше гроші на пайок в крамниці, що була відчинена тут же, при пункті.

Ідея улаштування робітничих майстерень по селах була дуже радо ухвалена у Київі «Відділом». Пам'ятаю, як дуже вразив нас уповноважений Відділу П. К. Линиченко, коли, приїхавши у березні до Тарнополя, сказав, що на справу домової промисловости вже призначено аж цілих 10,000 і що цю справу треба розпочати по всій Галичині.

Асігновка здалася величезною,—а тим часом чи можно ж було розпочинати справу допомоги з організації домової промисловости в Тарнополі, наприклад, коли там на трьох пунктах годувалося вже 9,000 біженців, виселенців та місцевої бідноти? Як принадити до шитків городянок з їх попсованим німецькою школою смаком, а головним чином жидівок, біженок та виселенок, що ніяк не розумілися в народньому мистецтві Галичини? Ті ж перешкоди повставали перед нами й в Чорткові і по всіх инших містах, де скупчилася, головним чином, найбільша кількість і місцевих і прибувших жінок, що потребували заробітку. Треба було задля цих невмілих вигадати якусь простішу роботу, що не вимогала б особливого хисту. Незабаром порятунок знайшовся: не звертаючи уваги на величезні труднощі в постачанні матеріялу, поклали відчинити по містах майстерні, де б шилася білизна для бань та лікарень Земського Союзу. І 16 березня 1916 року відчинилася перша така майстерня в Тарнополі—так звана «Швальня». Охочих працювати одразу набралося сила, але машин магістрат міг дати тільки 7; користуватися ними могли по черзі тільки 30 жінок, що не мали власних машин, решті ж довелося видавати покроєну білизну на руки, до дому. В травні відчинилася така ж «Швальня» й в Чорткові: але число охочих працювати було далеко більше, ніж можно було завдовольнити, й треба було шукати инших засобів постачання заробітку. В травні-ж довелося утворити й в Тарнополі й в Чорткові ще

вначалѣ и возникаютъ трудности съ доставкой матеріаловъ и добываніемъ машинъ, то дальнѣйшее ихъ веденіе простое: и кроить, и шить солдатское бѣлье казеннаго образца дѣло немудрое, всякой работницѣ доступное, чинить бѣлье и того проще, руководить такими мастерскими, разъ ихъ наладивъ,—совсѣмъ легко. Совсѣмъ иначе было съ устройствомъ кустарныхъ мастерскихъ (особенно въ городахъ): не говоря уже о трудности разыскиванія и закупки чрезвычайно разнообразныхъ матеріаловъ, возникало множество непреодолимыхъ трудностей, растущихъ съ ростомъ дѣла: каждая работница отличается отъ другой степенью искусности и вкуса, каждая работа разнится отъ другой и качествомъ, и количествомъ матеріала, и количествомъ затрачиваемаго времени, и степенью трудности выполненія, а сообразно со всѣмъ этимъ разнообразна должна быть и оцѣнка труда, сложна и дробна отчетность; нѣтъ знанія мѣстныхъ узоровъ, нѣтъ увѣренности въ доброкачественности тѣхъ узоровъ, которые выдавали приходящія работницы за подлинно народные, работать же по городскимъ альбомнымъ узорамъ въ странѣ съ богатымъ народнымъ орнаментомъ не хотѣлось. А кромѣ всѣхъ техническихъ затрудненій, возникавшихъ благодаря полной неопытности въ веденіи такого сложнаго и требующаго спеціальныхъ знаній дѣла, какъ кустарное, непрерывно и сильно тормозило работу какое-то двойственное отношеніе къ ней. Открывая мастерскія швейныя и починочныя, нельзя было сомнѣваться въ томъ, что начинается нужное и полезное дѣло: бѣлье банямъ и госпиталямъ всегда необходимо, и все равно—доставлять его готовымъ изъ тыловыхъ мастерскихъ или перерабатывать привозимый матеріалъ въ фронтовыхъ: давать большому количеству работницъ равномѣрный заработокъ на покупку пайка—значитъ разгружать безплатные питательные пункты и такимъ образомъ осуществлять идею помощи разумной, трудовой, а не филантропической,

нового типу майстерні, де виключно «латали» білизну, що присилали на полагодження банні отряди. В таких майстернях здобували собі заробіток, головним чином, виселенки, що не мали машин, переважно жидівки, позаяк латали руками. Така робота була по силах і старим і недотепним, а опріч того праця тут не залежала од справи постачання матеріялу з Києва, як це було по «швальнях»: і хоча давала менший заробіток, зате провадилася безупинно.

Тим часом Острівська майстерня домової промисловости з нашої приватної перетворилася вже в отрядову, а незабаром відчинилася така ж майстерня й в Тарнополі. Коли при улаштуванні «Швальні» й доводилося витрачати багацько сил та енергії на припочатку, щоб здобути потрібний матеріял та машини, то зате на далі провадити в ній справу було дуже легко: і кроїти і шити білизну салдатського зразку—річ майже всякій робітниці по силах; лагодити ж та латати таку білизну ще легше, й керувати такими майстернями було не трудно. Не так зовсім стояла справа з утворенням майстерень шитків (особливо по містах): опріч всяких перешкод та труднощів що до розшукування та здобування дуже ріжноманітного матеріялу, справа, що більш росла, то більше ускладнялася ріжними иншими обставинами праці: кожна робітниця насамперед ріжнилася од другої і мірою здібности своєї до праці і смаком; кожен виріб одріжнявся один од другого й якістю своєю і кількістю витраченого на нього матеріялу та робочих годин і самим виконованням його, а в залежности від того повинна була бути ріжна оплата праці, що з свого боку примушувало робити докладні, деталізовані справоздання. До того ще та непевність в дійсній вартости визирунків, що компонували наші робітниці по селах та видавали нам за дійсно народні! Замовляти ж шитки по взірцях з міських альбомів в країні, такій на диво багатій роскішним народнім орнаментом, ніяк не хотілося, звичайно. А ще помимо всіх тих техничних перешкод, що виникали через цілковиту несвідомість організаторів справи, на чолі якої мусіли б стояти фаховці, роботу значно і завжди гальмувало якесь-то дво-

Къ открытію кустарныхъ мастерскихъ побуждало лишь очевидное, изобильное богатство народнаго творчества, интересъ къ его разнообразію и глубинѣ, но очень ужъ диковинно и далеко само понятіе кустарнаго мирно-созидательнаго дѣла отъ понятія войны съ ея всеразрушеніемъ, очень ужъ обезкураживало часто насмѣшливое, часто высокомѣрное отношеніе многихъ къ «рукодѣліямъ на фронтѣ», самое же непріемлемое было то, что среди нуждавшихся въ работѣ чаще всего самыми несчастными были самыя неумѣлыя, самыя старыя, больныя, неискусныя, а имъ то и приходилось отказывать въ работѣ, привлекая можетъ быть и менѣе нуждающихся, но искусныхъ рукодѣльницъ. И въ такихъ случаяхъ, когда принципъ чисто трудовой помощи затемнялся и уступалъ мѣсто соображеніямъ эстетическаго и этнографическаго характера, начинались колебанія и двойственность. И не скоро еще пришло въ голову, что комбинація трехъ мастерскихъ—швейной, починочной и кустарной—сама по себѣ очень удобна, такъ какъ даетъ возможность выбора труда; и что народное искусство идетъ неуклонно своими тайными путями, независимо отъ войнъ и революціи, смѣняющихъ другъ друга, дящихся и заканчивающихся.

Швейная и починочная въ Тарнополѣ устроились и пошли, какъ заведенныя, безъ особенныхъ затрудненій; кустарная отнимала все время, шла туго, да еще приходилось сознательно тормазить ее, чтобы на опытѣ пріобрѣсти всѣ недостающія знанія.

Гдѣ искать хорошіе узоры? На базары, правда, приходятъ женщины пригородныхъ деревень, но къ ихъ узорамъ, мы уже знали, надо относиться осторожно; ѣздить по деревнямъ, собирать узоры, имѣя на рукахъ три мастерскія—не хватало времени. Витрины магазиновъ Тарнопольскихъ пестрѣли якобы народными вышивками и костюмами, но даже поверхностному наблюдателю видно было, что всѣ эти безвкусныя вещи—издѣліе горожанокъ, у которыхъ верхомъ изящества и красоты iсте відношення до неї. Одчиняючи майстерню білизни та латання, знали напевне, що роспочинають дійсно потрібну справу: білизна по всяк час потрібна і баням і лікарням і однаково: чи постачати її готовою з позафронтових майстерень, чи то пересилати лише матеріял для пошиття на фронті і, даючи таким чином змогу великому числу жінок, що харчувалися безплатно, заробити собі на пайок, переводити в життя ідею розумної допомоги працею намість шаблонової філантропії.

До утворення ж майстерень шитків додавало ваги тільки справжнє, наочне багатство народньої творчости та велика цікавість до її ріжноманітности та глибочени; але занадто здавалася иноді чудною та творча справа організації народньої промисловости поруч з всеруйнуючою війною, занадто часто збентежували глум та зневага багатьох осіб до нашого «рукоділля на фронті», а найбільш прикрим здавалося те, що доводилося часто відмовляти в праці найбіднішим та найслабішим, що потребували може найбільш допомоги, але нездатні були до такої спеціяльної роботи, і давати заробіток може і більш забезпеченим, зате більш дотепним в шитках жінкам. І ось в таких випадках, коли принціп чистої допомоги працею поступався перед цілком естетичним та етнографічним завданням, починалися тяжкі вагання та непевність. І не швидко спалася в голову щаслива думка сполучити три майстерні: білизни, латок та шитків в одну, де-б кожна жінка мала змогу обібрати собі роботу по силах своїх; і багацько пережили вагання, поки не заспокоіло нас переконання, що народнє мистецтво йде невпинно, своїм постійним певним шляхом, незалежно ні од революцій ні од війни, які чергуються, відбуваються і кінчаються... Швальня та майстерня латання в Тарнополі улаштувалися й праця пішла автоматично, без особливих яких перешкод; майстерня ж шитків одбірала увесь час у завідуючих, справа провадилася трудно, а до того доводилося ще й свідомо гальмувати по троху її, щоб власним досвідом придбати ті знання, що бракувало. Де шукати добрих взірців? До торгу приходять, правда, жінки з околишніх сел, але ми вже добре знали, що

считаются (какъ и у насъ въ городахъ) работы на «конгрессѣ» и цвѣтная шелковая гладь по нарисованнымъ на сукнѣ узорамъ. Наконецъ, натолкнулись на небольшой альбомчикъ гуцульскихъ и подольскихъ вышивокъ и изданіе «Клуба русинокъ во Львовѣ», гдѣ узоры южной Галиціи расположены по повѣтамъ. Потомъ, когда въ Тарнополѣ уже трудно стало закупать матеріалы и понадобилось спеціальное лицо для закупки въ другихъ городахъ, Н. Д. Перелешина стала, разъѣзжая по всей Галиціи, закупать и зарисовывать встрѣчные узоры. Прибавились узоры, зарисованные съ мѣстныхъ старыхъ ковровъ, а также узоры, собранные докторомъ Ф., который со своимъ отрядомъ прошелъ всю сѣверную Галицію, зарисовавъ по дорогѣ много «пвѣточнаго гафта». Наконецъ, и самой удалось зарисовать порядочно узоровъ у живущихъ вблизи выселенокъ. Такъ понемногу устранилась главная трудность.

Первое время работницы могли сидѣть въ мастерской сколько угодно,—это былъ способъ научиться устанавливать точно, какая вещь требуетъ какого количества матеріаловъ и времени, а, соотвѣтственно съ этимъ, какъ оплачивать трудъ. При чемъ въ основу оцѣнки труда клались такія соображенія: стоимость безплатнаго пайка исчислялась тогда 15—20 коп.; принимая во вниманіе затрудненія при покупкѣ, надо было дать возможность подрабатывать въ день минимумъ полтинникъ.

Какъ ни какъ, со множествомъ трудностей и заминокъ, но къ концу 3-го мѣсяца, т. е. въ маѣ 1916 года, въ 3—хъ мастерскихъ Тарнопольскихъ работало уже до 500 человѣкъ и въ двухъ Чертковскихъ около 200, но это были двѣ отдѣльныя группы мастерскихъ, работающихъ врозь безъ всякой согласованности, безъ общаго руководства, входящія въ составъ питательныхъ отрядовъ, открывающіяся тамъ, гдѣ было сосредоточено наибольшее количество нуждающихся въ помощи, т. е. въ большихъ городахъ, какъ Тарнополь и Чертковъ. Но и вездѣ, гдѣ были питательные

до іхніх взірців треба відноситися з обережністю, а їздити самим по селах, маючи на руках майстерні, не постачало часу. Вітріни тарнопільських склепів красувалися наче б то народніми шитками та убранням, але навіть нефаховим людям було видно, що всі ці без ніякого смаку та стілю виконані речі—є вироби городянок, що вважають (як і у нас по містах) роботу по «конгресу» або барвисту настиланку по визирунках, намальованих на сукні —найкращими з естетичного погляду.

Нарешті, якось натрапили на невеличку збірку гуцульських подільських шитків «Клюбу Русинок у Львові», де взірці південної Галичини були складені окремо, по повітах. Пізніш, коли вже стало занадто трудним добувати матеріял в Тарнополі і довелося взяти комусь на себе спеціяльний обов'язок скуповувати той матеріял по инших містах, добродійка Н. Д. Перелешина почала, скуповуючи по всій Галичині матеріял, купувати та перемальовувати разом з тим при нагоді і взірці.

Добавилося також взірців, перемальованих з стародавніх килимів, а також кольорового «гафту», що назбірав д. лікарь Ф., обіходячи з своїм отрядом всю північну Галичину.

Нарешті ми зробили власну колекцію взірців, перемальованих з речей мешкавших поблизу виселенок, і таким чином по малу одпадала одна з перешкод до праці.

Сперш робітницям дозволялося працювати по майстернях стільки часу, скільки хто хтів—це був єдиний засіб докладно вирахувати, скільки матеріялу та часу вимагає виконання тієї чи иншої речі, а разом з тим і скільки треба за неї платити, при чому підставою для оцінки бралася така норма: безплатний пайок рахувався тоді приблизно в 15 -20 копійок, але беручи на увагу всякі труднощі при купівлі харчів, робітниці треба було дати заробіток не меньш як в 50 коп. на день.

Як не як а до кінця 3-го місяця—в травні 1916 року,—хоча і з великими перешкодами та заминками, все-ж таки в трьох Тарнопільских майстернях вже працювало до 500 робітниць, а в двох Чортківських коло 200, але це були цілком окремі гуртки робітниць,

пункты, часть питающихся переводилась на платный паекъ,—открывались лавки, вездѣ было большое количество нуждающихся въ заработкѣ; дѣло осложнялось и явно требовало болѣе широкой постановки, т. е. большей связи съ Кіевомъ, въ смыслѣ общаго руководства, снабженія и выбора сотрудниковъ.

Приглашенный въ концѣ мая 1916 года художникъ Л. А. Пяновскій поставилъ нашу работу на дорогу болѣе твердую, чѣмъ та, по которой мы инстинктивно брели вначалѣ. Въ теченіе лѣта Л. А. налаживалъ снабженіе, обслѣдовалъ районы, намѣчалъ новые пункты для мастерскихъ, подбиралъ сотрудниковъ и подготовлялъ открытіе магазина, такъ какъ кустарныхъ издѣлій накопилось уже достаточно и надо было думать о сбытѣ ихъ. 4—5 августа состоялся нашъ первый кустарный съѣздъ въ Чертковѣ. Онъ показалъ результатъ полугодичной работы: въ двухъ районахъ Галиціи было уже 15 мастерскихъ, гдѣ занято было болѣе 1500 мастерицъ, работали къ этому времени уже 14 сотрудницъ подъ общимъ наблюденіемъ Л. А. Пяновскаго. Намѣтился на съѣздѣ планъ дальнѣйшей организаціи дѣла: выдѣленіе изъ питательныхъ отрядовъ въ отдѣльные отряды мастерскихъ съ самостоятельной отчетностью, складами, собираніе узоровъ и образцовъ этнографически цѣнныхъ (для будущаго изданія), открытіе мастерскихъ въ новыхъ районахъ—Южной Галиціи и Буковинѣ. Планъ этотъ сразу же началъ осуществляться: въ скоромъ времени сорганизовались четыре отряда—Тарнопольскій, Чертковскій, Коломыйскій и Черновицкій, причемъ къ завѣдыванію двумя новыми отрядами (южной Галиціи и Буковины) Л. А. Пяновскимъ осенью 1916 года были приглашены художницы Е. В. Полѣнова и Е. И. Прибыльская, въ Чертковскій отрядъ въ январѣ 1917 года пріѣхалъ художникъ А. Ѳ. Середа и въ Тарнопольскій въ апрѣлѣ 1917 года художникъ И. И. Мозалевскій. Такимъ образомъ дѣло, начавшееся случайно и дилетантски, попало въ опытныя руки.

працювавших нарізно, без спільної згоди, загального керовництва, складавших собою частину поживних отрядів, що відчинялися там, де скупчувалася найбільша кількість людей, вимагавших допомоги—по великих містах, як Тарнопіль аби Чортків. Але й скрізь, де були поживні пункти, частина людности, що харчувалася тут, переводилася на платний пайок—відчинялися крамниці і скрізь було велике число потребувавших заробітку. Завдання складнішало і вимагало поширення справи організаційної—инакше мовити, більшого зв'язку з Київом для загального керування, постачання та призначення співробітників.

Запроханий в кінці травня 1916 року художник Л. А. П'яновський справив нашу працю на більш певний шлях, ніж той, яким ми інстінктивно до того часу брели. Протягом літа Л. А. улаштовував справу постачання, оглядав райони, призначав нові пункти задля майстерень, набірав співробітників та виготовлявся до відчинення магазину, позаяк речей всяких назбіралося стільки, що час було подбати і про продаж їх. 4-5 серпня відбувся наш перший з'їзд домової промисловости в Чорткові На ньому вже з'ясувалися наслідки нашої півріччої праці: в двох районах Галичини було відчинено п'ятнадцять майстерень, де знаходили собі працю 1500 робітниць і де працювало до того часу вже 14 співробітниць під загальним керуванням Л. А. П'яновського. Накинули на цьому з'їзді плян организації нашої справи на далі: відокремлення од поживних отрядів та утворення окремих отрядів майстерень з своїми складами, окремими фондами та відповідальністю, збірка взірців та етнографічно-коштовних зразків (задля майбутнього видання), утворення майстерень по нових районах південної Галичини та Буковини. Плян цей почали одразу проводити в життя: швидко з'організувалось 4 отряди—Тарнопільський, Чортківський, Коломийський та Черновицький. До керування двома новими отрядами південної Галичини й Буковини Л. А. П'яновський запрохав в осени 1916 року художниць Е. В. Полінову та Е. І. Прибильську; на чолі Чортківського став в січні 1917 р. художник А. Х. Середа, а

Но все-таки первымъ днемъ, когда мастерскія стали на свои ноги, нужно считать день открытія магазина—27-ое августа 1917 года, т. к. лишь когда распаковали первыя партіи вещей изъ фронтовыхъ мастерскихъ и были выручены первыя деньги, стали видны и въ Кіевѣ результаты напряженной фронтовой работы. И это былъ уже «свой уголъ» въ Кіевѣ. А до этого времени намъ всѣмъ казалось, что все дѣло носитъ чисто случайный характеръ и держится лишь на добромъ къ нему отношеніи Уполномоченныхъ Отдѣла Помощи Ѳ. И. Гаярина и П. К. Линниченко.

Въ мастерскихъ нашихъ находили заработокъ, безъ различія, женщины всѣхъ національностей и возрастовъ; причемъ шили и чинили большей частью еврейки, а въ кустарныхъ мастерскихъ работали преимущественно польки и русинки. Очень много приходило дѣтей, т. к. школьныя занятія нигдѣ не шли, и тамъ, гдѣ только было можно, мы организовывали цѣлыя дѣтскія артели (бисерная въ Озерянахъ, веревочная въ Микулинцахъ, ткацкая и рисовальная въ Черновицахъ, портяночная въ Надворной, шнурковая въ Ягельницахъ). Эти дѣтскія мастерскія особенно тамъ, гдѣ не было пріютовъ и яслей, были болѣе чѣмъ необходимы, т. к. хоть на день удаляли дѣтей изъ тяжелой въ прифронтовой полосѣ домашней обстановки, тѣсноты, грязи, голода, возвращали ихъ къ обычной трудовой—учебной жизни, отъ которой они были оторваны войной. Многія изъ нашихъ мастерскихъ были очень близки къ линіи фронта, иногда в 10—12 верстахъ отъ нея. Думаю, что изъ всѣхъ сотрудниковъ Отдѣла Помощи Населенію, едва ли не болѣе всѣхъ приходилось соприкасаться съ населеніемъ Галиціи Завѣдующимъ мастерскими. Проводя съ работницами столько времени, подолгу разговаривая и сближаясь съ ними, вникая въ ихъ разнообразныя дѣла, а главное, знакомясь съ искусствомъ народа и его вкусами, поневолѣ узнавали страну и народъ; оказывая нуждающимся посильную помощь въ трудные годы ихъ жизни, также

Тарнопільський взяв під свій догляд, в травні 1917 року, художник І. І. Мозалевський. Таким чином, справа, роспочата випадково ділетантами, перешла до рук справжніх фаховців.

Одначе все-ж таки терміном, коли майстерні стали дійсно на власні ноги, треба вважати 27 серпня 1917 року—день, в який був відчинений магазин, бо тільки тоді, коли роспакували перший транспорт одержаних з фронтових майстерень речей, та коли вторгували перші гроші, могли в Київі зрозуміти все значіння наслідків сутяжної фронтової праці. І однині ми мали вже свій власний «куток» у Київі. До цього же часу нам все здавалося, що вся справа має цілком непевний грунт і трімається лише через гарне відношення до неї Уповноважених Відділу Допомоги Ф. І. Гаярина та П. К. Линиченка. В майстернях наших знаходило собі заробіток жіноцтво без ріжниці національности та віку, при чому шили та латали здебільшого жидівки, а по майстернях домової промисловости працювали польки та русинки.

Позаяк школи були скрізь зачинені, до нас звернулися і діти за заробітком, і ми організували дитячі артелі (бісерьову—в Озерянах, мотузкову—в Микулинцях, ткацьку та малярську—в Черновицях, мотузкову—в Ягольницях та онучів—в Надвірній). Організація тих дитячих артелів, особливо там, де не було ні яслів ні захоронків, була більш, ніж потрібна, бо давала змогу дітворі хоч на день вирватися з тих тяжких умовин прифронтового хатнього життя, серед тісноти, бруду, голоду, та спочити серед звичайних умовин шкільно-робочого життя, з яких вибила їх війна. А досить велике число майстерень було зовсім близько до лінії фронту: иноді не більш як за 10—12 верств од неї.

З усіх співробітників Відділу Допомоги завідуючі майстернями мали, на мою думку, найбліщі стосунки з населенням Галичини. Проводячи стільки часу з робітницями, балакаючи з ними, приймаючи участь в іхніх особистих справах, а тим паче ознайомлюючись з мистецтвом та смаком народа, вони мимо волі знайомилися близько з краєм та народом, а даючи, по змозі, допомогу всім прохавшим ії

невольно сближались съ ними и завоевывали довѣріе; и у всѣхъ насъ, работавшихъ въ мастерскихъ, осталась память о хорошемъ, дружелюбномъ къ намъ отношеніи нашихъ работницъ и во все время работы, и особенно сильно сказавшееся въ дни отступленія, когда ко всѣмъ намъ уходящимъ было проявлено такъ много вниманія, уваженія и довѣрія, что ясно стало—не пустая затѣя было наше дѣло, такъ какъ правильнѣе всѣхъ могли оцѣнить его тѣ, для которыхъ мы работали.

в ту тяжку годину лихоліття, так само, мимоволі, близько єдналися з ними та здобували довірря. І у всіх нас, працювавших по майстернях, збереглися спогади про надзвичайно гарне, сердешне відношення до нас протягом всіх часів праці нашої, а особливо під час евакуації. І та пошана, довірря та участь, що виявили вони, коли ми виїздили, довели нам, що не даремною забавкою була та наша праця, бо найправдивіший присуд ій могли скласти тільки ті люде, заради яких ми й працювали.

Издѣлія изъ глины въ Галиціи
(Собствен. Кіев. Город. Музея).

Вироби з глини в Галичині
(Київський Міський Музей).

Пріѣхавъ въ Коломыйскій районъ въ послѣднихъ числахъ сентября 1916 г., я нашла двѣ вышивальныя мастерскія В. З. С. въ зачаточномъ состояніи,—одну въ Коломыѣ, другую въ Косовѣ. Работницами этихъ мастерскихъ оказалась исключительно обездоленная войной городская интеллигенція, очень нуждающаяся въ трудовой помощи, но ничего общаго не имѣющая съ народнымъ искусствомъ. Работали по румынскимъ, буковинскимъ образцамъ, но охотнѣе всего сбивались на стиль нѣмецкихъ ремесленныхъ школъ. Чтобы достать образцы мѣстнаго искусства, я поѣхала въ горы въ Гуцульщину. Первая деревня, съ которой я познакомилась (Яворово), встрѣтила меня сурово. Ни одна крестьянка не согласилась принести свою рубаху, чтобы снять узоръ. Напуганныя войной, онѣ относились недовѣрчиво и недоброжелательно. Большимъ препятствіемъ въ моей работѣ оказалось расположеніе здѣшнихъ деревень. Хаты стоятъ на небольшихъ лѣсистыхъ горахъ въ разстояніи полуверсты, версты и болѣе другъ отъ друга. Центромъ деревни считаются церковь и школа, но нѣкоторые жители той же деревни идутъ четыре и пять часовъ отъ своей хаты до церкви. Съ помощью учительницы мнѣ удалось обойти нѣсколькихъ хорошихъ вышивальщицъ и

Приїхавши в кінці вересня 1916 р. в Коломийський район, я знайшла там дві майстерні вишивання—одну в Коломиї, другу в Косові, обидві в стадії початковій.

Робітницями в цих майстернях була виключно зубожена війною міська інтелегенція, що потребувала дуже допомоги в формі постачання її роботи, але нічого спільного з народнім мистецтвом не мала. Вишивали по Буковинських та Румінських зразках, але дуже охоче переходили на стіль ремесних німецьких шкіл. Щоб добути зразки народнього мистецтва, я подалася до гуцулів, в гори. В першому селі, в яке я приїхала (Яворів), не радо привітали мене. Налякана війною людність відносилася недовірчиво та вороже до всіх чужих, і жодна жінка не погодилася принести мені своїх сорочок, щоб змалювати з них взірці.

Великою перешкодою до праці стало мені теж розположення тутешніх сел: хати роскидані на невеликих, вкритих лісом, згіррях, відокремлені на ців, цілу, а иноді навіть на кількись вервств одна од одніеї. Осередком села вважається церква та школа, отже де яким селянам доводиться йти иноді по 4—5 годин, щоб дійти до церкви свого села. За допомогою вчительки я потрапила все-ж таки до кількохсь добрих швачок, та перемалювала

въ хатахъ снять узоры съ рубахъ. Но въ октябрѣ пошли дожди, глинистыя горныя тропинки стали непролазными и способъ работы пришлось измѣнить.

Тѣмъ временемъ мы устроили раздаточный пунктъ въ Яворовѣ, а въ деревняхъ, прилегающихъ къ Косову, предложили священникамъ оповѣстить крестьянокъ о существованіи мастерской. Деревня понемногу стала входить къ намъ, а съ прекращеніемъ полевыхъ работъ хлынула большой волной. Появленіе работницъ крестьянокъ обѣщало мнѣ большой матерьялъ узоровъ, но надо было ждать мѣсяцъ и болѣе, пока сработанныя вещи придутъ въ мастерскую. Въ ожиданіи этихъ работъ, я ѣздила по окрестностямъ Косова. Одна изъ поѣздокъ въ село Космачъ (въ 30-ти верстахъ отъ Косова) дала богатые результаты. Въ виду большой нужды, мы одновременно съ раздачей работъ устроили раздачу муки. Это сразу привлекло много народа. Крестьянки охотно взяли работы и принесли показать свои рубахи, жалѣя, что могутъ показать только самыя простыя, будничныя вещи, такъ какъ все лучшее спрятано въ сундуки и зарыто въ землю въ глухихъ горныхъ лѣсахъ.

Дорога въ Косовъ (Южная Галиція).

Каждая новая деревня давала новые узоры, но характеръ ихъ одинъ и тотъ же: они строго-геометричны. Почти всѣ идутъ отъ креста, который разрабатывается и комбинируется разнообразно. Всѣ узоры носятъ печать большой строгости, выдержанности и большой традиціонности, напоминая этимъ природу и образъ жизни гуцуловъ. Тона чистые и яркіе, но строго одни и тѣ же: красный,

шитки з їхніх сорочок. Але у жовтні пішли дощі, по глинястих стежках згірря не можно було і кроку зробити і довелося метод роботи змінити. Ми заклали в Яворові та по селах околиці Косова пункти роздачі робот і попрохали пан-отців оповістити селянок про істнування майстерні. Швачки почали одвідувати нас, спочатку зрідка, а коли скінчилися польові роботи, вони посунули валкою. Це подало мені надію зібрати велику кількість зразків; отже надія ця не справдилася: роботу розібрали, але доводилося цілими місяцями чекати, поки виконані роботи повернуться до майстерні. Щоб не марнувати часу, чекаючи тих робот, я почала їздити по околицях Косова, і одна з подорожий до села Космача (30 верств од Косова) дала дуже багато матеріялу. На власні очи побачивши величезну недостачу та голодування людности, ми організували разом з роздачею роботи і роздачу борошна. Це одразу привабило до нас силу народа. Селянки, приходячи за роботою, стали приносити нам свої сорочки і дуже жалкували, що можуть показати тільки найпростіші, буденні, позаяк все, що було кращого, переховувалося в скринях, закопаних в землю по глухих гірських лісах. Кожне особе село давало свої власні, особливі взірці, але стиль їх був скрізь той самий: всі вони додержано-геометричні, всі вони ведуть свій початок од хреста, який розроблюється та комбінується ріжноманітно, всі визначаються рисами великої строгости, додержанности традиції, наче ілюструючи со-

Шлях до Косова (Південна Галичина).

зеленый, оранжевый или желтый и черный. Много вышивокъ чисто черныхъ по бѣлому. Всѣ узоры Гуцульщины очень интимны, декоративный элементъ въ нихъ совершенно отсутствуетъ. Рубахи расшиты скромно. Большей частью только на плечѣ продолговатый прямоугольникъ, называемый уставкой. Тотъ же мотивъ на узенькомъ манжетѣ и на разрѣзѣ у ворота. Но каждую уставку можно разсматривать, какъ кусочекъ драгоцѣннѣйшей ткани: такъ она тонко и четко сработана. Бабы шьютъ свои узоры «изъ головы», передавая ихъ изъ поколѣнія въ поколѣніе. Онѣ очень консервативны и въ рисункѣ и въ краскахъ и въ размѣрахъ своихъ работъ и не идутъ ни на какія новшества. Тона шелка онѣ выбираютъ сами съ безошибочнымъ чувствомъ красочной гаммы и отбрасываютъ все, что не въ стилѣ Гуцульщины. Не желая вносить ничего новаго и чуждаго, я просила завѣдующихъ мастерскими предоставить крестьянкамъ полную свободу въ выборѣ узора и предмета, которые онѣ хотятъ сработать. Несмотря на однообразіе общаго стиля

Деревянная церковь (Средняя Галиція).

Дерев'яна церква (Галичина).

бою природу та склад самого життя Гуцулів.

Кольори чисті, ясні і завжди ті самі: червоний, зелений, жовто-гарячий, або жовтий та чорний. Шиють часто і самим чорним по білому.

Всі взірці Гуцульщини дуже інтимні,—декоративного елементу не має, шитки на сорочках зовсім простенькі. Здебільшого вишивається тільки невеличкий продовжастий четирекутник (т. зв. уставка), і того ж самого мотиву взірець шиється на вузеньких чохлах та коло пазухи. Зате шитки ті так добірно та дрібно виконані, що кожну уставку можно вважати клаптиком дорогоцінної тканини.

Баби складають взірці «з голови» і передають їх з роду в рід своїм нащадкам. Вони надзвичайно консервативні що до стилю, розміру і не погоджуються ні на які зміни та новини.

Сутіні шовку підбірають безпомилково, з тонким естетичним почуттям законів кольо-

Гуцульщины, каждая деревня имѣетъ свои особенности въ мотивахъ и выполненіи узора. Яворово шьетъ крестикомъ и низиной (низиной называется шовъ, въ которомъ узоръ сначала какъ бы прорисовывается черной или красной ниткой съ изнанки, а затѣмъ выполняется остальными цвѣтами съ лица). Элементы крестиковыхъ узоровъ: кресты, квадратики во всевозможныхъ комбинаціяхъ, звѣзды и завитокъ, называемый подковой. Къ четыремъ основнымъ тонамъ иногда прибавляется не-

Куклы въ костюмахъ (Южная Галиція).

много малиноваго и лиловаго. Элементы низинныхъ узоровъ: косой крестъ, ромбъ, треугольникъ и всевозможные варіанты фигуры, которая въ нашихъ сѣверныхъ вышивкахъ называется скоморохомъ. Яворово прорисовываетъ узоръ—«разводитъ» его красной ниткой и выполняетъ зеленымъ, оранжевымъ и чернымъ. Пистынь разводитъ чернымъ, а выполняетъ зеленымъ, оранжевымъ и краснымъ.

Въ крестиковыхъ узорахъ Космача прорывается стремленіе къ стилизаціи. Объ этомъ говорятъ названія узоровъ: «сосновый»,—вы узнаете характеръ сосновой вѣтки, «черешрової гами і одкидають все, що з цього боку не додержує гуцульського стилю.

Не бажаючи вносити нічого нового ні чуже-стороннього, я прохала завідуючих майстернями давати на добру волю самих швачок вибір речей та взірців і, роздаючи роботи, цілком покладатися на іхній смак.

Не зважаючи одначе на те, що стиль по Гуцульщині скрізь однаковий, кожне село має

Ляльки в убраннях (Південна Галичина).

свої індівідуальні риси, які виявляються як в мотивах, так і виконанні взірців. Яворів шиє хрестиком та «низиною» (низиною називається шиток, коли взірець спершу зазначується червоною або чорною ниткою з виворогу, а затим вже виконується кольоровими нитками з лиця). Елементи хрестикових взірців: хрест, четирекутник та закрутка, що зветься підковою. До чотирьох грунтових кольорів додається иноді трохи малинового та лільового. Елементи взірців низини: покошенний хрест, ромб, четирекутник та всякі варіанти фигури,

невый»—листъ черешни, четырех-лепестный цвѣтокъ и что-то вродѣ ириса, но все до неузнаваемости геометрично и строго по рисунку. Зато расцвѣтка, какъ будто возмущаясь противъ строгости рисунка, стремится сбить его. Каждый изъ четырехъ основныхъ тоновъ имѣетъ по три, четыре тѣни, и все это, ассиметрично расположенное, пестритъ и переливается, какъ пестрое пасхальное яйцо.

Космачъ допускаетъ въ свои узоры немного василько-синяго цвѣта.

Удивительный шовъ встрѣчается въ Старомъ Косовѣ и Пистыни. Знаютъ его только очень немногія, искусныя вышивальщицы; этотъ шовъ называютъ «помалеванымъ». Нитки накладываются такъ густо одна на другую, что получается рельефный узоръ, напоминающій кованный металлъ. Особенно онъ хорошъ въ чисто черной расцвѣткѣ. Отъ этихъ работъ вѣетъ чѣмъ-то древнимъ и могучимъ. Крестьянскіе узоры, переложенные на клѣтчатую бумагу, дали матеріалъ, по которому стали работать Коломыйская мастерская и городской элементъ Косовской мастерской. Такимъ образомъ городскія работы пріобрѣли по возможности мѣстный характеръ. Коломыйская мастерская не подверглась тому измѣненію въ составѣ работницъ, которое произошло съ Косовской. Деревня мало откликнулась на ея существованіе. Только нѣсколько бабъ и дѣвушекъ изъ села Воскресенцы болѣе или менѣе постоянно брали работы и дали нѣсколько этнографически-интересныхъ вещей.

Въ декабрѣ открылась третья вышивальная мастерская въ Делятынѣ. Она обслуживала исключительно деревню и дала сложные узоры, шитые низиной въ болѣе темныхъ тонахъ, чѣмъ узоры Косовскаго района. Мастерская, открытая въ февралѣ въ Снятыни, еще мало показала узоровъ, но судя по тому, что она дала, тамъ сильно чувствуется близость Буковины: Галиційскіе мотивы и швы сливаются съ Буковинскими. Середина зимы была мертвымъ періодомъ для моей этнографической работы. Разъѣзды сдѣлались невоз-

яка на наших південних шитках називається «скоморохами».

Яворів зазначає—«розводить» шиток червоною ниткою, а віконце його зеленим, жовто-гарячим та чорним. Пістинь—розводить чорними, а зашиває зеленим, жовто-гарячим та червоним.

Космач в своіх взірцях виявляє тенденцію до стилізаціі. Це доводять і назви взірців: «сосновий» ви пізнаєте по подіббю до сосновоі гільки, «черешневий»—до листка черешні, квіточки на 4 листки—то щось подібне до півника (ірису), але все це постільки геометрично та строго додержано на малюнку, що подіббя того трудно і признати. Зате фарби немов намагаються зіпсувати те враження додержаности: кожний з чотирьох головних кольорів має по три—чотирі сутіні, і всі вони розміщені асиметрично, рябототь та переливаються, як писанка.

Космач вживає на своіх шитках трохи васильково-синього кольору.

Незвичайний шов бачимо в Старому Косові та Пістині. Вміють його тільки деякі найкращі швачки і називається він: «мальований».

Нитка накладається так густо одна на одну, що виходить рельєф, який походить на викований з металю орнамент.

Особливо гарні вони чисто чорного кольору. Од таких шитків віє чимсь-то далеким—старосвітським та величним.

Селянські взірці, перемальовані на карткатий папір, дали зразки, на яких стали шити Коломийська майстерня, та міський елемент Косівськоі майстерні, і таким чином роботи городянок набули більш меньш місцевого кольориту. Склад робітниць Коломийськоі майстерні не змінився так, як це трапилося в Косівській. Села звернули мало уваги на іі істнування, і тільки невеликий гурток жінок та дівчат з села Воскресінці брали більш меньш постійно роботу і дали самі кількість етнографично цінних речей.

В грудні одчинилася третя майстерня вишивання в Делятині. Вона обслуговує виключно село і дає складні визирунки, викона-

можными, не было фуража, и отощавшія лошади шли шагомъ, падали и отказывались возить. Расширить дѣятельность Коломыйской вышивальной не представлялось возможнымъ. Не было дровъ, и нерѣдко температура въ мастерской опускалась ниже нуля. Съ наступленіемъ тепла мы открыли маленькое рисовальное отдѣленіе при Коломыйской вышивальной. Рисовальщицы перекладывали узоры на клѣтчатую бумагу, дѣлали увеличенія, а послѣднія двѣ недѣли онѣ работали писанки, переводя узоры съ крестьянскихъ писанокъ на деревянныя яйца. Писанки—цѣлая своеобразная отрасль прикладного искусства въ Южной Галиціи. Способъ работы сложный и кропотливый. Нужны особыя краски и тончайшія кисти, которыя окунаются въ горячій низиною в темніших, за взірці Косівського району, фарбах. Майстерня, одчинена в кінці березня в Снятині, ще мало дала зразків, але на тому, що дала, вже ясно визначився вплив як Буковини, так і Галичини, і мотиви галицькі та буковинські переплітаються.

Середина зіми була мертвим сезоном задля моєї етнографичної праці. Їздити стало неможливо,—не було паші, і знесилені, голодні коні ледви пленталися, падали і не хотіли далі ніяк йти. Поширити діяльність Коломийської майстерні не можно було теж ніяк, бо бракувало топлива, й температура в майстерні падала иноді до нуля. На провесні ми улаштували маленький малярський відділ при Коломийській майстерні. Там малярки перемальовували взірці на карткатий папір, побіль-

Церковные подсвѣчники (Галиція).

Гуцульскі трійці (Галичина).

чій воскъ. Узоры на писанкахъ большей частью очень мелкіе и геометрическіе, но иногда встрѣчаются цвѣты, птицы, рыбы и даже кони. Особенно славятся своими писанками Космачъ, Ричка около Яворово и Жабіе. Писанки, также какъ вышивки, работаютъ женщины. Изъ отраслей женскаго труда намъ удалось культивировать плетенье гирдановъ,— бисерныхъ лентъ, которыя бабы и дѣвушки носятъ на шеѣ. Эти работы исполняютъ главнымъ образомъ Косовскія мѣщанки. Вначалѣ онѣ работали по узорамъ мѣстнаго художника Гриневича. Народныхъ узоровъ, спеціально предназначенныхъ для бисера, онѣ не знали. Пришлось дать узоры съ вышивокъ, которые хорошо поддались исполненію бисеромъ и дали красивыя вещи.

Чисто народные гирданы мы получили изъ Делятынской мастерской и изъ Воскресенецъ подъ Коломыей. Делятынскія вещи имѣютъ очень примитивный видъ. Какъ украшенія дикихъ народовъ, онѣ пестрятъ самыми

Изразцы, зарисованные Е. Полѣновой въ Галиціи, на выставкѣ въ Кіевѣ.

Взірці з кахлів, перемальовані Е. Поліновою в Галичині, на виставці у Київі.

шували їх, а останні два тижня перемальовували взірці з селянських писанок на дерев'яні крашанки.

Розмальовування писанок—цілком окремий фах мистецтва: робота складна, дуже дріб'язгова. Задля неї потрібні особливі фарби та тонісенькі щіточки, які опускають у ростоплений віск. Здебільшого взірці на писанках дрібні, геометричні, але иноді малюють квіти, риб, птах, навіть коней. Найдужче уславилися писанками Космач, Річка коло Яворова, та Жаб'є. Малюють писанки, як і гаптують, жінки. З иньших фахів жіночого мистецтва нам пощастило культивувати плетіння герданів (кораликові стьожки), що носять жінки та дівчата на шиі. Цю роботу здебільшого виконують Косівські міщанки. Раніш вони виробляли іх по зразкам мистця Гриневича, народніх же, спеціально бісерних взірців, вони не знали. Довелося давати ім зразки змальовані з сорочок, і вони вийшли дуже гарними у виконанні іх бісером. Чисто народні гердани ми

яркими тонами бисера, съ золотомъ и серебромъ. Незатѣйливый узоръ едва можно разобрать за пестротою красокъ. Вещи изъ-подъ Коломыи сдержаннѣе, и узоръ болѣе четкій. До войны въ Южной Галиціи было много ткацкихъ кустарныхъ ковровыхъ мастерскихъ, но пустить ихъ въ ходъ не удалось, такъ какъ никто не соглашался закладывать станки изъ страха, что фронтъ передвинется, и затраты не успѣютъ окупится. Ковровыя мастерскія распродали станки и запасы шерсти. Мужчины кустари занимаются рѣзьбой, гончарствомъ, бляхарствомъ—выдѣлываньемъ литыхъ металлическихъ вещей и кушнирствомъ—работой по кожѣ. Рѣзьба и гончарство сильно развиты, но всѣ наши попытки завязать дѣло съ рѣзбарями и гончарами окончились полной неудачей. Рѣзбари не нуждались въ трудовой помощи. Они едва успѣвали обслуживать проходящее офицерство, которое платитъ имъ огромныя деньги. Къ сожалѣнію, старинная простая манера рѣзьбы съ благородными линіями и довольно крупными узорами, мѣстами покрашенными синимъ, краснымъ и золотомъ, сохранилась только на очень старыхъ сундукахъ, скрыняхъ и вообще на дѣдовскихъ и прадѣдовскихъ вещахъ. Современный стиль рѣзьбы удалился отъ простого первоисточника. Предметы, вырабатываемые рѣзбарями—уже не народнаго обихода, а бездѣлушки, разсчитанныя на средній обывательскій вкусъ. Прессъ-папье, тарелочки, рамки, вазочки, разрѣзные ножи, шкатулки,—все это въ большомъ количествѣ встрѣчается у рѣзбаря. Зато ни одной прялки, трехсвѣчника, скрыни, даже ни одной красивой деревянной ложки. Способъ рѣзьбы тоже измельчалъ и выродился. Мелкіе, безличные штрихи пестрятъ бисерными инкрустаціями, очень тонко и сухо сработанными. Центръ рѣзьбы—Яворово, лучшіе мастера: Николай Шкриблякъ, два брата Корпанюкъ и Петръ Гондуракъ. Всѣ работаютъ въ одномъ стилѣ.

Австрійцы очень покровительствовали рѣзбарямъ. Въ Выжницѣ была устроена рѣзбар-

отримали з Делятинської майстерні та з села Воскресінці (під Коломиєю). Всі Делятинські речі надто примітивні. Як прикраси диких народів, вони ряботять яскравими кольорами кораликів, золотом та сріблом. Простенький візерунок ледве-ледве визначається серед того ряботіння. Речі зпід Коломиї простіші, і визирунок ясніший. До війни в південній Галичині було чимало ткацьких та килимових майстерень, але розпочати роботу в них не довелося, бо ніхто не погоджувався заводити основу у станок, боячись, що фронт пересунеться і не встигнуть повернути витрати. Килимові майстерні порозпродували свої станки та виготовлену вовну.

Чоловіки заробляють різьбарством, гончарством, бляхарством (вироби з литого металю) та кушнірством (робота по шкурі).

Різьбарство та гончарство дуже розвинене, але всі наші заходи завести зносини з різьбарями та гончарями не привели ні до чого. Різьбарі не потребують допомоги в формі постачання праці: вони ледве встигають задовольнити мимо проходячих офіцерів, що платять ім величезні гроші. На жаль стародавні прості зразки різьбарів з благородними линіями, та досить великими визерунками, тільки де-неде поцяцьковані синім, червоним та золотом, зберегліся хиба на дуже старосвітських скринях і взагалі на дідівських та прадідівських речах. Сучасний же стиль різьбарів одійшов далеко од свого першого джерела. Виробляють теперь різьбарі не побутові народні речі, а всякі дрібнички, пристосовані до смаку середньої верстви людности. Преспапе, тарілочки, чарочки, розрізні ножі, шуфлядки—всього цього добра знайдеться велика кількість у різьбаря, зате жадної прядки, ні скрині, та навіть гарної ложки. Спосіб різьбарства теж змінився та зіпсувався. Дрібні, неглибокі нарізки ряботять бісерними інкрустаціями, дуже тонко, але без всякого смаку та почуття обробленими.

Осередок різьбарства—Яворів, а найкращі майстрі—Микола Шкрибляк, два брати Кар-

ская школа, имѣвшая огромный успѣхъ. Говорятъ, что заказчики нерѣдко по цѣлому году ждали заказанныхъ вещей,—такъ много было работы у мастеровъ. Главный руководитель этой школы Девдюкъ живетъ въ Косовѣ и съ большимъ успѣхомъ работаетъ на офицерство. Онъ довелъ до крайности стиль сухо сдѣланныхъ мишурныхъ бездѣлушекъ. Это уже не наивный и искренній кустарь, но человѣкъ

пенюки та Петро Гондурак. Всі вони додержуються однакового стилю.

Австрія дуже підтримувала різьбарство.

У Вижниці була заснована різьбарська школа, і вона мала величезний успіх; кажуть, що покупці чекали іноді протягом цілого року замовлених речей—така сила роботи була майстрам. Головний керовник цієї майстерні Девдюк мешкає в Косові і з великим

Выставка въ Кіевѣ работъ Коломыйскаго отряда.

Виставка у Київі робот Коломийського відділу.

полный національнаго самосознанья, умышленно компилирующій всевозможные мотивы гуцульщины. Рядомъ съ древней рѣзьбой онъ производитъ жалкое впечатлѣніе. Совсѣмъ иначе обстоитъ дѣло съ гончарствомъ. Оно сохранило весь ароматъ и всю свѣжесть искренно народнаго творчества и мало удалилось отъ примитива. Гончарное искусство тѣсно слито съ потребностями народнаго обихода. Кувшины, тарелки, поливаныя миски, украшенныя завит-

успіхом задовольняє вимоги д.д. офіцерів. Він розробив до самого краю стиль виробу мишурних бездушних дрібничок. Це вже не простий чистосердечний маленький промисловець,—це цілком свідома людина, що навмисне компонує всілякі мотиви Гуцульщини.

Зовсім инакше стоїть гончарська справа. В йому збереглися всі пахощі та свіжість народнього мистецтва і воно майже цілком додержуєтся примітива.

листьями, цвѣтами и даже звѣрями. Но во всю ширь это искусство развернулось въ изразцахъ, изъ которыхъ складываются узорныя печи съ лежанками. Изразцы густо заполнены декоративно сдѣланными цвѣтами, звѣрями, птицами, всадниками на коняхъ, домами, солдатами, райскими садами, церквами и всевозможными картинами, напоминающими русскій лубокъ. Тона—ярко-зеленый, желтый, коричневый и черный; каждый изразецъ окруженъ гирляндой сердечекъ. Тѣсно приникая другъ къ другу, причудливыя существа и растенья составляютъ цѣлый сказочный миръ. Самая старая печь, зарисованная мною въ Косовѣ,—44 года, неизвѣстнаго автора. Болѣе поздняя, частью 61-го, частью 75-го года, находится въ Выжницѣ въ музеѣ при рѣзбарской школѣ, она сработана гончаромъ Александромъ Бахмицкимъ. Печь его же работы, найденная нами въ разобранномъ видѣ, на чердакѣ разоренной гончарной школы въ Коломыѣ, хранилась въ Коломыйской мастерской, упакованная въ ящики и во время эвакуации передана магистрату. Четвертая печь, очень сходная по стилю, найдена мною въ Яворовѣ у рѣзбаря Карпанюкъ, но года и имени гончара на ней не оказалось, а хозяева, молодые хлопцы, не сумѣли разсказать о ея происхожденьи. Александръ Бахмицкій умеръ, гончаръ Барановскій изъ Косова оказался на войнѣ, многіе другіе тоже на войнѣ. Въ Пистыни мнѣ удалось найти сѣдого старика по имени Петро Кошакъ, разспросить его о мѣстномъ гончарствѣ и предложить ему работу. Но старикъ былъ глубоко опечаленъ гибелью своей лучшей посуды во время боевъ и подавленъ тѣмъ, что печь его работы, большое сокровище, судя по фотографіямъ, которыя онъ мнѣ показалъ, кѣмъ то изъ военныхъ недавно разобрана и увезена. Онъ отказался работать, несмотря на наше предложеніе достать глазури и краски.

Страхъ передъ военными колебаніями очень силенъ въ Гуцульщинѣ и тормазитъ дѣло. Многіе боятся, что затраченный матеріалъ и трудъ не оплатится. Война совершенно

Гончарне мистецтво прикладається до речей, потрібних народу повсяк час в його обиході. Глечики, тарілочки, полив'яні миски, розмальовані карлючками, закрутками, листками, квітами і навіть звірями. Але вся широчінь його виявилася на кахлях, з яких складаються пічки з лежанками: тут є і декоративно розмальовані квіти, і звірі, і птахи, верховинці, хати, вояки, райські садки, церкви і всілякі малюнки, подібні до московського т. з. «лубка». Кольори—ясно-зелений, жовтий, темно-рудий, чорний, а кожен малюнок обведений вінком з сердечок, щільно притулені одно до одного дивні істоти, немов взяті з казок якихсь.

Найстаріша пічка, перемальована мною у Косові, задатована 44 роком, невідомого автора. Пізніших часів—61 та 75 року—переховується у Вижниці, в музеї при різьбарській школі,—вона зроблена гончарем Бахминським. Другу пічку, теж його роботи, знайшли ми на горіщі зруйнованої гончарської школи в Коломиї,—перед евакуацією ми склали її в ящики та віддали до схову магістрату.

Четверту, дуже схожу по стилю, пічку знайшла я у Яворові, у різьбаря Карпенюка, але ні імені автора, ні року не було на ній зазначено, а господарі—молоді парубки—не могли переказати нам її історії. Олекса Бахминський помер, гончар Барановський з Косова, як і багацько инших гончарів, були на війні.

У Пістині мені пощастило розшукати сивого дідуся—Петра Кошака. Я докладно розпиталася у його про гончарську справу і запропонувала йому роботу. Але дідусь був тяжко засмучений тим, що його найкраща посуда була знищена під час боїв, а пічка його роботи,—справжня перла гончарського мистецтва, коли судити хоч по тій фотографії з неї, що він показав мені, була розібрана та вивезена кимсь у Московщину, і не погодився взяти роботу, хоча ми обіцялися добути йому і поливи і фарби. Взагалі жах перед тією непевністю фронту дуже великий в Гуцульщині і гальмує всі справи. Чимало майстрів

заглушила интересную отрасль кустарной промышленности—работу литыхъ вещей изъ металлическаго сплава: крестовъ, предметовъ церковнаго обихода и всевозможныхъ украшеній на кожаныя сумки и пояса, которые носятъ гуцулы. Мѣдь строго реквизировалась въ Австріи и металлическій сплавъ лишился своей главной составной части. Большинство бляхарей призвано въ войска. Я видѣла на старикахъ нищихъ очень интересные кресты съ изображеніемъ Спасителя и рельефнымъ орнаментомъ, но ни одного кустаря, работающаго ихъ, мнѣ не удалось найти.

Значительной отраслью кустарной промышленности въ мирное время было кушнирство. Каждый гуцулъ и гуцулка зиму и лѣто носитъ безрукавку изъ овчины, называемую киптаремъ. Киптари украшены сафьяновыми аппликаціями и помпонами. Мотивы аппликацій въ каждомъ селѣ разные, манера расшивать тоже разнится въ зависимости отъ искусства мастера, который работаетъ киптарь. Зимой сверхъ киптаря надѣвается въ горахъ короткій, а подъ Коломыей длинный кожухъ, тоже расшитый кожаными аппликаціями. Народъ Южной Галиціи рѣдко консервативенъ въ своихъ обычаяхъ и костюмѣ, даже большой городъ не въ силахъ измѣнить стиль одежды. Сохраненію традицій способствуетъ обособленная жизнь въ деревняхъ. Глухо и одиноко стоящія хаты, обнесены деревяннымъ заборомъ съ воротами, какъ маленькій древне-русскій Кремль. Долгая снѣжная зима, лишая возможности выйти изъ хаты, поневолѣ усаживаетъ крестьянина за работу для своего обихода, который онъ всячески стремится украсить. Больше половины гуцуловъ неграмотны, такъ какъ снѣгъ и горы не позволяютъ дѣтямъ ходить въ школы. Къ сожалѣнію, условія прифронтовой жизни, слишкомъ мало способствовали культурной, созидательной работѣ, и мнѣ удалось только мелькомъ заглянуть въ замкнутый міръ народа съ такимъ свѣтлымъ творческимъ духомъ. Дай Богъ, чтобы губительное дыханье войны скорѣе пронеслось надъ страной, и она опять зажила полной жизнью.

боіться, що витрачений матеріял та праця пропаде марно.

Війна цілком припинила дуже цікавий фах мистецтва—виріб видитих печей з металього сплаву—хрестів і церковного утвару та всяких прикрас до шкіряних торбин, поясів, що носять Гуцули. Мідь скрізь реквізувалася в Австрії і задля сплаву бракувало як раз головного металю. До того більшість бляхарів забрано було до війська. Я бачила на стародях дуже цікаві хрести з Спасителем та рельефним орнаментом, але ні одного бляхаря мені не довелося побачити. Велике значіння в народній промисловости до війни мало ще кушнірство. Кожен гуцул, кожна гуцулка одягають і літом і зімою безрукавку, зроблену з овечого хутра, т. з. кинтар. Киптарі ці облямовуються та прикрашаються сап'яновою аплікацією та помпонами. Аплікацію в кожному селі накладають ріжно, розшивається кіптарь теж ріжно по волі того кравця, що шиє його.

Зімою поверх киптаря одягають в горах коротенькі, а під Коломиєю довгі кожухи, які теж облямовуються шкіряними аплікаціями.

Народ південної Галичини надзвичайно консервативний що до звичаїв, одягу, і навіть велике місто не подужа зінсувати стиль одягу його. Сталості традиції сприяють цілком особливі умовини життя. Відокремлені, розкидані по глухих місцях хати обнесені високим деревяним парканом з воротьми, як стародавній Московський Кремль. Довга снігова зіма приневолює селянина сидіти в хаті й він мимохіть стає до виробу якої небудь господарської речі, яку він, маючи час, закраша, скільки зможе. Більша частина Гуцулів неграмотна, бо через гори та сніги діти не можуть ходити до школи. На жаль, умовини фронтового життя дуже мало сприяють культурній та творчій праці, і я встигла тільки-тільки зазирнути в замкнуте коло темного народу з таким ясним творчим хистом. Дай Боже, щоб всеруйнуючий подих війни пролинув як найшвидче над цією країною, та щоб вона почала знову жити повним життям.

I.

О Буковинѣ и ея искусствѣ хотѣлось бы больше знать, чѣмъ пришлось при жизни походной и дѣловой, при работѣ спеціальной и односторонней—созданіи ячеекъ трудовой помощи.

Вѣчная спѣшка, трудность фотографированья и зарисовокъ, случайные способы передвиженія, совмѣщеніе разнородныхъ обязанностей—все это мѣшало знакомиться со страной.

Но, даже мимоходомъ, нельзя не замѣтить остатковъ былой культуры: византійскихъ храмовъ 15-16 вв., монастырей молдавскихъ воеводъ, а въ настоящемъ ярко выраженной художественной особенности народа въ его костюмѣ, жилищѣ, кустарныхъ издѣліяхъ.

Базаръ въ Черновицахъ.

Природа здѣсь величава и красочна. Горы съ лѣсами красно-желто-зелеными долго осенью и бѣло-синими зимою не подавляютъ: онѣ какъ бы достижимы. Буковинскій крестьянинъ, живущій обособленной отъ Европы пасторальной жизнью, простъ, чистъ и привѣтливъ. Война его мучитъ, но онъ смотритъ на чужестранца кроткими глазами и зоветъ къ себѣ.

Любая русинская или волошская хата—маленькій кустарный музей: ковры, рушники, хустки, деревянныя и глиняныя вещи и даже

I.

З Буковиною та її художньою творчістю хотілося б познайомитися далеко більше, ніж то можна було в обставинах нашого життя з постійними переіздами, при єдиному спеціальному завданні улаштування пунктів постачання роботи.

Постійний спіх, всякі перешкоди в справі фотографування та перемальовування, випадкові засоби переіздів, сполучення найріжніших обов'язків—все це завважало знайомитися з краєм, як слід.

Проте навіть випадково мандруючи по цій Країні не можна не помітити останків давньої культури—візантійських храмів 15-16 віку, манастирів молдаванських воєводів, не можна не звернути уваги на яскраво виявлену особливість народа в його убранні, оселях, його утворах домової промисловости наших часів.

Торг в Чернівцях.

Природа тут велична, кольоритна. Гори, вкриті лісами, червоно-жовто-зеленими до пізньої осени та біло-синіми зімою, не давлять, не гнітять—вони немов би досяжні. Буковинський селянин живе самостійним, цілком відокремленим од Європи, пасторальним життям; він—людина проста, чепурна, чемна. Війна його мучить, проте він вітає чужинця лагідним поглядом, запрохує до себе.

одежда хозяевъ—все ручной работы. Особенное вниманіе привлекаютъ вышивки; у каждой женщины найдутся сорочки праздничныя и будничныя, очень традиціонныя по своимъ узорамъ, тѣмъ не менѣе безконечно разнообразныя въ сочетаніяхъ. Въ каждой хатѣ—ковры по стѣнамъ, чаще всего длинныя дорожки, разбитыя на рядъ полосъ разной трактовки по техникѣ, иногда и по узору, съ рисункомъ преимущественно-геометрическимъ. Окраска—всѣ тона коричневаго, синяго, зеленаго, оранжеваго, бѣлый и черный. Показываютъ и другіе ковры, старинные, поблекшіе, напоминающіе наши украинскіе, подольскіе ковры. Они съ серединой и каймой. Узоръ—вазонъ, кресты, звѣзды, цвѣты, птицы и пр.

Орнаментъ въ вышивкѣ трактуется геометрически, примѣняясь къ счетному шитью по тонкому холсту или по бурунчуку (родъ бамбака, румынское полотно).

Въ основу его кладется или геометрическая форма, квадратъ, многоугольникъ, звѣзда, или форма изъ природы—листья, ягоды, цвѣты, птицы, коники и проч.

Всяка русинська чи волосська хата—маленький музей виробів домової промисловости: килими, рушники, хустки, дерев'яні та глиняні речі і навіть одяг господарів—все власної роботи. А найдужче вражають очі шитки. Кожна жінка має і святешні і буденні сорочки, досить традіційні що до взірців, але без краю ріжноманітні по композіції та сполученню. В кожній хаті килими по стінках—здебільшого довгі стежки, поділені вздовж на кілька смуг ріжної трактовки по техниці, иноді по взірцям, переважно геометрично-

Церковь въ Ватра-Молдавицѣ.

Церква в Ватра-Молдавиці.

Фрески (церковь въ Ватра-Молдавицѣ).

Фрески (церква в Ватра-Молдавиці).

го малюнку. Фарби— всі сутіні рудого, синього, зеленого, жовто-гарячого, білий та чорний. Показують і иншого зразку килими—старосвітські, збляклі, подібні до наших подільських килимів. Посередині взірець, навколо обводка. Взірець—вазон, хрести, зірки, квіти, птахи та т. ин..

Орнамент в шитках трактується геометрично, пристосовуючись до шитків чисницями по тонкому полотну або бурунчуку (зразок бамбака, румунського полотна).

Основа його—або геометричного зразку: чотирекутник, восьмикутник, зірка, або зразок,

Техника—низь, гладь, крестъ, тамбуръ, бисерное шитье. При мельчайшихъ точкахъ, петляхъ или штрихахъ шитья шелкомъ, бумагой, бисеромъ, шерстью съ прибавленіемъ лилитокъ (блестокъ), — эти вышивки, столь разнообразныя по поверхности и узору, производятъ сильное впечатлѣніе. Онѣ пре-

Техніка—низь, гладь, хрест, тамбур, шитки бісером. Через ті свої дрібненькі крапочки, петельки, або штрихи, шитки шовком, заполоччю, бісером, вовною з додачою ліліток (блескучих прикрас) ці шитки такі ріжноманітні по рельєфу та

Ткацкая мастерская
въ Черновицахъ.

Ткацька майстерня
в Чершівцях.

красны въ отдѣльности и живописны на костюмахъ группы людей.

Такъ радуетъ буковинскій базаръ съ его игрой бѣлаго, коричневаго, краснаго, чернаго. Гуцулы любятъ красное съ чернымъ, желтымъ и зеленью, румыны вводятъ золото и серебро, красное, черное, синее, желтое. Какъ

взірцям, роблять надзвичайно велике вражіння; і кожен з-окрема, і на убранні кількости людей.

Так веселить очі буковинський базар своєю грою білого, рудого, червоного та чорного кольорів. Гуцули люблять червоне з чорним, жовте з зеленим; румуни додають

букеты, горятъ на солнцѣ яркія «торбинки» и ослѣпляютъ бѣлыя «намитки». Трогательны старцы въ бѣломъ съ длинными волосами и юноши съ цвѣтами на шляпахъ.

Чисто-славянскія вышивки такъ же, какъ и чисто-румынскія, очень строги и традиціонны.

Въ Буковинѣ, которая въ средней своей части заселена смѣшаннымъ населеніемъ русинъ и румынъ, мы видимъ искусство взаимно обогащенное формами и красками. Здѣсь славянскій лубокъ сочетается съ геометричностью и безпредметностью восточнаго орнамента и къ славянской лиричности какъ бы примѣшивается восточная острота. На сорочкѣ, рядомъ съ славянскимъ орнаментомъ неожиданно появляется рядъ домиковъ—случайный народный восточный мотивъ, остатокъ Туретчины, забѣжавшій сюда черезъ старую Молдавію. (Такіе же домики можно встрѣтить на крымскихъ татарскихъ полотенцахъ.)

золота та срібла до червоного, чорного, синього, жовтого. Немов бунти квітів, майорять на сонці яскраві шитки торбинок, сліпять очі білі намітки. Любо серце вражають діди, всі у білому, з довгим білим волоссям, та юнаки з квітками на брилях.

Додержані славянські шитки так само, як і додержані румунські, дуже витримані та традиційні.

Ковры ткацкой мастерской въ Черновицахъ на Московской выставкѣ.

Килими ткацької майстерні в Чернівцях на Московській виставці.

В Буковині, середня частина якої заселена мішма русинами та румунами, ми бачимо мистецтво обопільно збогачене як що до форми, так і що до кольорів. Тут славянський «лубок» єднається з геометричністю та абстракцією східного орнаменту і до славянської ліричности наче б то додається східна, так мовити, «острота». На сорочці поруч з славянським орнаментом з'являється несподівано ряд хаток—випадковий народній східний мотів—спадщина Туретчини—завітавший сюди через Стару Молдавію. (Такі ж хатки

Румынскій орнаментъ геометриченъ, расположенъ квадратами (ширинками); цвѣта его вполнѣ опредѣленные: красное, синее, желтое, черное, золото и серебро; кругомъ обведенъ тонкой черной ниткой; шьется искусно гладью на обѣ стороны.

Въ нашу задачу не входитъ разборъ орнамента, его элементовъ и пр. Есть солидные труды по этому вопросу, какъ книга проф. Эрика Кольбенгаера по орнаменту Буковины, появившаяся передъ войной.

можно побачити на рушниках Кримських Татарів.)

Румунський орнамент геометричний, виконаний чотирекутниками (ширинками); кольори його завжди постійні: червоне, синє, жовте, чорне, срібло, золото; навколо обводиться чорною тоненькою ниткою; шиється настиланкою—однакове на обидва боки.

В наше завдання не увіходить розгляд орнаменту, його елементу та т. ин. Є по цьому питанню такі капитальні праці, як праця про орнамент Буковини проф. Ерика Кольбенгаера, видана перед війною.

Рисовальный классъ въ Черновицахъ.

Кляса малювання в Чернівцях.

II.

Касаясь самой работы по трудовой помощи, слѣдуетъ сказать, какъ она началась и развилась.

То, что дѣлалось въ Буковинѣ по художественнымъ женскимъ промысламъ, естественно остановилось во время войны. Такъ пустовала, прекрасно оборудованная, краевая ткацкая школа; за отсутствіемъ матеріала, не работали мастерицы гусинскаго общества «Жиночa Громада»; закрылись румынскія

II.

Переходячи до огляду самої роботи по організації допомоги населенню постачанням праці, вважаю потрібним розказати, як вона роспочалася та як ширилася.

Все те, що робилося раніш в Буковині в справі жіночої домової промисловости, спинилося звичайно під час війни.

школы художественнаго шитья А. Поповичъ въ Черновицахъ и Е. Поповичъ въ Унтеръ-Виковѣ.

Нашей задачей была трудовая помощь, т. е. удовлетвореніе работой нуждающагося сельского и городского населенія.

Так; пустувала дуже гарно улаштована краєва ткацька школа за браком матерьялу; не працювали робітниці майстерень русинської жіночої громади, зачинилися румунські школи художніх шитків А. Попович в Чернівцях та Е. Попович в Унтер-Викові. На-

Рисунки дѣтей рисовальнаго класса въ Черновицахъ на Московской выставкѣ.

Дитячі малюнки з класи малювання в Чернівцях на Московській виставці.

Работа началась съ открытія бѣльевой и раздаточной вышивальной мастерской въ Черновицахъ. Первыя работницы пришли съ питательнаго пункта, присланныя завѣдующимъ А. В. Багріемъ, къ которому начали обращаться съ просьбой о работѣ. Все болѣе и болѣе затягивала нужда людей, но у мно-

шим завданням було допомога постачанням роботи—задовольнення потреби в заробітку біднійшого кола сільського та міського населення.

Праця наша роспочалася утворенням майстерні білизни та пункту, де роздавалися шитки в Чернівцях.

V.

Буковина. Взірці шиттів з Стрілецького кута, Ревної, Мамаївець (Нових і Старих) над Прутом (коло Чернівець). Хустока власність Є. І. Прибильської, зашита Ефрос Ів. Данилевич в Чернівцях.

1) Ширинка.
2) и 3) Медівнички.
4) Краночки.
5) Гадючки.
6) Кучері.
7) Ширинка.
8) Кучері.
9) Колосьячко.
10) Вазоночки.
11) Кучері.
12) Черешеньки.
13) Ялинки.
14) Муха.
15) Хрести.
16) Мережанка.
17) Мережанка.
18) Лабкі кучері.
19) Грабельки.
20) Павуни
21) Хрестики.
22) Гвоздики
23) Голубчики.
24) Гадючки
25) Ягідки.
26) Малина
27) Плевичка
28) Листочки
29) Грибинчики.
30) Чернобривці
31) Плечики.
32) Вазоночки
33) Вазоники
34) Яблучки
35) Кучері.
36) Пасочки.
37) Вино
38) Качочки
39) Мушки великі.
40) Ширинка.
41) Листочки
42) Кранки.
43 а) Мушки.
43 b) Мушки та крильця.
44) Віконця.
45) Жабки.
46) Грибівчики.
47) Рута.
48) Метелики.
49) Яблучки
50) Виноград.
51) Віконця
52) Стісні рукави.
53) Стісні рукави.
54) Шуточка.
55) Павночки.
56) Жабки.
57) Зазульки.
58) Зазульки.
59) Бжолки
60) Огірочки.
61) Мушки малі.
62) Грицарі
63) Чічіточки.
64) Ягідки.
65) Ширинка.
66) Огірочки.
67) Качачки
68) Кучері.
69) Хрестики
70) Жабки.
71) Медівнички
72) Ширинка.

гихъ было сознаніе, что даровой паекъ—удѣлъ стариковъ и дѣтей.

Очень тяжело всталъ передъ нами вопросъ съ матеріаломъ. Для доставки его изъ Кіева отъ Отдѣла помощи приходилось прибѣгать ко всевозможнымъ пріемамъ: для бѣльевой отправлять его подъ видомъ госпитальнаго снаряженія, для вышивальной проталкивать матеріалъ было легче, т. к. онъ менѣе по объему, зато покупка его въ Москвѣ и привозъ оттуда были въ общемъ очень трудны и требовали большой затраты силъ.

Пріѣхавъ въ концѣ сентября и закупивъ матеріалы въ Румыніи (шелкъ, золото, бурунчукъ), пришлось сдѣлать автомобилемъ объѣздъ по Буковинѣ, взявъ для обслѣдованія югъ, какъ болѣе пострадавшій отъ войны.

Тогда же отъ Серета до Кимполунга, на протяженіи болѣе, чѣмъ 150 кил. отъ Черновицъ, нужно было разбивать наши раздаточныя мастерскія, привлекая къ этой работѣ мѣстную интеллигенцію. Въ Радауцѣ завѣд. питательнымъ пунктомъ В. П. Яковлева дѣятельно пошла на помощь этому дѣлу.

Съ декабря 1916 года, по полученіи матеріала изъ Кіева, уже дѣятельно работаютъ раздаточныя бѣльевая и вышивальная мастерскія на Гармузаки—Гассе, № 4 въ Черновицахъ, и мастерская кустарная для деревень—Ленковцы,

Перших робітниць прислав до нас завідуючий споживчим пунктом А. В. Багрій, до якого звертался жінки з проханнями дати ім заробіток, бо хоча лихо все дужче та дужче напосідало людей, багацько де хто з населення розумів, що на безплатній пайок мають право тільки старі та діти. Дуже трудною була справа добування матерьялу. Щоб одержати його з Києву од Київського Видділу допомоги, доводилося вживати всяких заходів; так напр., матерьял для майстерні, де шилася білизна, доводилося справляти під назвою госпитальнаго майна. Матерьял для майстерні шитків трохи легше було пропихати, бо він займав менше місця, зате купівля його у Москві та перевозка звідтіля були надто трудні і вимагали великої витрати енергії. Приїхавши в кінці липня та закупивши в Румунії шовк, золото, бурунчук, ми рушили об'їздити автомобілем Буковину. Сперш південну частину її, як найбільш потерпівшу од війни.

Тоді-ж треба було нам розбивати наші роздаточні пункти од Серета до Кімполунга, на протязі більш, ніж 150 кілом. од Чернівців, приєднуючи на допомогу собі до цієї праці місцеву інтелігенцію. Так наприклад, в Радівцях завідуюча споживчим пунктом п. В. П. Яковлева зробила нам велику допомогу своєю

Куклы—буковинки, одѣтыя учениками рисовальнаго класса въ Черновицахъ.

Ляльки—буковинки, прибрані учнями кляси малювання в Чернівцях.

Молодіево, Чагоръ. Первая при наличности нашихъ силъ (см. Дѣловой обзоръ), вторая—съ привлеченіемъ къ дѣлу К. Мегеры, работавшей раньше въ обществѣ «Жиночa Громада.»

Городское населеніе, какъ обычно и у насъ, привыкшее къ рукодѣліямъ не народнаго творчества, сначала смотрѣло съ удивленіемъ на то, что намъ нравится. Позднѣе же, получая работу съ руководствомъ, они полюбили показанный имъ шовъ (украинское южное шитье), примѣненный нами для большихъ декоративныхъ работъ, стали хорошо различать народные рисунки, и перестали приносить намъ модныя рукодѣлія для продажи.

енергійною діяльністю, прийнявши на себе в додаток обов'язки завідуючої роздаточною майстернею.

З грудня 1916 року, по одержанні з Київу матерьялу, роспочинають інтенсівну працю роздаточні пункти й вишивальні робітні на Гармузаках—Гасе, № 4 в Чернівцях та майстерня дрібних виробів для мешканців сел: Ленківци, Молодієво, Чагор. Перша заходами наших власних сил (дивись Ділов. огляд), друга—за допомогою п. К. Мегери, працювавшої раніш в Товаристві «Жіноча Громада». Міська людність, як звичайно у нас, звикнувши до виробів не в народньому стилі, дивувалася

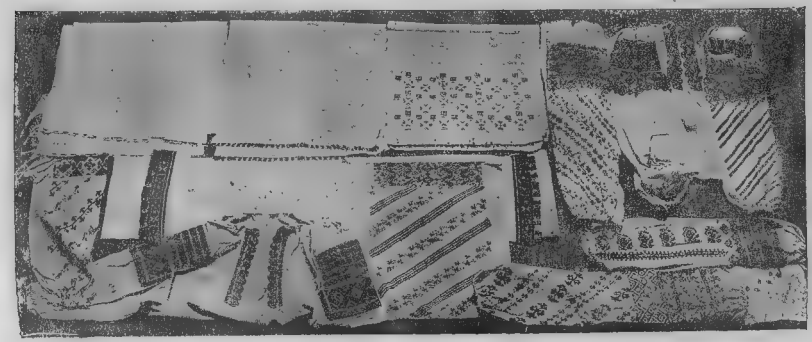

Рубахи Буковины и Галиціи
(собственность Кіевскаго Городского музея).

Сорочки Буковини та Галичини
(власність Київського Міського музею).

Съ января открывается въ помѣщеніи на Семигородской улицѣ въ зданіи Краевой Ткацкой Школы ткацкая мастерская. Съ большими трудностями удалось достать шерсть, закупивъ ее у крестьянъ; потомъ начали тканье, главнымъ образомъ, ковровъ.

Располагая чудными образцами старинныхъ ковровъ (при маленькомъ музеѣ прежней школы), мы старались дѣлать возможно точныя копіи съ нихъ. Всѣ эти репродукціи имѣютъ вытканныя даты: Черновицы 1917 В. З. С. Городская молодежь подъ руководствомъ мѣстной монахини Василисы Григорьевны Ме-

сперш нашому смаку; але незабаром, коли ми, даючи роботу, стали разом з тим давати і етнографічно-художні пояснення, полюбили той шов, що вживали ми за-для великих декоративних робот (укр. південні шитки), почали добре орієнтуватися в чисто народніх зразках і перестали приносити свої «модні» шитки до нас на продаж.

В січні одчинилася в будинку Краєвої Ткацької школи, на Семиградській вулиці, наша ткацька майстерня.

З великими трудощами та перешкодами довелося нам добувати вовну, скуповуючи її

геры многому научилась въ этой ткацкой. Здѣсь за короткій промежутокъ времени, зарабатывая, научились ткать ковры, полотенца, торбинки. Въ этомъ же зданіи въ рисовальномъ классѣ подъ руководствомъ К. Костецкой, Черновицкой преподавательницы, дѣти учились рисовать, составляя для ткацкой и вышивальной узоры и проходя свой народный стиль въ коврахъ, вышивкахъ и писанкахъ, приносимыхъ ими самими или К. Костецкой, неутомимо отдающей себя дѣлу обученія и трудовой помощи. Многія изъ дѣтей очень подвинулись въ рисованіи и скоро могли уже дѣлать самостоятельныя большія композиціи.

Мастерскія на Гармузаки, имѣвшія центральный складъ для всѣхъ нашихъ буковинскихъ мастерскихъ, нашу канцелярію, счетоводство, двѣ мастерскія бѣльевую и кустарную, были дѣловымъ кипучимъ центромъ отправленій и получекъ. Совсѣмъ другой характеръ носили мастерскія на Семигородской: здѣсь въ нормальной школьной обстановкѣ работала молодежь, съ привлеченными къ дѣлу мѣстными руководителями. Казалось, что этого угла не коснулась война. Прекрасное зданіе Краевой Ткацкой школы давало возможность вмѣстить болѣе ста человѣкъ. Всячески приспособляя станки, мы старались занять возможно больше народу. Позднѣе удалось размѣстить монтировщицъ въ канцеляріи при Краевой школѣ. Здѣсь подъ руководствомъ Г-жи Зыгачекъ заканчивались работы. Пока развивалось дѣло въ Черновицахъ, росло оно и въ провинціи. Съ ноября мѣсяца начали работу наши мастерскія по югу Буковины въ Серетѣ, Радауцѣ, Марджинѣ Гура-Гуморѣ, Вамѣ (см. Дѣловой обзоръ). Сначала, въ большинствѣ случаевъ, эти маленькіе раздаточные пункты приходилось поручать завѣдующимъ изъ мѣстнаго населенія, но уже съ марта дѣло настолько выросло повсюду, что потребовало руководства нашихъ сотрудницъ на мѣстахъ, такъ какъ съ теченіемъ времени все тяжелѣе становилось сообщеніе съ Черновицами. Мастерскія, начавшія съ 20 ма-

у селян, а почали ми як раз з килимів, бо мали в маленькому музеї прежньої школи чудові стародавні килими на зразок і хотіли робити найближчі по можливости копії з них. На всіх цих репродукціях виткані дати: Чернівці 1917. В. З. С.

Міська молодь під керуванням черниці Василиси Григоровни Мегери навчилася багацько де чому в цій майстерні: заробляючи собі на прожиток, вони навчилися за короткій час ткати килими, рушники, торбинки. В цьому-ж будинку Черновицька вчителька, пані К. Кастецька навчала в клясі малювання дітей перемальовувати та компонувати за-для майстерень взірці, студіюючи свій народній стиль по килимах, шитках, та писанках, що приносила сама п. Кастецька, невсшанне віддававшла себе справі навчання та допомоги працею. Багацько де хто з дітей зробили великий успіх в малюванні і навчилися робити самостійно складні композиції. Майстерня на Гармузаках-Гасе, що мала осередковий склад за-для всіх наших буковинських майстерень, і містила в собі нашу канцелярію, бухгальтерію і тут-же робітничу білизни та дрібних виробів, була жвавим, бурхливим осередком відсилок та одержання матеріялів.

Зовсім иншим темпом йшло життя в майстерні на Семигородській: тут під доглядом місцевих фаховців працювала в цілком нормальних обставинах школа молоді. Здавалося, що цього куточка ніяк не зачепила війна.

Чудовий будинок Краєвої Ткацької школи давав можливість вмістити більш сто душ, і на всі лади перестановляючи станки, ми досягли того, щоб приняти як найбільш народу. Пізніш ми вмістили в канцелярію школи ще й монтировщиць, і тут, під керуванням п. Зигачек докінчувалися роботи.

Разом з тім, як зростала справа в Чернівцях, ширилася вона й по провінціях.

В листопаді роспочали свою працю наші майстерні в південній Буковині, Сереті, Радауці, Марджині, Гура-Гоморі, Вамі (див. Діловий огляд),

стерицъ, къ слѣдующему мѣсяцу имѣли уже отъ 40 до 100 душъ.

Сучавская мастерская, открывшаяся позднѣе другихъ, въ короткій срокъ дала прекрасный результатъ (см. Дѣловой обзоръ). Тогда уже въ мартѣ при посѣщеніи, дѣлающаго время отъ времени объѣзды мастерскихъ, главнаго инструктора—художника Л. А. Пяновскаго (объединяющаго въ работѣ наши художест-

Спочатку ці маленькі раздаточні пункти були здебільшого доручені догляду фаховців з кола місцевої людности; але вже у березні справа настільки скрізь зросла, а зносини з Чернівцями настільки потруднішали, що стала необхідним присутність наших співробітниць на місцях.

Майстерня, що відчинялася з складом 20 робітниць, набірала за місяць від 40 до ста

Рубахи Буковины и Галиціи
(собствен. Кіевскаго Город. музея).

Сорочки Буковини та Галичини
(власність Київського Міського музею).

венныя силы), выяснилось, что мы можемъ сдѣлать большую выставку.

Въ апрѣлѣ такая выставка была устроена. Въ Кіевскомъ городскомъ музеѣ ярко предстала вся громадность сдѣланной работы и трудно было повѣрить, что это результатъ нѣсколькихъ мѣсяцевъ. Она представляла изъ себя: 8 мастерскихъ Буковины, 6 мастерскихъ Южной Галиціи (Гуцульщина), 6 мастерскихъ Средней Галиціи, 3 мастерскія Сѣверной Галиціи, мастерскія для помощи бѣженцамъ въ Кіевѣ: игрушечную и ткацкую.

душ, а Сучавська, наприклад, майстерня, відчинена найпізніш за всі інші, мала за короткий час ще більший успіх (див. Діл. огляд). Тоді вже, в березні, під час завітання головним інструктором (об'єднувавшим всі наші містецькі сили) Л. А. Пяновським, виявилося, що ми вже можемо упорядити велику виставку. У квітні така виставка була організована у Київському міському музеї і наочно показала увесь величезний обсяг виконаної роботи. Трудно було повірити, що це є наслідок тільки кількох місяців праці 8 Буковинських

Работы Мастерскихъ Черновицкаго отряда на Кіевской выставкѣ.

Роботи Майстернь Черновицького отряду на Київській виставці.

Немногіе снимки, приведенные здѣсь, даютъ только нѣкоторое представленіе о выставкѣ. Невозможно вмѣстить все въ изданіе; жаль также, что время не позволяетъ дать цвѣтныхъ репродукцій. Общій колоритъ этой выставки былъ яркій, радостный: ковры, вышивки, бисерныя издѣлія, куклы, расписанныя деревянныя вещи—все это совсѣмъ новаго типа, неожиданнаго для нашего края.

Кіевляне, привыкшіе къ поблекшимъ старинамъ коврамъ Украины и репродукціямъ съ нихъ, къ претворенному народомъ Ренессансу, съ его пышнымъ цвѣточнымъ орнаментомъ,—удивлялись строгости, геометричности и яркости буковинскихъ и галиційскихъ ковровъ и вышивокъ. Художники радовались свѣжести всего этого матеріала.

Періодическая печать привѣтливо встрѣтила выставку и посвятила статьи ея разбору (Кіевск. Мысль, Нова Рада, Вечерняя Газета).

Здѣсь же представлены были коллекціи старинныхъ рубахъ, посуды, изразцовъ, собранныя сотрудниками Союза городовъ И. Зборовскимъ, А. Гуцало, Г. Красицкимъ и хранителемъ музея Д. Щербаковскимъ. Интересенъ былъ этотъ контрастъ старины и новыхъ издѣлій: съ одной стороны—этнографическій сырой матеріалъ, замѣчательные примитивы, съ другой стороны—этотъ же матеріалъ, разработанный и приложенный къ современности, введенный въ художественно-промышленный стиль.

Въ Буковинѣ и Галиціи раньше, чѣмъ мы вернулись, наши ближайшія помощницы уже знали изъ украинскихъ газетъ о выставкѣ, ея успѣхѣ, и о томъ, что работа ихъ встрѣтила достойную оцѣнку.

Въ маѣ окончилась выставка въ Кіевѣ, и по нашему плану, осенью должна была быть подобная же въ Москвѣ. Мы вернулись на мѣста нашей работы, начали готовиться къ ней, какъ 13 іюля наступила эвакуація Черновицъ, когда мы должны были спѣшно свернуть мастерскія и выѣхать.

Тяжело было вдругъ вспомнить о войнѣ, жаль было бросать дѣло, жаль было людей, майстернь, 6 майстернь Південної Галичини (Гуцульщини), 6 майстернь Середньої Галичини, 3-х майстернь з північної Галичини та ткацької і майстерні дитячих забавок Відділу допомоги біженцям у Київі.

Невеличка кількість доданих тут фотографій дає тільки приблизний нарис виставки. Неможливо було все вмістити в маленьке видання, а за браком часу не було змоги дати кольорові репродукції. Загальний вигляд виставки був веселий: килими, шитки, вироби коралькові, ляльки, пофарбовані дерев'яні дрібнички—все це було зовсім нового, цілком несподіваного для нашого краю тону. Київляне, звикнувши до стародавніх килимів з злинялими фарбами та таких-же репродукцій з них, до перетвореного народом Ренесансу, з його пишним, яскравим орнаментом,—дивувалися додержаности, геометричности, кольоритности буковинських та галіційських виробів, а художники щиро раділи свіжості всього цього матеріалу.

Періодична преса привітала теплим словом виставку і присвятила кілька критичних статей. (Київ. Мисль, Н. Рада, Веч. Газета).

Тут же виставлені були колекції старосвітських сорочок, посуди, кахлів, зібраних співробітниками «союзу городів», І. Зборовським, А. Гуцало, Г. Красицьким та директором музею Д. Щербаківським. Дуже цікавий був той контраст між старими та новими виробами: з одного боку—чисто етнографичний матерьял—цілковиті примитиви; з другого—той самий матерьял, але розроблений, пристосований до сучасних вимог з ясно зазначеними рисами сталого художньо—промислового стилю. Поки ми повернулися з Київу, помічниці наші вже встигли довідатися з українських газет про виставку, її успіх і про те, що їхня праця достойно оцінена, і постановили упорядкувати таку-ж виставку в осени в Москві. Київська виставка одбулася в травні, до Московської було не багацько часу, і ми, повернувшись, приступили одразу до праці. Але раптом роспочалася еваку-

съ которыми сроднились въ общей работѣ. Болѣла душа за тѣхъ, для кого матеріальный вопросъ съ закрытіемъ мастерскихъ становился острымъ.

Передавъ земству станки и ткацкую, сдавъ машины въ магистратъ, мы спѣшно сложили нашъ складъ, который удалось намъ вывезти изъ Черновицъ при помощи экскурсіи отъ Академіи Наукъ. Въ этомъ складѣ находились художественные матеріалы, съ такимъ трудомъ добытые нами, и готовыя вещи.

Къ моменту эвакуаціи въ разбитыхъ по Буковинѣ къ югу отъ Черновицъ 6-ти мастерскихъ и въ 4-хъ мастерскихъ Черновицъ (бѣльевой, кустарной, ткацкой и деревенской) работало 1515 человѣкъ. Главное количество (940) выпадало на Черновицы. Сдѣлано было 121.708 предметовъ на сумму 311.933 р. Много работъ осталось на рукахъ.

Выставка въ Москвѣ всетаки произошла. Она размѣстилась въ 6 комнатахъ Галлереи Лемерсье. Кромѣ издѣлій мастерскихъ Земскаго Союза здѣсь были представлены этнографическіе предметы, собираемые отдѣльными сотрудниками; несмотря на ранній для выставки мѣсяцъ (августъ), все же цѣлыя экскурсіи посѣщали эту выставку.

Будучи ликвидаціонной по работѣ въ Галиціи и Буковинѣ, она развернула еще шире картину дѣятельности мастерскихъ и показала очень обильный матеріалъ.

Несмотря на волнующія Москву событія, газеты не прошли мимо этого явленія: Власть народа, польскія газеты, Рус. Вѣд. и Бирж. Вѣд. помѣстили статьи, посвященныя выставкѣ.

Я. А. Тугендхольдъ особенно остановился на обзорѣ дѣятельности Отдѣла помощи по культурно—художественной работѣ земскихъ мастерскихъ и значеніи всей этой работы (Власть Народа).

Бирж. Вѣд. отдали много вниманія самой организаціи и разбору выставки.

Оглядываясь на дѣятельность Отдѣла помощи населенію, невольно задаешь вопросъ: осталось ли хоть что-нибудь цѣнное на мѣстахъ

ація Чернівець і ми мусили згортати швидче майстерні та виїздити. Тяжко було згадати враз про війну, шкода було кидати роспочату справу, покидати людей, з якими так близько з'єднала нас спільна праця, боліла душа за тих людей, для яких скасування майстерень робило матеріяльне питання дуже гострим.

Передавши станки та ткацьку земству, а машини магістратурі, ми спішно упакували свій склад, який пощастило нам вивезти з Чернівців, за допомогою екскурсії від Академії Наук.

До часу цієї евакуації в 6 буковинських і південних од Буковини майстернях та 4-х черновицьких майстернях (білизни, ткацької, дрібних виробів і селянської) працювало 1515 душ, з них найбільше число 940 припадало на Чернівці. Зроблено було 121.708 речі на 311.933 карбов. і чимало ще робот зісталося на руках у робітниць.

Виставка в Москві все-ж таки відбулася. Вона роскинулася на 9 кімнат Галереї Лемерсье. Опріч виробів майстернь Зем. Союзу, тут були виставлені й етнографичні речі, зібрані поодинокими співробітницями. Не зважаючи на досить ранній часъ для виставки (серпень), її одвідували добре навіть цілі екскурсії. Взагалі-ж, організована після ліквідації в Буковині та Галичіни експонувала дуже велику кількість матеріялу і розгорнула ще дужче нарис праці майстернь. Не зважаючи на схвилювавші тоді всю Москву політичні події, газети не поминули її мовчки: «Власть Народа», «Рус. Вѣд.», «Бирж. Вѣд.» та польські газети присвятили цілі статті виставці.

Я. А. Тугендгольд спинився найбільш на огляді діяльности Відділу по містецьких майстернях Земства та на значінні всієї цієї роботи («Власть народа»). Бирж. Вѣд.—уділили багато уваги самій організації та огляду виставки.

А зараз, озираючи всю діяльність «Відділу допомоги населенню, потерпівшому од війни», мимоволі ставишь собі питання: чи залишилося хоч що-небудь коштовного на місцях?

ея? Нужно надѣяться, что осталось, что работа, сдѣланная навстрѣчу разореннымъ войной, не могла пропасть безслѣдно, т. к. многое было сдѣлано самимъ народомъ и его культурными силами. Идея трудовой помощи, вытекающая изъ самой жизни, осуществилась и выросла позднѣе въ организованную культурную работу, поддерживаемую группой вѣрующихъ въ ея историческую цѣнность. Въ эпоху войны, когда народъ подавленъ горемъ и заботой текущаго дня, когда закрыты школы, заполнены посторонними людьми жилища,— неужели естественно, что бы народное искусство процвѣтало?

И если была возможность дать жизнь тому, что самой судьбой было осуждено на прозябаніе,-не было ли это нашимъ долгомъ, и этотъ долгъ мы взяли на себя, съ радостью и по мѣрѣ силъ донесли до конца.

Треба надіятися, що зісталося, хочеться вірити, що робота, проведена на користь зруйнованого війною краю, не могла не дати добрих наслідків, позаяк чимало було зроблено самим народом та культурними силами його. Ідею допомоги постачанням праці висунуло саме життя; вона здійснилася і зросла пізніш, підтримана громадою осіб, вірючих в її історичну цінність. В часи війни, коли народ пригнічений горем та турботами насущного дня, коли замкнені школи, власні осѣлі заповнені чужинцями,—чи то було-б природне, щоб в такий час процвітало народнє мистецтво?

І коли була хоч яка-небудь можливість підтримати життя того, чому судилося долею, тільки-тільки животіти, чи то ж не наш обов'язок був зробити те? і цей обов'язок ми охоче з радістю виконали до кінця, поскільки це було в наших силах.

ДѢЛОВОЙ ОБЗОРЪ.

I.

Въ іюлѣ 1917 г., во время эвакуаціи Галиціи и Буковины, всѣ сотрудники мастерскихъ «Отд. Пом. Нас.» прибыли въ Кіевъ; сдавъ матеріалы и издѣлія фронтовыхъ складовъ и мастерскихъ въ центральный Кіевскій складъ при кустарномъ магазинѣ, приялись за составленіе ликвидаціонныхъ отчетовъ; но кромѣ оффиціальныхъ отчетовъ, всѣ, кто откомандировывался, должны были дать литературные обзоры своей фронтовой дѣятельности.

Этотъ краткій обзоръ дѣятельности «Отдѣла помощи по оказанію трудовой помощи населенію, пострадавшему отъ войны» составленъ главнымъ образомъ на основаніи этихъ ликвидаціонныхъ докладовъ а также протоколовъ Кіевскихъ и фронтовыхъ совѣщаній, докладовъ и свѣдѣній, посылаемыхъ сотрудниками въ теченіе всей работы въ Осѣдомительное Бюро «Отд. Пом. Нас.», въ Финансово—Статистическій Отдѣлъ и на основаніи отчетовъ, сданныхъ въ Районныя и Центральную Бухгалтеріи. Въ настоящее время всѣ эти матеріалы переданы въ Архивъ Ком. Ю.-З. Фр. В. З. С.

Къ сожалѣнію, слѣдуетъ сказать, что не всѣ сотрудники представили литературные обзоры и что вслѣдствіе этого настоящій обзоръ не можетъ быть названъ вполнѣ исчерпывающимъ, не смотря на то, что нѣкоторые руководители дѣла старались пополнить недостающія свѣдѣнія своими записками, черновиками, воспоминаніями. Въ цѣляхъ краткости и наглядности, по возможности всѣ свѣдѣнія, расположенныя въ хронологическомъ порядкѣ, уложены въ нижеслѣдующія таблицы.

Движеніе персонала, мѣстонахожденіе и ростъ мастерскихъ—табл. №№ 1, 2, 3, 4, производительность—табл. 5.

5. Производительность 4-хъ отрядовъ мастерскихъ Отд. Пом. Нас. въ Галиціи и Буковинѣ съ февраля 1916 г. по іюнь 1917 г.

Кустарныя мастерскія.			Швейныя мастерскія			Починочныя мастерскія.			Заработная плата.		Количество рабочихъ.
Количество.	Сумма.		Количество.	Сумма.		Количество.	Сумма.		Сумма.		
	Руб.	К.		Руб.	К.		Руб.	К.	Руб.	К.	
Тарнопольскій отрядъ.											
1,190	5,025	14	54,802	79,509	71	67,844	1,956	08	22,275	96	до 980
Чертковскій отрядъ.											
2,460	28,724	96	15,630	210,491	16	113,961	6,316	78	53,582	11	до 857
Коломыйскій отрядъ.											
3,813	11,882	53	32,893	46,280	29	113,996	6,394	35	20,168	51	до 1111
Буковинскій отрядъ.											
2,384	29,899	59	110,324	282,034	19	—	—	—	41,668	54	до 1515
16,847	75,532	22	223,648	618,315	35	295,801	14,667	21	137,695	12	

3. КОЛОМЫЙСКІЙ ОТРЯДЪ МАСТЕРСКИХЪ. Художница Е. В. Полѣнова. Завѣд. отр. Е. Ю. Спасская.

1916/17	Складъ въ Коломнѣ	Кустарныя мастерскія				Швейныя мастерскія			Починочныя маст.		Всего.	Всего.	Всего.
		Коломыя.	Косовъ.	Делятинъ.	Снятинъ.	Коломыя.	Снятинъ.	Надворная.	Надворная.	Коломыя.	Работницъ.	Сотрудницъ.	Ученицъ.
Августъ	Завѣд. Н. Н. Егорьева.	Зав. Н. Н. Егорьева. раб. 30	Зав. А. П. Соколова. раб. 5			Зав. Н. Н. Егорьева. Зав. 2					37	2	4
Сентябрь	„	„ 70	„ 15			„ 2					87	2	4
Октябрь	Завѣд. Л. П. Суханова.	Зав. Е. А. Петровская. раб. 70	Зав. Н. А. Пересъ. раб. 15			Зав. Е. Ю. Спасская. „ 2					87	5	4
Ноябрь	„	„ 90	„ 40	Зав. Е. Е Аничкова. „ 10		„ 2					142	6	5
Декабрь	„	„ 178	„ 187	„ 20		Зав. Л. П. Суханова. раб. 20					405	6	5
Январь	Завѣд. Е. Ю. Спасская	„ 180	„ 120	„ 60		„ 50	Зав. Е. М. Маркова. раб. 60		Зав. Е. Е. Аничкова. раб 20	Зав. Л. П Суханова. раб. 36	526	7	8
Февраль	„	„ 215	„ 130	„ 113	Зав. Е. М. Маркова. раб. 15	„ 66	„ 70	Зав. Е. Е. Аничкова, раб. 96		„ 20	725	7	10
Мартъ	„	„ 202	„ 168	„ 125	„ 20	„ 85	„ 85	„ 110		„ 25	820	7	10
Апрѣль	Завѣд. Г. И. Адамъ.	„ 200	„ 170	„ 140	„ 80	Зав. Т. М. Файнерманъ. раб. 100	„ 150	„ 120		Зав. Т. И. Файнерманъ. раб. 10	970	8	10
Май	„	Зав. Е. А. Левенстернъ. раб. 200	„ 170	„ 140	„ 80	„ 100	„ 200	„ 166		„ 10	1076	8	10
Іюнь	“	„ 218.	„ 187	„ 100	„ 80	„ 100	„ 220	„ 196		„ 10	1111	8	10

1 ТАРНОПОЛЬСКІЙ ОТРЯДЪ

	1916 17	Складъ въ Тарнополѣ.	Магазинъ въ Тарнополѣ.	Кустарныя: Островъ-Буцневъ.	Кустарныя: Тарнополь	Кустарныя: Микулинцы вышивальн. и вереночн.	Кустарныя: Скалатъ	Кустарныя: Збаражъ вышив. и ткацкая.	Кустарныя: Трембовля	Кустарныя: Хоростковъ.	Рисовальная. Тарнополь.	Швейная. Тарнополь.	Починочная. Тарнополь.	Всего. Работницъ.	Всего. Сотрудницъ	Всего. Учрежденій
	Февраль.			Завѣд. О. П. Шумаковъ раб. 10.										10	1	1
	Мартъ.			„ 10	Завѣд. Е. Ю. Спасская. раб. 20							Завѣд. Е. Ю Спасская. раб. 50.		80	2	3
	Апрѣль.			„ 1.	„ 100							„ 200	Завѣд Е. Ю. Спасская раб. 60	377	2	[illegible]
	Май			Завѣд. Н. Н. Егорьева „ 17	„ 200							„ 200	„ 90	5[illegible]7	2	[illegible]
Завѣд. отрядомъ Е. Ю. Спасская.	Іюнь.	Завѣд. Е. Ю Спасская.		„ 30	„ 200	Завѣд. О. А. Казанская. раб 14	Зав. В. А. Кирѣевская. раб 10	Завѣд. Г. А. Буткевичъ раб 12				Завѣд. К. И. Раткевичъ. „ 200	Завѣд. К. И. Раткевичъ „ 100	566	6	8
	Іюль.			„ 30	Завѣд. А. П. Соколова „ 250	„ 150	„ 20	„ 17				„ 200	„ 100	767	7	8
	Августъ.			Завѣд. Е. П. Дитманъ „ 30	„ 250	„ 170		„ 60				„ 200	„ 100	810	6	7
Завѣд. отрядомъ Л. П. Альбрехтъ	Сентябрь. Октябрь. Ноябрь.	Завѣд Е. П. Няппа		раб. 30	Завѣд. Л. П. Альбрехтъ. раб. 250	раб 140		раб. ок. 60				раб. 200	раб. ок. 100	810	6	7
	Декабрь.			„ 30	„ 308	„ 190		„ 60				Завѣд. Л. П. Альбрехтъ. „ 190	Завѣд Л. П. Альбрехтъ „ 145	923	5	7
	Январь	Зав. М. П. Кейпенварлицъ.		„ 30	Завѣд. И. Н. Альбрехтъ. „ 200	„ 190		Завѣд. М. Г. Еременко „ 60				Завѣд. Е. В. Ващинская „ 200	Завѣд Е. В. Ващинская „ 145	825	7	7
	Февраль.			„ 30	„ 200	Завѣд Е. Н. Регнеръ *) „ 100		„ 60	Завѣд. М. С. Лейба. раб 200			Завѣд. К. А. Кулеша. „ 200	Завѣд К. А. Кулеша „ 100	890	8	8
	Мартъ.			„ 30	Завѣд Л. П. Альбрехтъ. „ 200	„ 100		„ до 100	„ 200			„ 250	„ 100	980	7	8
	Апрѣль.				„ 200	„ 100		„ 60	„ 200			„ 250	„ 100	910	6	7
Завѣд. отр. художникъ И. И. Мозалевскій.	Май		Завѣд. В. Х. Баталина.		Завѣд. Е. Л. Чайковская. раб. 180	раб 70		раб. 60	раб 200	Завѣд. Д. З. Бр[illegible]никъ раб. 200	Завѣд. худ И. И. Мозалевскій раб. 10	раб. 250	раб. 100	1070	9	10
	Іюнь				„ 180			„ 60	„ 200	„ 250	„ 12	„ 250	„ 100	10[illegible]2	8	9

*) Елена Николаевна Регнеръ умерла 1917 г. 16 октября.

ЧЕРТКОВСКІЙ ОТРЯДЪ

	1916/17	Складъ въ Чертковѣ	Кустарныя мастерскія: Борщевъ.	Озеряны	Чертковъ.	Ягельницы.	Устечко.	Сосулевская шерстобитня.	Трембовля.	Швейныя мастерскія: Чертковъ.	Борщевъ.	Озеряны.	Ягельницы.	Трембовля.	Станиславовъ.	Скала.	Починочная: Чертковъ	Всего: Работницъ	Всего: Сотрудницъ	Всего: Учрежденій
Завѣд отрядомъ Е. М. Клунная	Апрѣль.									Завѣд. Е. М. Клунная. раб. 24								24	1	1
	Май.		Завѣд. Е. С. Галкина. раб. 35	Завѣд. А. А. Жмакина. раб. 23						„ 82							Завѣд. Е. М. Клунная. раб 73	[illegible]	3	4
	Іюнь		Завѣд. М. Г. Таращукъ. раб. ок. 500	„ 50	Завѣд. Е. М. Клунная. раб. 26					„ 59	Завѣд. М. Г. Таращукъ раб. 140						„ 73	854	3	6
	Іюль.		„ ок. 500	Завѣд. М. С. Лейба „ 150	„ 48	Зав. худ. Т. А. Александрова-Дольникъ раб 28				„ 52	„ 140	Завѣд М. С. Лейба раб. 47					„ 92	1057	4	8
	Августъ.	Завѣд. Е. М. Клунная.	„ 141	„ 101	„ 28	„ 80				„ 85	„ 204	„ 38	Зав. худ. Т. А. Александрова-Дольникъ. раб. 58				„ 88	823	4	10
	Сентябрь.	Завѣд. О. А. Яценко.	„ 124	Завѣд. П. С. Лейба. „ 107	Завѣд. М. П. Зелененько. „ 28	„ 28	Завѣд. А. В. Дѣдова. раб. 19.			Завѣд М. П. Зелененько „ 63	„ 46	„ 47	„ 50	Завѣд. М. С. Лейба раб. 52			Завѣд. М. П. Зелененько. „ 53	617	8	[illegible]
	Октябрь.	„	„ 124	„ 162	„ 23	Завѣд. А. Пархоменко. „ 22	„ 101	Завѣд. М. П. Зелененько раб. 24		92		„ 47	„ 38	„ 52				685	9	11
	Ноябрь.	„	„ 135	„ 150	„ 20	„ 80	„ 100	„ 24						„ 52				561	8	8
	Декабрь.	„	„ 100	„ 150	„ 20	„ 80	„ 100	Завѣд О. Витковская „ 24						„ 52				520	9	[illegible]
Завѣд. Отр. О. А. Яценко. Районный художникъ А. Ѳ. Середа	Январь.		раб. 27	Завѣд. Е. Т. Гольдбергъ. раб. 155		Завѣд. М. П. Зелененько. раб. 31	раб. 122	раб. 160	Завѣд М. С. Лейба. раб. 107	Завѣд. Е. М. Клунная. раб. 80				раб. 51				733	8	[illegible]
	Февраль.	Складъ въ Борщевѣ. Завѣд. П. С. Щербакъ.	„ 70	„ 189		„ 63	„ 138	„ 70		Завѣд. М. П. Зелененько „ 122					Завѣд. М. Г. Таращукъ. раб. 90			742	8	8
	Мартъ.	„	„ 97	„ 223		„ 70	„ 232	„ 79		„ [illegible]					„ 27	Завѣд. М. Г. Таращукъ раб. 27		857	8	9
	Апрѣль	Завѣд. А. Ѳ. Ботвинкина	„ 153	„ 169		Завѣд. К. Г. Спѣвакъ „ 81	„ [illegible]			Завѣд Е. Г. Фуникова. „ 95					„ 78	„ 54		[illegible]	8	8
	Май	„	„ 162	„ 215		„ 91	„ 155			„ 40		Завѣд Е. Т. Гольдбергъ раб 74			„ 27	„ 28		792	8	9
	Іюнь	„	„ 266	„ 203		„ 97	„ 95			„ 40			Завѣд. К. Г. Спѣвакъ раб. 31		„ [illegible]	„ 14		773	8	9
	Іюль	„	„ 39	„ 99		„ 5	„ 95			„ 40			„ 10		„ 17	„ 57		[illegible]	8	9

4. ЧЕРНОВИЦКІЙ ОТРЯДЪ. Завѣдующая отрядомъ художн. Е. И. Прибыльская

19[16]/17	Складъ въ Черновицахъ.	Кустарныя мастерскія: Черновицы.	Черновицы. „Жипочка Громады“.	Серетъ.	Радауцъ.	Марджинъ.	Вама.	Гура-Гумора.	Сучава.	Ткацкая. Черновицы.	Рисовальная. Черновицы.	Швейная. Черновицы.	Всего. Работницъ.	Всего. Сотрудницъ.	Всего. Учрежденій.
Ноябрь	Завѣд. Е. Н. Дробинская.	Зав. Худ. М. Г. Генке. М. сотр.*) М. Кудла	Зав. Худ. Е. И. Прибыльская. М. сотр. К. Г. Мегера.	Зав. Худ. Е. И. Прибыльская. М. сотр. Юзефовичъ.	Зав. Худ. Е. И. Прибыльская. Зав. сотр. В. П. Яковлева.	Зав. Худ. Е. И. Прибыльская. М. сотр. А. Антоновичъ.	Зав. Худ. Е. И. Прибыльская. М. сотр. Юліусъ.	Зав. Худ. Е. И. Прибыльская. М. сотр. Грибовичъ.				Зав. Худ. М. Г. Генке. М. сотр. сестры Паулиничъ.			
	„	раб. 40	раб. 20	раб. 20	раб. 20	раб. 20	раб. 15	раб. 15				раб. 50	200	3	9
Декабрь	- -	„ 47	„ 20	„ 20	„ 30	„ 30	„ 15	„ 20				„ 50	232	3	9
Январь	„									Зав. Худ. Е. И. Прибыльская. М. сотр. Мегера раб. 22	Зав. Худ. Е. И. Прибыльская. М. сотр Костецкая раб. 20				
Февраль		„ 150	„ 50	„ 40	„ 40	„ 30	„ 16	„ 25		Инсотр. Н. А. Залозная М. Сотр. Мегера. „ 60	„ 20	„ 160	553	3	11
	„	„ 200	„ 100	„ 40	„ 40	„ 30	„ 16	„ 25		„ 60	„ 20	„ 200	731	4	11
Мартъ	Завѣд. К. Н. Стряжкевичъ.	„ 200	„ 100	Завѣд. А. И. Жарко. раб. 40	„ 50	„ 30	„ 20	Завѣд. О. Д. Чичагова. раб. 30	Зав. Е. И. Дробинская. раб. 50	„ 60	„ 20	„ 300	900	7	12
Апрѣль	„	„ 200	„ 146	„ 50	Зав. Л. Ѳ. Дитятева. раб. 70	Зав. Л. Ѳ. Дитятева. раб. 30	„ 25	„ 40	„ 100	„ 100	„ 20	„ 300	10 1	7	12
Май	„	Зав. А. Е. Аничкова. „ 300	„ 180	„ 80	„ 80	„ 30	„ 25	„ 95	„ 140	Зав. Худ. М. Г. Генке раб. 120	„ 20	„ 300	1370	9	12
Іюнь	„	„ 300	„ 200	„ 100	„ 80	„ 30	Зав. А. Е. Аничкова. раб. 25	„ 120	„ 175	Зав. М. У. Рихтеръ раб. 120	„ 20	„ 300	1470	10	12
Іюль	„	„ 300	„ 200	„ 115	„ 80	„ 30	„ 25	„ 150	„ 175	„ 120	„ 20	„ 300	1515	10	12

*) М. Сотр.— Сотрудница изъ мѣстныхъ жительницъ.
Счетоводъ Черновицкаго отряда А. Н. Козлова (съ мая 1917 г.).

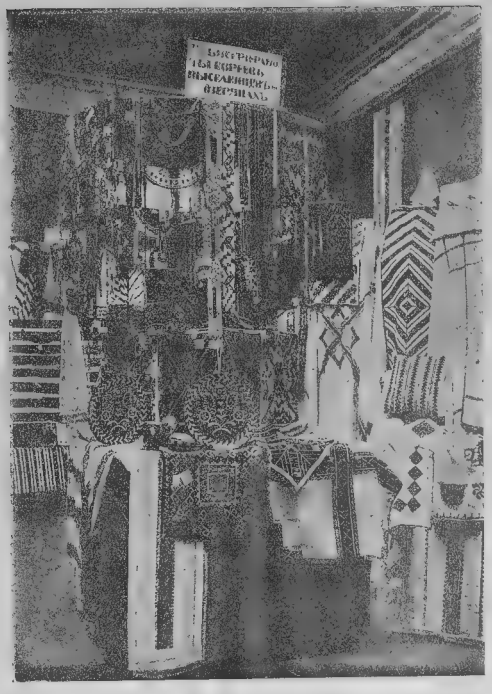

Работа Чертковскаго отряда на выставкѣ въ Москвѣ.

Къ сожалѣнію, о работѣ Чертковскаго отряда, расположеннаго въ Средней Галиціи (Придѣстровье), издавна славящейся богатѣйшимъ народнымъ орнаментомъ, не удалось получить для настоящаго изданія отдѣльнаго доклада; этотъ пробѣлъ мы постарались заполнить, показавъ въ цвѣтныхъ таблицахъ № I, № II, № III, наиболѣе характерные для этого района узоры, а также большое количество снимковъ, сдѣланныхъ для изданія художникомъ А. Ѳ. Середою. Отсутствіе спеціальнаго доклада досадно еще и потому, что работа въ этомъ районѣ велась нѣсколько иначе, чѣмъ въ остальныхъ трехъ, а именно: каждая изъ поименованныхъ въ табл. 2 кустарныхъ мастерскихъ являлась центромъ для цѣлой сѣти раздаточныхъ деревенскихъ пунктовъ. Такова Борщовская мастерская, вошедшая въ Чертковскій отрядъ лишь въ ноябрѣ 1916 г. и бывшая до этого центромъ самостоятельнаго деревенскаго района, куда входили деревни Цыганы, Кривче, Королювка, Волковцы, Мушкатовка, Лановцы, Пищатинцы, Бильче и др. Мастерская въ Устечко была центральной для раздаточныхъ пунктовъ въ д. Сѣмаковцахъ, Тлусте, Поточискомъ, г. Городенкѣ и др. Къ Ягельницкой мастерской, кромѣ вышивальной и дѣтской шнурковой мастерской, относились раздаточные пункты въ дер. Базаръ, Слобудкѣ, Бураковкѣ и др. Въ Озерянской мастерской, кромѣ вышивальной, была самая большая дѣтская артель—бисерная, и брали работу многія крестьянки изъ сосѣднихъ деревень. Лишь въ Чертковѣ и Трембовлѣ работали горожанки, преимущественно еврейки выселенки. Благодаря тому, что главный контингентъ работницъ кустарныхъ мастерскихъ Чертковскаго отряда составляли крестьянки, издѣлія этого района были исключительно интересны, какъ

Куклы работы Кіевской игрушечной мастерской (на Кіевской выставкѣ).

въ художественномъ, такъ и въ этнографическомъ отношеніи и даже рѣдкія по красотѣ и строгости вещи для магазина и выставокъ. Изъ мастерскихъ Чертковскаго отряда въ таблицу не вошли рисовальная въ Борщовѣ и токарная въ Бильче-Злотомъ, т. к. ни по одному изъ имѣющихся докладовъ нельзя было опредѣлить ни количества рабочихъ, ни времени открытія и закрытія этихъ мастерскихъ.

Къ свѣдѣніямъ о работѣ Коломыйскаго отряда мастерскихъ, имѣющимся въ статьѣ Е. В. Полѣновой, слѣдуетъ добавить лишь, что швейная въ Коломыѣ въ теченіе 4 мѣсяцевъ имѣла только 2-хъ работницъ—закройщицъ и не могла открыться до декабря 1917 г., благодаря недостатку нитокъ, что мастерскія въ Снятинѣ открылись немедленно по возвращеніи изъ Черткова евресвъ выселенцевъ, и что въ швейной и починочной Надворянскихъ, помѣщавшихся въ одномъ зданіи, велся общій учетъ рабочихъ, причемъ въ число ихъ входили и дѣти, работавшія въ портяночной мастерской.

Независимо отъ мастерскихъ Галиціи и Буковины, Районнымъ Управленіемъ «Отд. Пом. Нас.» въ Южной Волыни была открыта Кременецкая швейная мастерская, которая, просуществовавъ до марта 1917 г., закрылась. Разсчитанная на 50 работницъ, къ концу она насчитывала 85. Судя по докладу завѣдующей производительность мастерской была невелика, благодаря нерегулярности доставки матеріаловъ.

Всмотрѣвшись въ первыя 4 таблицы, можно замѣтить, что условія фронтовой жизни не позволяли ограничивать себя въ работѣ или дѣлать выборъ, но заставляли браться за все, что требуетъ неотложной организаціи —и вотъ, художница начинаетъ работу съ устройства швейной, художникъ, какъ артельщикъ, со многими аваріями, ѣздитъ по городамъ и закупаетъ матеріалы. Сплошь да рядомъ одно и тоже лицо, за недостаткомъ сотрудницъ, завѣдуетъ нѣсколькими мастерскими, лежащими зачастую на разстояніи десятковъ верстъ одна отъ другой.

Вспоминая нервную и напряженную фронтовую работу нельзя не помянуть добрымъ словомъ нашихъ друзей и помощницъ изъ мѣстной интеллигенціи, которая всегда отзывчиво шла къ намъ на помощь. Имена панны Ольги Лисивны, панны Теціи въ Тарнопольскомъ отрядѣ, С. Гарникъ, Р. Либманъ, А. Ашенгеймъ въ Чертковскомъ, панны Маріи Бѣлоскурской, панны Филиппы Молодій и панны Маріи Кукурбивны въ Коло-

мыйскомъ отрядѣ и многія другія, не названныя полными именами, встрѣчаются не разъ съ большой теплотой и благодарностью въ докладахъ сотрудницъ. Особенно сказалась помощь мѣстныхъ сотрудницъ при веденіи исключительно труднаго и сложнаго счетоводства, требующаго особаго вниманія и аккуратности, при составленіи калькуляцій и учета матеріаловъ. Счетоводство — слѣдующая за снабженіемъ трудность фронтовой работы. Опытныхъ счетоводовъ, не смотря на многократныя просьбы, фронтовыя мастерскія такъ и не дождались, за исключеніемъ Черновицкаго отряда, куда послѣ Пасхи 1917 г. пріѣхала счетоводомъ А. И. Козлова. Незадолго до эвакуаціи, въ Черновицахъ на фронтовомъ собраніи представителей всѣхъ отрядовъ мастерскихъ принята была болѣе удобная форма отчетности, выработанная Е. И. Прибыльской для своего отряда. До этого времени вся сложная кустарная отчетность велась по примитивнѣйшимъ книгамъ питательныхъ пунктовъ. Считаемъ не лишнимъ помѣстить здѣсь, какъ образецъ отчётности Е. И. Прибыльской, примѣрныя таблицы прихода и расхода, по которымъ довольно наглядно виденъ переходъ сырья въ готовыя издѣлія, съ окончательной расцѣнкой (табл. №№ 8, 9).

ТАБЛИЦА 8.

Отмѣтка счетовода

Примѣрная таблица прихода матеріаловъ по Радаудкой маст. за февраль 1917 г.

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	На сумму.	
		Крестьянское полотно.	Бутурлучекъ.	Шелковыя нитки.	Нитки Д. М. С.	Мишура.	Бисеръ.	Полотно.	Бомбикъ.	Нитки катушки.		Р.	К.
Сумма остатка къ 1-му слѣд. мѣс.	К.	60	—	—	80	—	—	—				20	
	Руб.	6	—	40	30	18	14	20	200	4		334	20
Сумма расхода за мѣсяцъ.	К.	90	—	—	20	—	—	—		20		30	
	Руб.	—	64	30	9	9	14	4	—	1		132	30
Сумма прихода за мѣсяцъ.	К.	50	—	—		—	—	—		—		50	
	Руб.	7	64	70	40	27	28	24	200	6		466	
Цѣна и стоимость. Ц Ѣ Н А.	К.	30	80	20	10	50	—	20	50	60		—	
	Руб.	—	—	—		1	7	1	2	—			

Годъ, мѣсяцъ, число. 1917	№	Наименованіе расходныхъ матеріаловъ / Откуда счета или накладныя											
фев. 4	129	Остатокъ на 1-ое февраля. . .	25 ар.	40 ар.	150 м.	200 м.	8 кат.	2 фун.	—	—	-		115	50
фев. 18	141	Скл. Маст. Черновиц. отряда.	—	—	100 м.	—	—	2 ф.	20 ар.	80 ар.	-		258	—
фев. 27	149	„ „ „ „	—	40 ар.	100 м.	200 м.	10 кат.	—	—	—	10 кат.		93	—
		Всего	25	80	350	400	18	4	20	80	10		466	50
		расходъ за февраль	3	80	150	92	6	2	20	—	2		132	30
		остатокъ на 1-е марта	22	—	200	318	12	2		80	8		334	20

ТАБЛИЦА 9.

Отмѣтка счетовода		Примѣрная таблица расхода матеріаловъ по Радауцкой маст. за февраль 1917 г.	Сумма. Руб.	Сумма. К.																				
			Цѣна. Руб.	Цѣна. К.	64	80	30	20	14	—	1	60	—	90	30	—	9	50	20	10	4	20	132	30
			—		—		—		7		—		—		1				—					
Годъ, мѣсяцъ, число	№	Названіе расходныхъ матеріаловъ / Названіе готовыхъ вещей	1 Бурунчукъ	2 Шелковыя нитки.	3 Бисеръ.	4 Нитки катушки.	5 Крестьянское полотно.	6 Мишура.	7 Нитки ДМС.	8 Полотно	9	СТОИМОСТЬ Матер. Руб.	К.	Работы Руб.	К.	Загот. Руб.	К.	15% Руб.	К.	Цѣна готов. вещ. Руб.	К.	Фамилія работницы.	№ накл. складу.
1917																							
фев. 2	12-15	Блузки четыре	32 ар.	60 м.	1/2 ф.	1 кат.	-	—				41	70	80	-	121	70	18	26	139	96		№ 12 10/II
„ „	16	Полотенце одно	—	-	--	—	3 ар.	1/2 кат.	12 мот.			2	85	8	-	10	85	1	62	12	47		„ „
„ „	17	Гарнитуръ: скатерть, 12 салфетокъ. . . .	—	50 м.	1 ф.	-	—	2 кат.	50 м.	20 ар.		29	00	100		129	—	19	35	148	35		„ „
„ „	18-22	Рубашекъ пять	48 ар.	40 м.	1/2 ф.	1 кат.		3 1/2 кат.	30 м.			58	75	125	—	183	75	27	56	211	31		„ „
			80	150	2	2	3	6	92	20		132	30	313		445	30	66	79	512	09		

Эвакуація въ началѣ іюля 1917 г. застала всѣхъ сотрудниковъ мастерскихъ врасплохъ, готовящихся, послѣ удачной апрѣльской выставки въ Кіевѣ, къ большой Московской выставкѣ. Не смотря на сильную спѣшку, на отсутствіе собственныхъ средствъ передвиженія и на то, что, готовясь къ выставкѣ, мастерицамъ раздали крупныя и дорогія работы, потери мастерскихъ не такъ ужъ велики, сравнительно съ потерями другихъ фронтовыхъ учрежденій. И главныя изъ нихъ произошли уже на русскихъ желѣзныхъ дорогахъ при перегрузкахъ. Во время сдачи ликвидаціонныхъ отчетовъ выяснилось, что

	вывезено готовыхъ вещей и матеріаловъ	и потеряно
по Тарнопольскому отряду	на 1,513 р. 74 к.	на 17,288 р. 96 к.
по Чертковскому „	„ 25,438 р. 04 к.	„ 6,264 р. 15 к.
по Коломыйскому „	„ 23,399 р. 42 к.	„ 4,839 р. 49 к.
по Черновицкому „	„ 35,636 р. 33 к.	„ 15,245 р. 66 к.
Всего по всѣмъ отрядамъ вывезено	на 85,987 р. 53 к.	потеряно на 43,987 р. 53 к.

Самая большая потеря падаетъ на Тарнопольскій отрядъ, который эвакуировался въ самыхъ неблагопріятныхъ условіяхъ, имѣя для упаковки всего нѣсколько часовъ, въ то время какъ остальные отряды могли собираться въ теченіе 2—3 сутокъ. Только Черновицкому отряду удалось сразу эвакуироваться по желѣзной дорогѣ, остальные всѣ шли гужомъ и лишь послѣ 2-х и болѣе недѣльнаго путешествія на лошадяхъ, попали на поѣздъ; Чертковскій отрядъ, доѣхавъ до Винницы, задержался; и по просьбѣ мѣстной «Просвиты» развернулъ недолгую, но имѣвшую большой успѣхъ, выставку.

II.

19 августа 1917 г., когда съѣхались всѣ сотрудники фронтовыхъ мастерскихъ, состоялось собраніе подъ предсѣдательствомъ нового завѣдующаго Отдѣломъ С. И. Гольдемана, смѣнившаго П. К. Линиченко. Рѣшено было продолжать работу по организаціи мастерскихъ на фронтѣ, выдѣливъ ее въ самостоятельный подотдѣлъ Трудовой Помощи. Для руководства имъ избрана была коллегія изъ 4-хъ лицъ: худож. Л. А. Пяновскаго, который вскорѣ уѣхалъ въ Москву для устройства ликвидаціонной выставки, худож. А. Ѳ. Середы, занявшагося обслѣдованіемъ новаго фронта, худож. Е. И. Прибыльской и сотрудницы Е. Ю. Спасской, которымъ поручена была организація центральнаго управленія подотдѣла. Работа въ Галиціи и Буковинѣ началась и шла долго безъ всякой связи съ Кіевомъ, закончилась при единоличномъ руководствѣ Л. А. Пяновскаго, такъ какъ временное причисленіе фронтовыхъ мастерскихъ къ подотдѣлу Учрежденій и Предпріятій было чисто формальное, бумажное, не игравшее существенной роли въ судьбѣ фронтовыхъ мастерскихъ. Изъ учрежденій п/о Предпріятій къ п/о Трудпомощи въ августѣ 1917 г. перешла кукольная, организованная худож. Л. А. Пяновскимъ и худож. Э. С. Давыдовой. Ковровая ткацкая, организованная завѣд. п/о Учрежденій А. Г. Григорьевой при нѣкоторомъ участіи художниковъ п/о Трудпомощи, впослѣдствіи работала подъ руководствомъ инстр. Н. А. Залозной и была связана съ п/о Трудпомощи лишь сбытомъ своихъ издѣлій въ Кустарномъ Магазинѣ п/о. Московская выставка, начавшаяся въ концѣ августа 1917 г., закончилась лишь въ октябрѣ и дала хорошіе результаты: почти всѣ вещи были распроданы, а выручка (ок. 30000р.) много перевысившая выручку отъ Кіевской весенней (давшей 5100 р. 56 к.), была сдана въ Кассу Главн. Комит. В. З. С. художн. Л. А. Пяновскимъ, возвратившимся, по окончаніи выставки, въ Кіевъ.

Вскорѣ послѣ того, какъ закончилось обслѣдованіе новаго фронта, худож. А. Ѳ. Середа ушелъ изъ состава коллегіи п/о. Остальные члены коллегіи, разославъ сотрудниковъ, согласно даннымъ обслѣдованія, по новому фронту, заняты были ликвидаціей Галицко-Буковинской работы, организаціей Кіевскихъ учрежденій и центра и, главнымъ образомъ, составленіемъ многочисленныхъ проэктовъ и смѣтъ устройства разнообразныхъ мастерскихъ (игрушечныхъ-столярной и панье-маше; столярно-рѣзчицкой и токарной; перепелетной, картонажной и по художественной обработкѣ металла, а также швейныхъ, починочныхъ и ткацкой). Ни одинъ изъ новыхъ проэктовъ осуществленъ не былъ частью за сокращеніемъ дѣятельности Отд. Пом. Нас. и недостаткомъ средствъ, частью по условіямъ времени, труднаго для организаціонной работы. Движеніе персонала, мѣстонахожденіе и ростъ мастерскихъ п/о Трудпомощи показано въ табл. 6, производительность—въ табл. 7.

6. Мастерскія п/о Трудпомощи Отд. Пом. Нас.

1917 18	Кустарныя				Швейно-починочныя					Всего рабочихъ
	Кіевская молтировочная	Кіевская раздаточная	Винница	Кременецъ	Каменецъ-Подольскій	Винница	Малинъ	Кременецъ	Ровно	
Августъ	Зав. Л. Г. Романовичъ. раб. 17									17
Сентябрь	„ 17				Зав. Е. М. Маркова раб. 42					59
Октябрь					„ 42	Зав. К. А. Кулеша раб. 2	Зав. Г. И. Адамъ раб. 4	Зав. Е. И. Буршейнъ раб. 35		83
Ноябрь		Зав. А. А. Жмакина раб. 33	Зав. А. В. Дѣдова. раб. 22	Зав. А. И. Жарко раб. 111	„ 42	„ 19	„ 23	„ 35		285
Декабрь	Зав. А. И. Шефферъ раб. 12	„ 42	„ 16	„ 60	„ 57	„ 28	„ 23	„ 34	Зав. М. Т. Таращукъ раб. 58	330
Январь	„ 12	„ 8	„ 17	„ 86	„ 36	„ 54	„ 83	„ 48	„ 81	425
Февраль	„ 12	„ 19	„ 23	„ 42		„ 29	„ 52	„ 28	„ 36	241
Мартъ	„ 75	„ 111	„ 21			„ 11	„ 21		„ 134	374
Апрѣль	„ 30	„ 36								66
Май	„ 30	„ 9								39
Іюнь	„ 26									26
Іюль	„ 8									8

7. Производительность мастерскихъ п/о Труд. Пом. Отд. Пом. Нас. съ сентября 1917 г. по май 1918 г.

Кустарныя мастерскія			Швейныя мастерскія			Починочныя мастерскія			Заработная плата.	
Количество издѣлій	Сумма		Количество издѣлій	Сумма		Количество издѣлій	Сумма			
	Руб.	Коп.		Руб.	Коп.		Руб.	Коп.	Руб.	Коп
31.161	71.400	70	10.965	41.252	37	15.102	18.129	95	50.169	89

Что касается до центральныхъ учрежденій, то изъ состава коллегіи въ ноябрѣ вышелъ А. Ѳ. Середа, въ февралѣ Л. А. Пяновскій, и ликвидація п/о была закончена двумя членами коллегіи Е. И. Прибыльской и Е. Ю. Спасской. Въ составъ Бухгалтеріи и канцеляріи п/о вошли въ сентябрѣ 1917 г. сотрудники

Ш. А. Мандль, И. Р. Гинзбургъ, Б. Л. Векслеръ, А, А. Пшибульскій, Г. Эфросъ, А. Ѳ. Ботвинкина. Л. З. Чайковская, О. А. Яценко, А. А. Назимова и О. К. Гамалѣя.

Въ мартѣ 1918 г., по сокращенію штатовъ, остались Мандель, Гинзбургъ, Векслеръ, Ботвинкина и Чайковская. Въ маѣ, когда закончилась сдача фронтовыхъ отчетовъ, остались для ликвидаціи отчетности и имущества п/о Векслеръ и Ботвинкина.

Со дня открытія магазиномъ завѣдывала С. М. Арндтъ; ея помощницами въ магазинѣ и складѣ были В. А. Мандрыка, К. А. Кашина, П. И. Зудинъ, М. С. Махновецкая. Въ ноябрѣ 1917 г. отъ магазина былъ отдѣленъ складъ сырья и завѣдываніе имъ приняла К. П. Стражкевичъ, а счетоводство Л. Г. Романовичъ; съ мая и до конца ликвидаціи всѣмъ имуществомъ п/о завѣдывала А. Ѳ. Ботвинкина.

Въ Кустарный Магазинъ Отд. Пом. Нас. (Крещатикъ 25, Пассажъ 42), открывшійся въ августѣ 1916 г., въ теченіи года (по 31 авг. 1917 г.) поступило издѣлій на 275,864 р. 13 к., продано на 59,775 р. 03 к. На 1 сентября, когда подсчитано было все имущество, вывезенное изъ фронтовыхъ мастерскихъ, оставалось товаровъ на 216,089 р. 10 коп.; средняя мѣсячная выручка магазина составляла 4,980 р. Съ сентября 1917 г. по 10 апрѣля 1918 г., т. е. по день закрытія магазина п/о Труд. Помощи, выручено отъ продажи готовыхъ вещей 109,461 р. 91 к., осталось на 106,627 р. 19 к., средняя мѣсячная выручка —15,637 р.

Въ декабрѣ 1917-го г. худож. Л. А. Пяновскимъ былъ устроенъ Рождественскій—кукольный базаръ и размѣщенъ въ отдѣленіи магазина на Николаевской ул. д. № 11.

Въ мартѣ—апрѣлѣ были ликвидированы всѣ фронтовыя учрежденія п/о Трудпомощи, причемъ передано было матеріаловъ и инвентаря различнымъ земскимъ учрежденіямъ и войсковымъ частямъ на 21.036 р. 56 к.; продано О-вамъ «Просвіта», войсковымъ частямъ и др. учрежденіямъ на 62.744 р. 41 к.; нѣкоторое количество инвентаря и матеріаловъ было передано земскимъ учрежденіямъ и войсковымъ частямъ безъ оцѣнки, благодаря времени, крайне безпокойному и неблагопріятному для планомѣрной ликвидаціи.

Въ маѣ—іюнѣ постепенно сокращено центральное управленіе и ликвидированы Кіевскія учрежденія.

Начатый въ апрѣлѣ подсчетъ матеріаловъ склада и готовыхъ вещей магазина для предполагаемой передачи министерству Народнаго Просвѣщенія, въ маѣ былъ прекращенъ и, согласно постановленія Главноуполномоченнаго по ликвидаціи имуществъ и учрежденій военнаго времени, все имущество подотдѣла Трудпомощи, оцѣненное въ 500,911 р. 51 к., передано Кустарному Отдѣлу Кіевск. Губ. Зем. Управы на условіяхъ распредѣленія этого имущества среди Земствъ Украины, ведущихъ Кустарную работу. Ликвидація п/о была закончена къ 1 окт. 1918 г., завѣдующими ликвидаціей Е. И. Прибыльской, Е. Ю. Спасской, завѣдующей складомъ А. Ѳ. Ботвинкиной и бухгалтеромъ Б. Л. Векслеромъ.

Послѣднимъ дѣломъ п/о Трудпомощи является изданіе этой книги, задуманной еще во время работы въ Галиціи и Буковинѣ. Первоначальная ассигновка (3000 р.) уполномоченнымъ Отд. Пом. Нас. П. К. Линниченко была увеличена до 5000 р., затѣмъ завѣдующимъ Отдѣломъ С. И. Гольдсмановъ до 7000 р. и наконецъ завѣдующимъ Отдѣломъ С. Д. Подвысоцкимъ до 10000 р. *)

Первоначальное намѣреніе выпустить художественный альбомъ по народному искусству тѣхъ мѣстностей Галиціи и Буковины, гдѣ были расположены мастерскія Земскаго Союза, оказалось невозможно привести въ исполненіе, т. к. по условіямъ времени, многіе статьи, рисунки и таблицы не могли быть своевременно собраны и доставлены въ Кіевъ. И такимъ образомъ, изданіе это въ настоящемъ его видѣ является лишь памятной книгой по работѣ одного изъ многихъ подотдѣловъ Комитета Юго-Западнаго Фронта Всероссійскаго Земскаго Союза.

Статьи Н. Ѳ. Бѣляшевскаго и Я. А. Тугендхольда пріурочены къ Кіевской выставкѣ въ апрѣлѣ 1917 г. и были помѣщены въ каталогѣ выставки. Статья Е. В. Полѣновой, написанная незадолго до эвакуаціи, предназначалась для бюллетеня З. Союза. Матеріалы для дѣлового обзора и таблицъ собраны Е. Ю. Спасской и Б. Л. Векслеромъ. Переводъ на украинскій статей Тугендхольда, Спасской, Полѣновой и Прибыльской сдѣланъ Л. А. Яновской.

---

*) Послѣдняя ассигновка (2.000 р.) на непредвидѣнные расходы при заканчиваніи печатанія книги ра Завѣд. Отд. Ликвид. Учр. и Имуществъ Военнаго времени при Укрсовнархозѣ А. В. Кэроленко.

Снимки, касающіеся района Средней Галиціи, сдѣланы худ. А. Ѳ. Середой, остальные—художн. Л. А. Пяновскимъ. Рамка къ предисловію, заставки и концовки къ статьямъ Бѣляшевскаго и Спасской—работы худ. И. И. Мозалевскаго. Обложка въ характерѣ Буковинскаго тканья, концовки и заставки къ статьямъ Прибыльской и Тугендхольда работа худ. Е. И. Прибыльской. Таблицы № V, № VI (писанки и платочекъ) собственность Е. И. Прибыльской, таблица № IV (изразецъ) собственность Е. В. Полѣновой, табл. №№ I, II и III составлены изъ образцовъ, собранныхъ М. Таращукъ, А. Дѣдовой и Е. Спасской.

ОГЛАВЛЕНІЕ.

СТАТЬИ.

Н. Ѳ. Бѣляшевскаго, перев. на русскій С. З. Ѳедорченко . . . . . стр. 7
Я. А. Тугендхольдъ, перев. на укр. Л. А. Яновской . . . . . » 12
Е. Ю. Спасской, перев. на укр. Л. А. Яновской . . . . . » 18
Е. В. Полѣновой, перев. на укр. Л. А. Яновской . . . . . » 32
Е. И. Прибыльской, перев. на укр. Л. А. Яновской . . . . . » 43
Дѣловой обзоръ и таблицы составлены Е. Спасской и бухгалт. Б. Л. Векслеромъ . . . . . » 57

ИЛЛЮСТРАЦІИ.

РАБОТЫ ХУДОЖН. Е. И. ПРИБЫЛЬСКОЙ.

Обложка въ характерѣ буковинскаго тканья (графика) . . . . . » —
Заставка мотивъ гуцульской писанки . . . . . » 12
Концовка мотивъ гуцульской писанки . . . . . » 17
Заставка мотивъ буковинской рубахи . . . . . » 43
Концовка мотивъ буковинскаго ковра . . . . . » 56

РАБОТЫ ХУДОЖН. И. И. МОЗАЛЕВСКАГО.

Заставка титульнаго листа мотивъ гуцульскаго изразца . . . . . » 3
Рамка для предисловія мотивъ «крайки» (тканый поясъ) . . . . . » 5
Заставка мотивъ «гафта» Тарнопольскаго повѣта . . . . . » 7, 18
Заставка мотивъ гуцульскаго изразца . . . . . » 11
Концовка мотивъ гуцульскаго изразца . . . . . » 31

ТАБЛИЦЫ.

I. Образцы узоровъ Борщовскаго повѣта: «нызъ». Мастерскія Чертковскаго отряда.
II. Образцы старинныхъ узоровъ Придѣстровья и Борщовскаго повѣта собраны сотр. М. Г. Таращукъ и сотр. А. В. Дѣловой. Мастерскія Чертковскаго Отряда.
III. «Перемитки» №№ 1 и 2 Придѣстровья, № 3—14 Гуцульскія собраны сотр. Е. Ю. Спасской.
IV. Изразецъ гуцульской печи изъ зарисованныхъ художн. Е. В. Полѣновой.
V. Элементы Буковинскихъ узоровъ (съ названіями) собств. художн. Е. И. Прибыльской.
VI. Писанки славянской Буковины зарисованы учениками рисовальнаго класса при Черновицкой мастерской В. З. С.
Репродукціи фотографій, сдѣланныхъ художникомъ А. Ѳ. Середой стр. 8, 13, 19, 23, 34.
Репродукціи фотографій, сдѣланныхъ художникомъ Л. А. Пяновскимъ стр. 9, 10, 32, 35, 37, 38, 40 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 59, 60.

ЗАМѢЧЕННЫЯ ОПЕЧАТКИ.

Страница 24, строка 22 сверху напечатано 8000 работницъ, должно быть 4000 работницъ.
Таблица 4, графа 3 справа » 10 1 » » 1081.